

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228014

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. ۸۹۱۵۸۴۲۲ Accession No. ۲۱۲.

Author عدی شیرازی 313

Title کنش مطران کفر الہی و شرعی

This book should be returned on or before the date
last marked below.

ABRIDGED EDITION
OF
GULISTAN-I-SADI

تلخیص گلستان سعدی

ملخصه مولوی سید احمد اشرف اشرفی

سابق ہیڈ مولوی گورنمنٹ ہائی اسکول

الہ آباد

لالہ رام ترائن لالہ نکیل سیر کٹرہ۔ الہ آباد*

نے

نیشنل پریس الہ آباد میں طبع کرایا

قیمت فی جلد ۵

۱۹۲۰ء

بدر اول

۳۱۳۰

نحمدہ و نصلی

چونکہ کتاب مستطاب گلستان سعدی علیہ الرحمۃ اخلاقی
فلسفہ کی ایک اعلیٰ درجہ کی کتاب ہے اور زمانہ تصنیف سے
اس وقت تک علمی دُنیا میں اسکے درس و تدریس و مطالعہ کا نہایت
ذوق و شوق سے رواج رہا اور ہے اور جو مقبولیت عام اس
کتاب کو حاصل ہوئی ہے وہ مخفی نہیں لیکن چونکہ اس زمانہ میں
اختصار پسند طبائع تلخیص کی طرف زیادہ راعب ہیں بناءً علیہ
ضرورت زمانہ کے مطابق اس سرمایہ نازش و افتخار کتاب کی
مفید و ضروری تلخیص کی گئی۔ امید ہے کہ ناظرین مطالعہ کے
بعد اسکے فوائد و لطف سے مستفید ہو کر سند مقبولیت دینگے۔

سید احمد اشرف اشرفی

۲۰ دسمبر ۱۹۲۰ء

باسمِ جانہ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

گلستان

منت خدای را عزوجل کہ طاعتش موجب قربت است
 و بیکراندرش مزید نعمت ہر نفسی کہ فرومی رود مدحیات است و چون
 برمی آید مسترح ذات پس در ہر نفسی دو نعمت موجود است و بر ہر
 نعمتی شکرے واجب * بیت

از دست و زباں کہ بر آید کز عمدہ شکرش بر آید
 قطعہ

بندہ ہاں بہ کہ ز تقصیر خویش عذر بدر گاہ حنہ آورد
 ورنہ سزاوار خداوندیش کس نتواند کہ سنجبا آورد
 فراش باد صبارا گشتہ تا فرش زمرویں بگستراند و دایۂ ابر بہار را فرمودہ
 تا نبات نبات را در مہد زیں پروراند و درختاں را تجلوت نوروزی

قبائے استبرق در برگرفته و اطفال شاخ را بقدم موسم بیج کلاه
 شگوفه بر سر نهاده و عصاره نخلی بقدرت او شهد فائق شده و تخم خرما
 بہ تربیت او نخل باسق گشته ۛ قطعہ

ابرو بادومہ و خورشید و فلک در کارانہ تا تو نانے بکت آری و بقلبت منجوری
 ہمہ از بہر تو سر گشتہ و فرماں بردار شرط انصاف نباشد کہ تو فرماں نہی
 در خبر است از سرور کائنات و منقحر موجودات و رحمت عالمیاں و صفوت
 آدمیاں و تتمہ و در زماں ۛ میت

چہ غم دیوار امت را کہ دارد چو توبہ پشتمیاں

چہ باک از موج بحر آنرا کہ باشد نوح کشتیباں

ورود برو و بر اولاد او - کہ یکے از بندگان گنہگار پریشان روزگار دست
 انابت بامید اجابت بدرگاہ خداوند عل و علا بر آرد و ایزد تعالی درو
 نظر نکند بازش بخواند بار دیگر اعراض فرماید بازش بتضرع و زاری بخواند
 حق سبحانہ تعالی گوید قول - لے فرشتگان من تحقیق دعوتش را اجابت
 کردم و امیدش بر آوردم کہ از بسیاری دعا و گریہ بندہ ہی شرم دارم ۛ میت
 کرم ہیں و لطف خداوندگار گنہ بندہ کردست و او شکر

در سبب تالیف کتاب

یک شب تامل ایام گذشته میکردم و بر عمر تلف کرده تا شرف میخوردم و سنگ
سراچه بول را بالباس آب دیده میسفتم و این بیتهامناسب حال خود میگفتم

مثنوی

هر دم از عمر میرود نفسی	چون نگه میکنم نمنا ندبے
لے کہ پنجاہ رفت و در خوابی	مگر این پنج روز در یابی
نخل آنکس کہ رفت و کار ساخت	کوس رحلت زدند و بار ساخت
خواب نوشین با ماد رحیل	باز دارد سپاوه راز سبیل
ہر کہ آمد عمارتِ نوساخت	رفت و منزل بدگیرے پرداخت
واں دگر تخت بچنین ہوسے	این عمارت بسر نبرد کسے
یار ناپایدار دوست مدار	دوستی را نشاید این عمار
مادہ عیش آدمی شکم است	تا بتدریج میرود چه غم است
گر بہ بند و چنانکہ نمک شاید	گر دل از غم پری کند شاید
ورکشاید چنانکہ نتوان بست	گو بشو از حیات دنیا دست

چار طبع مخالف و کسرش
چند روزے بوند باہم خوش
گریکے زیں چہارشہ غالب
جان شیریں برآمد از قالب
لاجرم مرد عارفِ کامل
نہند بر حیاتِ دنیا دل
نیک و بد چوں ہی بیاید مرد
ختک آنکس کہ گوئے نیکی برد
برگ عیشے بگورِ خویش فرست
کس نیار دز پس ز پیش فرست
عمر برفت ست و آفتاب تموز
اند کے ماند و خواجہ غرہ ہنوز
لے تہید ست رفتہ در بازار
تر سمت پر نیا و رمی دستار
ہر کہ مزرع خود خورد بخوید
وقت خرمنش خوشہ باید چید
پند سعدی بگوشش دل بشنو
رہ چین ست مرد باش و برو
بعد از تامل این معنی مصلحت آں دیدم کہ در نشین عزلت نشینم
و دامن صحبت فراہم چینم و دفتر از گفتاے پریشاں بشویم و من بعد

بیت

پریشاں نگویم
زباں بریدہ بکنجے نشستہ صُتم و بکم
تا کیے از دوستان کہ در کجا وہ ہنشین من بودے و در حجرہ جلیس بہ رسم
قدیم از دور و آمد چند آنکہ نشاط ملاعبت کرد و بساط ملاعبت گستر دجوش

نگفتم و سرازانوے قعبد بزرگرفتم رنجیده نگه کرد و گفت **قطعه**
 کنونت که امکان گفتار هست بگوای برادر بلطف و خوشی
 که فردا چوپیک اجل در رسد بحکم ضرورت زباں در کشی
 کسے از متعلقان منش بر حسب واقعہ مطلع گردانید که فلاں عزم کرده است
 و نیت جسزم که بقیة عمر معتکف نشیند و خاموشی گزیند تو نیز اگر توانی
 سرخوش گیر و مجانبت پیش گفتا بغزت عظیم و صحبت قدیم که دم
 بر نیارم و قدم بردارم مگر آنکه که سخن گفته شود بعبادت مالوف و
 طریق معروف که آزر دن دل دوستاں اجل هست و کفارت یمن
 سهل خلاف راه صواب است و عکس رے اولی الالباب و الفقار
 علی در نیام و زباں سعدی در کام **قطعه**

زباں در دبان خردمند چسیت کلید در گنج صاحب هنر
 چو در بسته باشد چه داند کسے که جوهر فروش است یا پیلور

قطعه

اگر چه پیش خردمند خامشی ادب است بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
 و و چیز طیرة عقل است م فرودستن بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

فی الجملہ زبان از مکالمت او در کشیدن قوت نداشتم و روے از محاورت
بگردانیدن مروت نداشتم کہ یار موافق بود و محب صادق - پلیت
چو جنگ آوری با کسے برتیز کہ ازوے گزیرت بود یا گزیر
بحکم ضرورت سخن گفتم و تفسیح کنایاں بیرون رفتم و فصل ربیعہ کہ صلیت
برو آرمیدہ بود و آوان دولت و در سیدہ - شب را بہ بوستان با یکے
از دوستان اتفاق بہت افتاد موضع خوش و خرم و درختان و کثر
در ہم گفتی کہ خردہ مینا بر خاکش ریختہ و عقد ثریا از تاش آویختہ - قطعہ
رُؤيْتَهُ مَاءً مَخْرُجًا سَلْسَالًا دَوْحَةً سَجَّحَ طَيْرُهَا مَوْزُونَ
آں پراز لالهے رنگارنگ ویں پراز میوہے گوناگون
باد و رسایہ درختانش گسترانید فرش بو قلموں
با مداداں کہ خاطر باز آمدن بر راسے نشستن غالب آمد و دیدمش
دائے گل و ریجان سنبیل و ضمیران فراہم آوردہ و آہنگ رجوع کردہ
گفتم گل بوستان را چنانکہ دانی بقائے و عهد گلستان را دوائے نباش
و حکمایاں گفتمہ اند ہرچہ نپاید و لبگی را نشاید گفتمہ چیت گفتمہ برآ

۱۰ بلعے کہ آب نہر او جاری - درخت بزرگ کہ آواز مرغیاں او موزوں -

نزہت ناظراں و فحمت حاضران کتاب گلستاں تو انم تصنیف
 کردن کہ باد خزاں را بروق او دست تطاول نباشد و گردش زماں
 عیش ربیعش را بطیش خریف مُبَدَل نکند۔ **نظم**

بچہ کار آیدت ز گل طبقے از گلستاں من بیرون رفتے
 گل ہمیں روز پنج و شش باشد ویں گلستاں ہمیشہ خوش بند
 حالیکہ من این حکایت بگفتم دامن گل بر سحیت و درد انتم آویخت کہ
 اَلْکَرِیْمُ اِذَا اَوْعَدَ وَفَا۔ فضلے دوہاں روز اتفاق بیاض افتاد
 و حسن معاشرت و آداب محاورت در لباسے کہ متکلمان را بجا آید
 و مترسلان را بلاغت افزاید فی الجملہ ہنوز از گلستاں بقیتے ماندہ بود
 کہ کتاب گلستاں تمام شد۔

مثنوی

دران مدت کہ مارا وقت خوش بود زہجرت تشدد و پناہ و شش بود
 مراد ما نصیحت بود گفتیم حوالہ با خدا کریم و رفتیم

باب اول

در سیرت بادشاہاں

حکایت اول - بادشاہے راشنیم کہ کشتن اسیرے اشارت کرد و بچارہ در آن
 حالت تو میدی بزبانے کہ داشت ملک را دشنام دادن گرفت و سقط
 گفتن کہ گفتہ اند ہر کہ دست از جاں بشوید ہر چہ در دل دارد بگوید بیت
 وقت ضرورت چونانڈ گریز دست بگیرد شمشیر تیز
 ملک پر سید کہ چہ میگوید کیے از وزراے نیک محضر گفت ای خداوند ہمگیوید
 ”و آنا کہ فرو خوردگانڈ چشم را و بخشندگان اند تقصیر را از مردم“
 ملک را رحمت آمد و از سر خون او در گذشت وزیر دیگر کہ صندا بود گفت
 ابنائے جنس ما را نشاید در حضرت پادشاہاں جز بر راستی سخن گفتن
 این ملک را دشنام داد و ناسزا گفت ملک روے ازین سخن در ہم
 کشید و گفت آں دروغ کہے گفت پسندیدہ تر آمد مرا ازین راست
 کہ تو گفتی کہ روے آں در مصلحتے بود و بتائے این بر خبت و خیانتے
 و خوردنڈاں گفتہ اند دروغ مصلحت آمیز بہ از راستی فتنہ انگیزند

فرد

ہر کہ شاہ آں کت کہ او گوید حیث باشد کہ بسزنگو گوید

لطیفہ بر طاق ایواں فریدوں نوشتہ بود مثنوی

جہاں لے برادر منسانہ کبس دل اندر جہاں آفریں بندوبس

مکن تکیہ بر ملک دنیا و پشت کہ بسیار کس چون تو پروردگشت

چو آہنگ رفتن کند جاں پاک چہ بر تخت مُردن چہ بر بوسے خاک

حکایت ۲۔ یکے از ملوک خراسان سلطان محمود سبکتگین را بخواب

دید کہ جملہ وجود اور بختہ بود و خاک شدہ مگر چشپانش کہ ہمچنان در چشمخانہ

ہمیکہ دید و نظر میکرد سائر حکما از تاویل آں فردمانند مگرد ویشے کہ

بجا آورد و گفت ہنوز نگران است کہ ملکش با دیگران است + قطعہ

بس نامور بزیر زمین دفن کردہ اند کہ ہستیش بروے زمین بر نشان نماند

آں سپر لاشہ را کہ سپردند زیر خاک خاکش چنان بخورد کز دستخواں نماند

زندہ است نام فرخ نوشیروان بعدل گر چہ بے گدشت کہ نوشیرواں نماند

خیرے کن لے فلاں غنیمت شمار عمر زان پیشتر کہ بانگ برآید فلاں نماند

حکایت ۳۔ ملکہ زادہ راشنیدم کہ کوتاہ بود و حقیر و دیگر اوریش

بلند و خوب رو بائے پدربکر اہست و استحقار دروے نظر ہمیکرد پسر بفرست
 و استقبصار بجائے آورد و گفت اے پدربکر تو تاہ خرد مند بہ کہ نادان بلند
 نہ ہرچہ بقامت مہتر بقیمت بہتر قطعہ

آن شنیدی کہ لاغرے دانا گفت روزے با بیٹے قر بہ
 اسپ تازی اگر ضعیف بود ہچنماں از طویلیہ حشر بہ
 پدربخندید و ارکان دولت بہ پسندیدند و برادران بجای برنجیدند *

رباعی

تمام دشمن نگفتہ باشد عیب و ہنرش نہفتہ باشد
 ہر بیشہ گساں بہر نہالیست شاید کہ پلنگ خفتہ باشد
 شنیدم کہ ملک را دراں قرب دشمنے صعب روے نمود چون لشکر
 از ہر دو طرف روے در ہم آوردند و قصد مبارزت کردند اول کس
 کہ بمیدان درآمدن پسر بود و گفت قطعہ

آن من باشم کہ روز جنگ بنی پشت من آن منم کاندر میان خاک خون بنی سرے
 کاکہ جنگ آرونجون خویش بازی میکند روز میداں واکہ بگریزد بخون لشکری
 اس گفت و بر سپاہ دشمن زد و تنے چند مردان کاری را بکشت چون

پیش پر آمد زمین خدمت بوسید و گفت - قطعہ

اے کہ شخص منت حقیر نمود تا درشتی ہنر نہ پنداری

اسپ لاغرمیاں بجا آید روز میداں نہ گاؤ پرواری

آوردہ اند کہ سپاہ دشمن بسیار بود و ایٹاں اندک و جماعتے آہنگ

گریز کردند سپر لغرہ بزد و گفت اے مرداں بکوشید تا جامہ زناں نپوشید

سواراں را بگفتن او تہور زیادہ گشت و یکبار حملہ کردند شنیدم کہ ہمدراں

روزبرد دشمن ظفر یافتند پدرسرو چشم را بوسید و در کنار گرفت و ہر رنؤ

نظر پیش کرد تا دل بعد خویش کرد برادر اں حسد بردند و زہر در طعامش

کردند خواہرش از عرفہ بید و در بچہ بر ہم زد سپر فرہت در یافت دست از طعام

باز کشید و گفت محال ست کہ ہنر منداں بمیرند بے ہنراں جاے

ایشاں بگیسرنند + شعر

کس نیاید بزیر سایہ بوم و رہا از جہاں شو و معدوم

پر را ازیں حال آگہی دادند برادرانش را سچو اند و گو شمال بواجب داد

پس ہر یکے را از اطراف بلا و حصہ مرضی معین کرد تا فتنہ فرو نشست

و نزاع برخاست کہ وہ درویش در گلیمے بچسپند و دو پادشاہ در نتیجے

نیم نانے گر خور و مرد خدا بذل درویشاں کسند نیے و گر
 ملک استلیے بگیر و پادشاہ ہچنماں در بند استلیے و گر
 حکایت ۴۔ طائفہ وزدان عرب بر بہر کو ہے نشستہ بود و منقذ
 کارواں بستہ و رعیت بلداں از مکائد ایشان مرعوب و لشکر سلطان مغلوب
 و بکلم آنکہ ملاذے منبع از قلہ نکو ہے گرفتہ بودند و طجا و ماواے خود کروہ
 مدبرانِ ممالک آں طرف و در دفع مضرت ایشان مشاورت کردند کہ اگر
 این طائفہ ہمہیں نسق روزگارے مداومت نماید مقادمت ممتنع گردد

رباعی

درختے کہ اکتوں گرفتت پلے بہ نیرے شخصے بر آید ز بلے
 و گہ ہچنماں روزگارے ہلی بگردوش از بیخ بر نگسلی
 سر شیمہ شاید گرفتن مبیل چو پر شد نشاید گذشتن پیل
 سخن ہیں مقرر شد کہ یکے راجبس ایشان بر گماشتند و فرصت نگاہ
 میداشتند تا وقتیکہ بر سر تو سے راندہ بود و مقام خالی ماندہ تنے چنند
 واقعہ دیدہ جنگ آزمودہ را بفرستادند تا در شعب جبل پہناں شدند

شبانگاہے کہ وزوان باز آمد سفر کرده و بغارت آورده و سلاح از تن
 بکشادند و رخت غنیمت بنهادند نخستین دشمنی کہ بر سر ایشان تاخت آورد
 خواب بود چند آنکہ پاس از شب در گذشت - مردان دلاور از کئی گاہ
 بدر جستند دست یگان یگان بر کتف بستند با مدادان بدر گاہ ملک
 حاضر آوردند ہر را بکشتن فرمود اتفاقاً در انہیاں جو اسنے بود کہ میوہ
 عنقواں شبابش نور سیدہ و سبزہ گلستان عذارش نو دمیدہ یکے از
 وزیران پائے تخت ملک را بوسہ داد و روسے شفاعت بر زمین
 نہاد و گفت این پسر بچیاں از باغ زندگانی بر نخورده است و از ریغان
 جوانی تمت نیافتہ توقع بکرم و اخلاق خداوندی آں ست کہ بخشیدن
 خون او بر بندہ منت نہند ملک روائیں سخن در ہم آورد و موافق
 رائے بلندش نیامد و گفت -

پرتو نیکان نگیرد ہر کہ بنیادش بدست

تربیت نا اہل را چون گرد گاہ بر گنبدست

نسل و بنیاد ایناں منقطع کردن اولی تربیت کہ آتش کشتن و اخگر
 گذاشتن و افعی کشتن و بجیہ اش را نگاہ داشتن کار خرد مندان نیست

قطعہ

ابرگر آب زندگی بارد ہرگز از شاخ بید بر نخوری
 با فرومایہ روزگار مبر کز نئے بوریا شکر نخوری

وزیر این سخن بشنید و طوعاً و کرہاً پسندید و بر حسن رائے ملک
 آفریں خواند و گفت آنچه خداوند و ادام ملکہ فرمود عن حقیقت است
 کہ اگر در صحبت آن بدان تربیت یافتے طینت ایشان بگرفتے
 و یکے از ایشان شدے اما بندہ امید دارد کہ اگر صحبت صالحان تربیت
 پذیرد خوے خرد منداں گیرد کہ هنوز طفل ست و سیرت نبی
 و عناد آن قوم در بنا و او ممکن نشدہ۔ این بکفت و طائفہ از ندما
 ملک با او شفاعت یار شدند تا ملک از سر آزار او در گذشت گفت

بخشیدم اگر چه مصلحت ندیدم رباعی

دانی کہ چه گفت زال باستم کرد دشمن نتوان حقیر و بیچارہ شمرد

دیدیم بسے کہ آب سر شپہ خورد چون بیشتر آمد شتر و بار بسرد

فی الجملہ سپر را بنا ز نعمت بر آوردند و استاد ادیب را تبریت او نصب
 کردند تا حسن خطاب و رد جواب و آداب خدمت لموش در آموختند

و در نظر نگنناں پسند آمد بایک وزیر از شمال اور حضرت سلطان شہ میگفت
کہ تربیت عاتلماں در و اثر کرده است و جبل قدیم از جبلت او بد
بروہ ملک را ازین سخن تبسم آمد و گفت۔ بہیت

عاقبت گرگ زادہ گرگ شود گرچہ با آدمی بزرگ شود

سالے دو بریں برآمد طایفہ او باش محلت در و پیوستند و عتد
مراقت بستند تا بوقت فرصت وزیر و ہر دو پسرش را بکشت و

نعمت بقیاس برداشت و در مغارہ و زرداں بجایے پنداشت
و عاصی شد ملک دست تحسہ پندان گرفت و گفت قطعہ

شمشیر نیک زاپن بد چون کند کسی تا کس تربیت نشود لے حکیم کس

باراں کہ در لطافت طبعش خلافت در باغ لاله روید و در شورہ بوخمس

قطعہ

زمین شور شنبیل بر نیار در و تخسہ عمل ضائع مگرداں

نکوئی با دیاں کردن خیانت کہ بد کردن بجایے نیگمرداں

حکایت ۵۔ سرہنگ زادہ را دیدم بر در سراے اعلمش کہ

عقل و کیا ست و نغم و فراستے زائد الوصف داشت ہم از عمد خردی

آثار بزرگی در ناصیہ او پیدا شد۔

بالا سے سرش زہوشمندی می تافت ستارہ بلندی
 فی الجملہ مقبول نظر سلطان آمد و خرد منداں گفتہ اند تو انگری بہ بہتر
 تہ بال و بزرگی بعقل ست تہ بال۔ ابنائے جنس او بر منصب او
 حسد بردند و بجایانے متهم کردند و در کشتن او سعی بیفائدہ نمودند۔
 دشمن چه زندو چه مرہاں باشد دوست

ملک پر سید کہ موجب خصمی ایشان در حق توہیت گفت در سایہ
 دولت خداوندی دام ملکہ ہنگناں رارضی کردم مگر حسوداں کہ راضی
 نمی شوند الا بزوال نعمت من و دولت اقبال حسد اوندی باقی باد
 قطعہ

توانم اینکہ نیازم اندروں کسے	حسود راچہ کتم کوز خود برنج درست
بمیرتا بر ہی لے حسود کیں رنجیت	کہ از شقت و جز بمرگ نتوان رست
شور تہماں آرزو خواہند	مقبلاں رازوال نعمت وجاہ
گر نہ بیند بروز شپہرہ چشم	چشمہ آفتاب راچہ گناہ
راست خواہی ہزار چشم چناں	کور بہتر کہ آفتاب سیاہ

حکایت ۴ یکے را از ملوک عجم حکایت کنند کہ دست تطاول
بر مال رعیت دراز کرده بود و جو رو اذیت آغاز تا بجائے کہ خلق از
مکائد او بجاں برفتند و از کربت جو رش راہ غربت گرفتند چون رعیت
کم شد اتقناع ولایت نقصان پذیرفت و خزینہ تہی ماند و دشمنان
طمع کردند و زور آوردند۔ قطعہ

ہر کہ فریاد رس روز مصیبت خواند گو در ایام سلامت بہ جوانمردی کوش
بندہ حلقہ بلویش ارتوازی برود لطف کن لطف کہ بریکانہ شود حلقہ بلویش
بالے در مجلس او کتاب شاہنامہ میخوانند در زوال مملکت صنحاک و عہد
فریدیوں وزیر ملک را پرسید کہ ہیچ تو اں دانستن کہ فریدیوں کہ
گنج و ملک و حشم نداشت چگونہ مملکت برو مقرر شد گفتا چنانکہ شنیدی
خلقے برو بجایت گرد آمدند و تقویت کردند بادشاہی یافت گفت اے
ملک چون گرد آمدن خلقے موجب بادشاہی ست تو خلق را برابر اے
چہ پریشاں میکنی مگر سر پادشاہی کردن نداری۔ فرود
ہاں بہ کہ لشکر بجاں پروری کہ سلطان بلشکر کند سروری
ملک گفت موجب گرد آمدن سپاہ و رعیت و لشکر چہ باشد گفت

بادشاہ را کرم باید تا بدو گرد آید و رحمت تا در پناہ دوستش این
نشینند و ترا این ہر دو نیست مثنوی

تکند جو پیشہ سلطانی کہ نیاید ز گرگ چو پانی
بادشاہ ہے کہ طح ظلم آگند پاسے دیوار ملک خوش بکند
ملک را پند وزیر ناصح موافق طبع مخالف نیامد و روے از سختی در ہم
کشید و بزندان فرستاد و بے بر نیامد کہ بنی عمان سلطان بنازعت
بر خاستند و بقاومت لشکر آراستند و ملک پدر خواستند قوسے کہ
از دست تجاوز اول این بجاں رسیدہ بودند و پریشاں شدہ برایشاں
گرد آمدند و تقویت کردند تا ملک از تصرف این بدر رفت و بر آناں
مقرر شد۔

ابیات

پادشاہے کور و اداریتم بر زیر دست دوست داش روز سختی دشمن زور آورد
بارعیت صلح کن و ز جنگ خصم پریشین زانکہ شاہنشاہ عادل راعیت لشکر است

فرو

غم زیر دشاں بخور زینہار بترس از زبردستی روزگار
حکایت ہے۔ پادشاہے باغلامے عجبی در کشتی نشست غلام

دیگر دربار اندیدہ بود و محنت کشتی نیاز مودہ گریہ وزاری در سنا د و لرزہ
 بر اندامش افتاد ملک را عیش از و منغص بود کہ طبع نازک تحمل اشغال
 ایں صورت نہ بندد و چارہ ندانستند حکیمی در اں کشتی بود ملک را گفت
 اگر فرماندہی من اورا بطریقے خاموش گردانم گفت غایت لطف و کرم
 باشد بفرمود تا غلام را بدریا انداختند چند نوبت غوطہ خورد و ازاں پس
 مویش گرفتند و پیش کشتی آوردند بدو دست در سکان کشتی آویخت چوں
 برآمد بگوشہ بنشست و قرار یافت ملک را عجب آمد پرسید کہ حکمت
 چه بود گفت از اول محنت غرق شدن ندیدہ بود و قدر سلامت کشتی
 ندانستہ و ہمچنین قرر عافیت کسے دانند کہ مصیبتے گرفتار آید۔

حکایت ۸۔ یکے از ملوک عجم رنجور بود در حالت پیری امید
 از زندگانی قطع کردہ کہ سوارے از در آمد و بشارت داد کہ فلان قلعہ
 را بدولت خداوند بکشادیم و دشمنان اسیر آمدند سپاہ و رعیت
 آن طرف بجنگی مطیع فرماں گشتند ملک نفسے سرور آورد و گفت۔
 ایں مژدہ مرا نیست دشمنانم راست یعنی و ارثاں مملکت را قطعہ
 دریں امید بسرشد و رنج عمر عزیز کہ آنچه در دلم است از درم فرزند آید

امید بستر برآمد و لے چہ فائدہ نزلکہ امیدیت کہ عمر گذشتہ باز آید

قطعه

کو س رحلت بکوقت دست اہل لے دو چشم وداع سر بکبندید

لے کف دست مساعد و بازو ہمہ تو دویع یکدگر بکبندید

بر من اوفتادہ دشمن کام آخر لے دوستاں گذر بکبندید

روزگارم بشد بسنادانی من نکر دم شہاحذر بکبندید

حکایت ۹ - ہر مزرگان گفتند از وزیران پدر چہ خطا دیدی کہ بند

فرمودی گفت گناہے معلوم نہ کر دم و لیکن بقین دانستم کہ مہابت من

در دل ایشان بکیران ست و بر عمد من اعتماد کلی نداشتند ترسم کہ از بیم

گذرند خویش آہنگ ہلاک من کنند پس قول حکما را کارستم کہ گفتہ اند -

قطعه

ازاں کز تو ترسد ترس لے حکیم دگر با چو صد بر آئی بجنک

ازاں مار بر پائے راعی زند کہ ترسد سرش را بکو بد بنگ

نہ بینی کہ چوں گر بہ عاجز شود بر آرد بچین گال چشم پلنگ

حکایت ۱۰ - ببالین تربت سحی پیغمبر علیہ السلام معتکف

بودم در جامع دمشق کہ یکے از ملوک عرب کہ بے انصافی منسوب
بود در آمد و نماز و دعا کرد و حاجت خواست۔ **فرد**

در ویش غنی بندہ این خاکند وانا نکه غنی ترند محتسج ترند

انگاہ مرا گفت از آنجا کہ ہمت درویشان ست و صدق معاملہ ایشان
خاطرے ہمراہ من کنید کہ از دشمنے صعب اندیشنا کم گفتمش بر رعیت
ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نہ بینی۔ **نظم**

باز وان تو انا و قوتِ سردست خطاست پنچہ مسکین ناتواں شکست
نترسد آنکہ براقادگان نجشاید کہ گرزپایے در آید کشن نگیرد دست
ہر آنکہ تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت دماغ بیدہ پخت و خیال باطل بست
ز گوش پنبہ بروں آرو واد خلق بدہ وگر تومی ندہی داد و روز داد بست

مثنوی

بنی آدم اعضاے یکدیگرند کہ در آفریش ز یک جوہرند

چو عضوے بدر دآورد روزگار وگر عضو ہارا نماند مترار

تو کہ ز محنت دیگران بینی نشاید کہ نامت نہند آدمی

حکایت ۱۱۔ یکے از ملوک بے انصاف پارسائے راپرسید

کہ کد ام عبادت فاضلترست گفت ترا خواب نیمروز تا در ان مکنفس
خلق را نیازاری۔ قطعہ

خالے را خفته دیدم نیمروز گفتم این فتنہ ست خوابش برده بہ
وانکہ خوابش بہتر از بیداری ست آسچنہاں بزرنگانی مرده بہ
حکایت ۱۲۔ یکے را از ملوک شنیدم کہ شبے در عشرت روز
کرده بود و در پایاں مستی می گفت۔ بیت

ما را بجاں خوشتر ازین یکدم نیست کز نیک بداندیشہ و از کس غم نیست
در ویشے برہنہ سہر ما بروں خفته بود گفت۔ بیت

اے آنکہ باقبال تو دو عالم نیست گیرم کہ غمت نیست غم ما ہم نیست
ملک را خوش آمد صرہ ہزار وینار از روزن بیرون کرد و گفت دامن بہا
اے در ویش گفت دامن از کجا آرم کہ جامہ ندارم ملک را بر ضعف حال
او حمت زیادت شد و خلعتے براں مزید کرد و پیش در ویش منہ ستاد
در ویش آن نقد و جنس را بانک مدت بخورد و پریشاں کرد و باز آمد
در حالتیکہ ملک را پر و اے او نبود حال بگفتند ہم برآمد در وے ازو
در ہم کشید و ازینجا گفته اند اصحاب فطنت و خبرت کہ از حدت و صلوت

پادشاہاں پر حذر باید بودن کہ غالب ہمت ایساں بمعظمت امور مملکت
متعلق باشد و تحمل از دحام عوام نکند۔ مثنوی

حرامش بود نعمت پادشاہ کہ ہنگام فرصت نداشت نگاہ

مجال سخن تا نہ بینی ز پیش بہ بیوہ گفتن مبر قدر خویش

گفت ایں گداے شوخ چشم مبذرا کہ چندین نعمت بچندین مدت
بر انداخت بر ایند کہ خزینہ بیت المال لقمہ مساکین ست نہ طعمہ

اخوان الشیاطین۔ بیت

ابلیس کور و روشن شمع کا قوری مند زود بینی کش شب روغن نباشد چراغ

یکے از وزراے ناصح گفت اے خداوند مصلحت آں مے بینم کہ چنین

کسل را وجہ کفایت بقاریق مجرا دارند تا در نفقہ اسراف نہ کنند اما آنچه

فرمودی از زجر و منع مناسب ارباب ہمت نیست یکے را بلطف امید

گردانیدن و باز بنو میدی خستہ کردن نظم۔

برے خود در طمع باز نتوان کرد چو باز شد بدشتی فراز نتوان کرد

قطعه

کس نہ بیند کہ تشنگاں حجاز بر لب آب شور گرد آسند

ہر کجا چشمہ بود شیریں مروم و مرغ و مور گرد آیند
 حکایت ۱۳۔ یکے از پادشاہان پیشین در رعایت مملکت
 مستی کردے و لشکر بختی داشتے لاجرم دشمنے صعب روے
 نمود ہمہ پشت بدادند۔ قشوی

چو دارند گنج از سپاہی دریغ دریغ آیدش دست برون تیغ
 چہ مردی کند در صفت کارزار کہ دستش تہی باشد و کارزار
 یکے را از آنان کہ غدر کردند با من دوستی بود ملامت کردم و گفتم
 دون ست و نا سپاس و نفاق شناس کہ بانڈک تغیر حال از
 محذوم قدیم برگردد و حق نعمت سالیان در نورود گفت اگر بکرم
 معذور داری شاید کہ اسپم بے جو بود و نمد ز نیم بگو و سلطان کہ بزر
 با سپاہی بخیلی کند با او بسر جو انمردی نتوان کرد۔ فرود

ز ربدہ مرد سپاہی را تا سر بہند و گرش ز رندی سر بہند در عالم
 حکایت ۱۴۔ یکے از وزرا معزول شدہ بعلقہ درویشاں
 درآمد و برکت صحبت ایثاں دروے سرایت کرد و جمعیت خاطر
 دست داد ملک بارو گر با اول خویش کرد و عمل فرمود قبولش نیامد

وگفت معزولی به که مشغولی - رباعی

آنانکه بکنج عافیت بنشستند وندان سنگ و بان مردم بستند
 کاغذ بدیدند و قلم بشکستند و زد دست و زبان حرنگی از بستند
 ملک گفت هر آئینه ما را خرد منمے کافی باید که تدبیر مملکت را بشاید گفت
 نشان خردمند کافی آنست که بچنین کارها تن در نهد - قصه و
 ہماے بر ہمہ رغاں از آن شہ فہ از کہ آتخاں خورد و جانہ رتیا زارد

حکایت ۱۵ - سیاہ گوش را گفتند ترا ملازمت شیر سچ و ج اختیار

افتاد و گفت تا فضلہ صیدش میخورم و از شر دشمنان در پناہ حصولش زندگانی
 میکنم گفتندش اکنون کہ بطل حمایتش در آمدی و بشکر نعمتش اعتراف
 کردی چرا نزد کیت ر نیائی تا بجلتہ خاصانت در آرد و از بندگان مخلصت
 شمار و گفت از بطش و سہمچپاں امین نیستم - افتد کہ ندیم حضرت
 سلطان را در بیاید و باشد کہ سر برود و حکما گفته اند از تلوں طبع پادشاہا
 پر خذر باید بودن کہ وقتے بسلائے بر بخند و دیگر وقت بد شناسے
 خلعت دهند و گفته اند ظرافت بسیار ہنر ندیمانست و عیب حکیمان ضرر
 تو بر سر قدر خوشتن باش و وقار بازی و ظرافت بندیاں بگذار

حکایت ۱۶۔ یکے از رفیقان شکایت روزگار نامساعد

بزدمن آورد که کفایت اندک دارم و عیال بسیار و طاقت بارفاقد
منی آرم و بارها در دلم آمد که با تسلیمی و گیر نقل کنم تا در آن صورت

که زندگانی کنم کسے را بر نیک و بد من اطلاع نباشد۔ **پیت**
بس گرسنه خفت و کس ندانست که **کیت** بس جاں بلب آید که برو کس نگیرت

باز از شہادت اعدا بر اندیشتم کہ بطعنہ در قفاے من بجنزد دوستی مرا

در حق عیال بر حدم مروت حمل کنند و گویند۔ **قطعہ**

بہ میں آں بے حمیت را کہ ہرگز نخواہد دید روے نیکبختی

کہ آسانی گزیند خویشتن را زن و فرزند بگذارد بسختی

و در علم محاسبیت چنانکہ معلوم است چیزے دائم اگر بجایہ شما شغلے معین

شود کہ موجب جمعیت خاطر باشد بقیت عمر از عمدہ شکر آں بیرون

آمدن نتوانم گفتہ عمل بادشاہے برادر و طرف دارد امیدست و بیم

یعنی امیدنان و بیم جان و خلاف راے خرد منداں باشد بدان اسید

متعرض این بیم شدن۔ **قطعہ**

کس نیاید بجائہ درویش کہ حسراج زمین و باغ بدہ

یابہ تشویشِ غصتہ راضی شو یا جگر بند پیش زانغ بنہ
گفت این موافق حال من نگفتی و جواب سوال من نیاوردی و سر
راستی موجبِ رضاے خداست کس ندیدم کہ گم شد از رہِ راست
گفتم حکایت رو باہ مناسب حال است کہ دیدنش گریزاں و بچویشتن
افتاں و خیزاں کسے گفتش کہ چه آفتت کہ موجبِ مخالفت گفتا
شنیدم کہ شیر را بخره میگیزند گفت لے سقیہ ترا با شیر چه مناسبت است
و اورا با تو چه شباهت گفت خاموش کہ اگر خوداں بغرض گویند کہ این شیر
و گرفتار آیم کرا عم تخلیص من باشد کہ نفیث حال من کند و تا تریاق از
عساق آورده شود ما رگزیدہ مردہ بود ترا ہچنین فضل ست و دیانت
و تقویٰ و امانت لیکن متغنتان در کمین اند و مدعیان گوشہ نشین اگر انجم
سیرت نشت بخلاف آن تقریر کنند و در معرض خطاب بادشاہ آئی
در اں حالت کرا مجالِ مقاتل باشد پس مصلحت آن می بینم کہ ملک
قناعت را حراست کنی و ترک رباست گوئی۔ فرود۔

بر یاد مرسانغ بیمارست اگر خواہی سلامت بر کنارست

رفیق این سخن بشنید و بہم برآمد و روسے از حکایت من در ہم کشید و

سخننہائے رنجش آہ میسر گفتن گرفت کہ اینچہ عقل و کفایتست و فہم
 و درایت قول حکما درست آمد کہ گفتہ اند دوستان در زنداں بکار آیند
 کہ بر سفرہ ہمہ دشمنان دوست نمایند۔ قطعہ

دوست شمار آنکہ در نعمت زند لاف یاری و برادر خواندگی

دوست آنڈانم کہ گیرد دست دوست در پریشاں حالی و در ماندگی

دیدم کہ متغیر میشود و نصیحت من بغرض می شود و نزدیک صاحب دیوان

رفتم ببا بقہ معرفتیکہ در میان ما بودہ صورت حالش بگفتم و اہلیت و

استحقاقش بیان کردم تا بکارے مختصرش لضب کردند چندے

بریں برآمد لطف طبعش را بدیدند و حسن تدبیرش را بہ پسندیدند کاش

ازاں در گذشت و بہرتبہ والا ترازاں شکن شد ہچناناں نجم سعادتش

در ترقی بود تا باوج ارادت برسید و مقرب حضرت سلطان و معتمد علیہ

گشت بر سلامت حالش شادمانی کردم و گفتم۔ **نسر**

ز کار بستہ میندیش و دل تنگستہ مدار کہ آب چشمہ حیواں دروں تار یکی است

نسر

منشیں ترش از گردش ایام کہ صبر گر چہ تلخ است و لیکن بر شیریں دارد

در آن قربت مرا با طائفه یاران اتفاق سرفراقتا و چون از زیارت مکّه
باز آمدم یکدوم منزلم استقبال کرد و ظاهر حالش دیدم پریشان و در سبب
درویشیاش گفتم چه حالت است گفت چنانکه تو گفتی طائفه حسد بردند
و بخیانتم منسوب کردند و ملک دام ملکه در کشف حقیقت آن استقصا
نفرمود یاران قدیم و دوستان مصمیم از کلمه حق خاموش شدند و صحبت
دیرین فراموش کردند - **قطعه**

نه بینی که پیش حسد او ز جاہ ستائش کمان دست بر زنند

اگر روز گارش در آرد ز پاسه همه عالمش پاسه بر سر زنند

فی الجمله بانواع عقوبت گرفتار شدم تا درین هفته که مژده سلامت حجاج
برسید از بند گرانم خلاص کردند ملک موروثم خاص گفتم در آن نوبت اشارت
من قبولت نیامد که گفتم عمل بادشاهان چون سفر در یارت خطرناک و
سودمند یا گنج گیری یا در طلاطم بمیری - **مسرود**

یاز بهر دو دست کند خواجه در کنار یا موج رونس افکنش مرده بر کنار

مصلحت ندیدم ازین پیش ریش درویش را بلامت خراشیدن و نمک
بر جراحت پاشیدن برین کلمه اختصار کردم -

قطعہ

ندانستی کہ بینی بند برپاے چو در گوشت نیاید نپند مردم
 دگر رہ گرناری طاقت نیش مکن انگشت در سوراخ کز دم
 حکایت ۷۱۔ ملک زاده گنج فراواں از پدر میراث یافت
 دست کرم بر کشاد و داد سخاوت بداد و نعمت بیدریغ بر سپاہ و رعیت
 بر نیت۔ یکے از جلساے بے تدبیر نصیحتش آغاز کرد کہ ملوک پیشین
 مرایں نعمت را بسعی اند و ختہ اند و برائے مصلحتی نہادہ دست ازیں
 حرکات کوتاہ کن کہ واقعا در پیش ہست و دشمنان از پس نباید کہ بوقت
 حاجت فروماندگی باشد۔ قطعہ

اگر گنجے کنی بر عامیاں بخش رسد ہر کہ خداے را بر بنجے
 چہ راستانی از ہر یک حجبے بیم کہ گرد آید ترا ہر روز گنجے
 ملکہ اوہ روئے ازیں سخن در ہم آورد و موافق طبعش نیامد و مراورا
 زجر فرمود و گفت خداوند تعالیٰ مرا مالک این مملکت گردانیدہ است
 تا بخورم و بنجشم نہ پاساں کہ نگھدارم۔ بیعت۔
 قاروں ہلاک شد کہ چہل خانہ گنج داشت نوشیرواں نمرود کہ نام نگو گذاشت

حکایت ۱۸۔ آورده اند کہ نوشین رواں عادل را در شکار گاہ

صیدے کباب میگردند و نمک نبود غلامے را بر و ستاد و ایندند تا نمک

آرد نوشین رواں گفت بقیمت بتاں تار سمے نگرود و ده خراب نشود

گفتند ازین قدر چه خلل زاید گفت بنیاد ظلم اندر جہاں اول اندک بودہ

است و ہر کس کہ آمدہ بر آں مزید کرد تا بدین غایت رسید۔ قطعہ

اگر ز باغ رعیت ملک خوردی سبے بر آوردند غلامان او دخت ازین

پہ پنج بیضہ کہ سلطان ستم روا دارد ز نند لشکر یانش ہزار مرغ بسنج

حکایت ۱۹۔ عالمے راشنیدم کہ خانہ رعیت خراب کردے

تا خزینہ سلطان آبادان کند۔ خیبر از قول حکما کہ گفتہ اند ہر کہ خداے عزوجل

را بیازارد تا دل خلقے بدست آرد خداوند تعالیٰ ہاں خلق را برگمارد

تا دمار از روزگارش بر آرد۔ **نبرد**

آتش سوزان نکند با سپند انچہ کند و ددل مستمند

سر جملہ حیوانات گویند کہ شیرست و اذال جانوراں خرو با اتفاق خربار

بر بہ کہ شیر مردم در۔ **شنوی**

مسکین خراگر چه بے تمیزت چوں بارہمی بر و عزیزت

گاواں و خران بار بردار بہ زادیاں مردم آزار

باز آدیم حکایت وزیر عاقل

گویند ناک را طر فی از ذمائم اخلاق اولقرائن معلوم گشت در شکر
کشید و بانواع عقوبت بکشت - قطعہ

حاصل نشود رضای سلطان تا خاطر بسد گان نجوئی
خواہی کہ خداے بر تو بخشد با خلق خداے کن نکوئی
آوردہ اند کہ یکے از تمہید گان بر سر او بگذشت در حال تباہی
تا مل کرد و گفت - قطعہ

نہ ہر کہ قوت بازوے منصبے داد بسطنت بخورد مال مردمان بگذشت
تو اں بجا ق فروردن استخوان در وے شکم بدر و چوں بگیرد اندر زنا

بیت

نماندستم کار بدر روزگار بماند برو لعنت پائدار

حکایت ۲۰ - مردم آزارے را حکایت کنند کہ سنگے بر سر

صالحے زد و رویش را مجال انتقام نہ بود سنگ را نگاہ میداشت تا زمانیکہ

ملک را براں لشکر سی خشم آمد و در چاه کرد و در ویش اندر آمد و سنگ
 بر سرش کوفت گفتا تو کیستی و این سنگ چرا زدی گفت من فلانم و این
 ہماں سنگست کہ در فلاں تاریخ بر سر من زدی گفت چندیں روزگار
 کجا بودی گفت از جاہت اندیشہ میگردم اکنون کہ در چاہت دیدم
 فرصت غنیمت دانستم۔ **شہنوی**

نامزائے را کہ بینی بختیار عاقلان تسلیم کردند اختیار
 چون نداری ناخن در نذہ تیز بابدان آں بہ کہ کم گیری ستیز
 ہر کہ با فولاد بازو چخبہ کرد ساعد مسکین خود را رنجبہ کرد
 باش تا دستش بیند روزگار پس بجام دوستان مغزش برآر

حکایت ۲۱ کیے از بندگان عمر ولیث گرنختہ بود کساں

در عقبش برفتند و باز آوردند وزیر را بادے غرضے بود اشارت
 بکشتن کرد تا دیگر بندگان چنین فعل نیارند بندہ سر پیش عمر ولیث
 بر زمین نہاد و گفت۔ **فرد**

ہر چه رود بر سرم چو تو پندی روست بندہ چه دعوی کند حکم خداوند راست
 لیکن بموجب آنکہ پروردہ نعمت این خاندانم نخواہم کہ در قیامت

بخون من گرفتار آئی اجازت فرمائی تا وزیر را بکشم پس آنکہ بقصاص
 او بفرمائی۔ خون من ریختن تا بجی کشته باشی ملک را خندہ گرفت وزیر
 را گفت چگونہ مصلحت می بینی دزیر گفت ای خداوند جہاں مصلحت آن
 مے بنیم کہ از بہر خدا و صدقہ گور پدر او را آزاد کنی تا مرا نیز در بلائے
 نیفلند گناہ از من ست و قول حکیمان معتبرہ کہ گفته اند۔ **قطعہ**

چو کردی با کلوخ انداز پیکار سر خود را بنا دانی شکستی
 چو تیر انداختی بر روے دشمن چنان داں کا ندر آماش نشستی

حکایت ۲۲۔ ملک زوزن را خواجہ بود کریم النفس
 نیک محضر کہ ہنگناں را در مواجہہ حرمت داشتے و در غیبت نکو گفته
 اتفاقاً از و حرکتے در نظر ملک ناپسند آمد بصادرت فرمود و عقوبت
 کرد و سر ہنگان بادشاہ بسوابق نعمت او معترف بودند و بشکر آن مہترن
 در مدت توکیل آن رفیق و ملاحظت کردندے و زجر و معاقبت روا
 نداشتندے۔ **قطعہ**

صلح با دشمن اگر خواہی ہر گہ کہ ترا در قعا عیب کند در نظرش تحسین کن
 سخن آخر بدہاں میگذرد و موزی را سختش تلخ ننخواہی و ہش شیریں کن

انچے مضمون خطاب ملک بود از عمدہ بعضے بیروں آمد و بہ بقیۃ
 در زنداں بماند آورده اند کہ یکے از ملوک نواحی در خفیہ پیغامش فرستاد
 کہ ملوک آں طرف قدرچہاں بزرگوار نداشتند و بیعزتی کردند اگر راسے
 عزیز فلاں احسن اللہ خلاصۃً بجانب ما التفاتے کند در رعایت
 خاطرش ہرچہ تمام تر سعی کردہ آید و اعیان این مملکت بدیدار او مفقود نہ
 و جواب این حروف را منتظر و خواجہ چوں بریں وقوف یافت از
 خطر اندیشید در حال جوابے محقر کہ اگر بر ملا افتد قتنہ نباشد بر قفاسے
 ورق نوشت و رواں کرد یکے از متعلقان کہ بریں واقف بود ملک را
 خیر داد کہ فلاں را کہ جس فرمودہ با ملوک نواحی مراسلت دارد ملک
 بہم بر آمد و کشف این خبر فرمود قاصد را بگرفتند و رسالت بر خوانند
 بنشتہ بود کہ حسن ظن بزرگاں بیش از فضیلت ماست و تشریف قبولے
 کفرمودند بندہ را امکان اجابت آں نیست بکلم آنکہ پروردہ نعمت این
 خاندان است و ہاندرک مایہ تغیر خاطر باولی نعمت قدیم بیوفائی نتوان

کرد

آنرا کہ بجائے تست ہر دم کرمے عذرش بنہ ادر کند بعبہ سستے

ملک راسیرت حق شناسی او خوش آمد و خلعت و نعمت بخشید و عذر
 خواست کہ خطا کردم کہ ترا بے جرم و خطا بیا زردم گفت ای خداوند
 بنده دریں حالت مرخدا و نذر خطائے نبی مبتدبے تقدیر خدا و تقدیر
 چنین بود کہ میں بنده را مکروہ ہے رسد پس بدست تو اولیٰ تر کہ سوابق
 نعمت بریں بنده داری و ایادی منت و حکما گفته اند۔ **شمسوی**

گرگزنت رسد ز خلق مرنج کہ نہ راحت رسد ز خلق نہ بچ
 از خدا داں خلاف دشمن دست کہ دل ہر دو در تصرف اوست

گرچہ تیر از کساں ہمیکذرد از کماندار بسینداہل خرد

حکایت ۲۳۔ یکے را از ملوک عرب شنیدم کہ با متعلقان

میگفت کہ مرسوم فلاں را چندانکہ بہت مضاعف کنید کہ ما از م در گاہ
 و متر صد فرمان و دیگر حد متکاراں بلہو و لعب مشغول و در اداس
 خدمت متماون صاحب دلے بشنید فریاد و خروش از نهادش برآمد
 پرسیدندش کہ چہ دیدی گفت مراتب بندگان بدر گاہ خداے تعالیٰ
 ہمیں مثال دارد۔ **فرد**

دو بامداد گر آید کسے بخدمت شاہ سوم ہر آئینہ دروے کند بلطف نگاہ

قطعہ

مہتری در قبول فرمان بست ترک فرماں دلیل حرام بست

ہر کہ سیامے راستاں دارد سر خدمت بر آستاں دارد

حکایت ۲۲۷ - خالے ز احکایت گنند کہ ہیزم درویشاں

خریدے بچیف و تو انگر از دادے بطرح صاحب دلے برو گذر کرد

و گفت - بیست

ماری تو کہ ہر کرا بہینی بزنی یا بوم کہ ہر کجا نشینی بکنی

قطعہ

زورت ارپش میرو د باما با خداوند غیب داں نزود

زور مندی مکن براہل زمین تا دعائے بر آسماں نزود

حاکم از گفتن او بر بخید و روے از نصیحتش در ہم کشید بد و التقات

نہ کرد تا شبے آتش مطبخ در انبار ہیزم افتاد و ساڑا مالکش بسوخت و از

بستر زمش بر خاک تر گرم نشاندا اتفاقاً ہاں شخص بروے بگذشت

ویدش کہ بابا وراں ہمیگفت ندانم کہ این آتش از کجا در سراے من افتاد

گفت از دود دل درویشاں -

قطعہ

حذر کن زد و در و نہائے ریش کہ ریش دروں عاقبت سر کند
 بہم بر کن تا توانی دے کہ آہے جہانے بہم بر کند
 لطیفہ بر تاج کیخسر و نوشتہ بود قطعہ

چہ سالہائے فراوان عمر ہا دراز کہ خلق بر سر ما بر زمین بخوابد رفت
 چنانکہ دست بدست آمدت ملک با بدستہائے دگر ہچنین بخوابد رفت
 حکایت ۲۲۔ یکے در صنعت کشتی گرفتن سر آمدہ بود سہ صد

و شصت بند فاخر دانستے و ہر روز ازاں بنوعے کشتی گرفتے بریکے
 از شاگردان التفاتے داشت سہ صد و پنجاہ و نہ بندش در آہست
 مگر یکے بند کہ در تعلیم آں دفع انداختے و تا خیر کردے فی الجملہ
 پسر در قوت و صنعت سر آمد و کسے را در زماں اوبا و امکان مقام
 بنوعے تا بجدیکے پیش ملک آں روزگار گفتے بود کہ اُستاد را فضیلتے
 کہ بر من ست از روے بزرگی ست و حق ترمیت و گرنہ بقوت ازو
 کتر نیستم و بصنعت با او برابرم ملک را این سخن دشوار آمد فرمود تا
 مصارعت کند مقامے مسع ترتیب کردند و ارکان دولت اعیان

حضرت وزور آوراں روے زمین حاضر شدند پسر چوں پیل مست
 در آمد بصدتے کہ اگر کوہ روئیں بودے از جا بر کندے استاد دانست
 کہ جوان بقوت ازو برترست بدان بند غریب کہ ازوے پنهان دانست
 بود باوے در آویخت پسر دفع آں تدانست وہم برآمد استاد
 از زمینش بدو دست بالائے سر برد و بر زمین زد و غریب از خلق برخاست
 ملک فرمود استاد را خلعت و نعمت دادن پس پسر از حجر فرمود ملک
 کرد کہ با پرورندہ خویش دعوی مقاومت کردی و بسرنبردی گفت
 لے بادشاہ روے زمین بزور آوری بر من دست نیافت بلکہ مرا
 از علم کشتی و قیقہ ماندہ بود ہمہ عمر از من دریغ میداشتت امروز بدان
 و قیقہ بر من غالب آمد گفت از بہر چنین روزے نگہ میداشتتم کہ
 زیر کاں گفته اند دوست را چندان قوت مدہ کہ اگر دشمنی کند تواند
 نشنیدہ کہ چه گفت آنکہ از پرورہ خویش جفا دید۔ قطعہ
 یا وفا خود نبود در عالم یا مگر کس دریں زمانہ نکرد
 کس نیاموخت علم تیر از من کہ مرا عاقبت نشانہ نکرد
 حکایت ۲۵۔ یکے ازوزرا پیش ذوالقنون مصری رفت

قطعہ

حذر کن زدود و درونہاے یش کہ ریش دروں عاقبت سکنند
 بہم برکن تا توانی دے کہ آسے جہانے بہم برکنند
 لطیفہ بر تاج کیخسر و نوشتہ بود قطعہ

چہ سالہاے فراوان عمر ہا دراز کہ خلق برسہا برس میں بخواہد رفت
 چنانکہ دست بدست آمدت ملکا بدستہاے دگر بچنیں بخواہد رفت
 حکایت ۲۴۔ یکے در صنعت کشتی گرفتن سر آمدہ بود سہ صد

و شصت بند فاخر دانستے و ہر روز ازاں نوے کشتی گرفتے بریکے
 از شاگردان التفاتے داشت سہ صد و پنجاہ و نہ بندش در آہست

مگر یکے بند کہ در تعلیم آں دفع انداختے و تا خیر کردے فی الجملہ
 پسر در قوت و صنعت سر آمد و کسے را در زمان اوبا او امکان مقابلت
 نہوے تا بحدیکہ پیش ملک آں روزگار گفتمے بود کہ اُستاد را فضیلتے

کہ بر من ست از روے بزرگی ست و حق تربیت و گرنہ بقوت ازو
 کمتر فیتتم و بصنعت با او برابرم ملک را این سخن دشوار آمد فرمود تا
 مصارعت کنت مذمقائے مسع ترتیب کردند و ارکان دولت اعیان

حضرت وزور آوراں روے زمین حاضر شدند پس چوں پیل مست
درآمد بصدیقتے کہ اگر کوہ روئیں بودے از جا بر کندے استاد دانست
کہ جوان بقوت ازو برترست بدان بند غریب کہ ازوے پنهان داشت
بود باوے در آویخت پس دفع آں تداست و ہم برآمد استاد
از زمینش بدو دست بالائے سر برد و بر زمین زد و عزو از خلق برخواست
ملک فرمود استاد را خلعت و نعمت دادن پس سپر را زجر فرمود و ملای
کرد کہ با پرورندہ خویش دعوی مقاومت کردی و بسرنبردی گفت
اے بادشاہ روے زمین بزور آوری بر من دست نیافت بلکہ مرا
از علم کشتی دقیقہ مانده بود ہمہ عمر از من دریغ میداشت امروز بدان
دقیقہ بر من غالب آمد گفت از بہر چنین روزے نگہ میداشتم کہ
زیر کاں گفتہ اند و دست را چندان قوت مده کہ اگر دشمنی کند تواند
نشیدہ کہ چه گفت آنکہ از پرورہ خویش جفا دید۔ قطعہ
یا وفا خود نبود در عالم یا مگر کس دریں زمانہ نکرد
کس نیاموخت علم تیر از من کہ مرا عاقبت نشانہ نکرد
حکایت ۲۵۔ یکے ازوزرا پیش ذوالقنون مصری رفت

وہمت خواست کہ روز و شب بخدمت سلطان مشغول می باشم و
 بنحیرش امیدوار و از عقوبتش ترساں ذوالنون بگریست و گفت
 اگر من خدا کے عزوجل را چہیں پرستیدے کہ تو سلطان را از جملہ
 صدیقان بودے - قطعہ

گر نہ امید و بیم و راحت و رنج پائے درویش بر فلک بود
 گرو زیر از خدا بترسیدے ہچناں از ناک ملک بود
 حکایت ۲۴ - بادشاہے بکشتن بیگناہے اشارت کرد
 گفت اے ملک موجب خشمے کہ ترا بر من ست آزار خود مجھے
 کہ این عقوبت بر من بیک نفس بسر آید و بزہ آں بر تو جاوید بماند -
 قطعہ

دوران بقا چو باد صحرابگذشت تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت
 پنداشت سنگر کہ جفا بر ما کرد در گردن او بماند و بر ما بگذشت
 ملک راضیحت او سودمند آمد و از سر خون او بر خاست -

حکایت ۲۵ - وزیراے نوشین رواں در مہ از مصالح
 مملکت اندیشہ ہی کردند و ہر یک از ایشان دگر گونہ راسے ہمیزد

و ملک ہچناں تدبیرے اندیشہ کرد و بز چہرہ رارائے ملک اختیار آمد
 وزیراں در نہائش گفتند رارے ملک را چہ مزیت دیدی بر فکرنہیں
 حکیم گفت بموجب آنکہ انجام کار معلوم نیست درائے ہنگناں و مشیت
 است کہ صواب آید یا خطا پس موافقت رارے ملک اولیٰ ترست تا اگر
 خلاف صواب آید لغات متابعت از معاتبت امین باشم کہ گفتہ اند۔

تثوی

خلاف رارے سلطان را حجت بخون خویش باشد دست بستن
 اگر خود روز را گوید شب است این باید گفتن اینک ماہ و پرویس
 حکایت ۲۸۔ یکے از پسران ہارون الرشید پیش پدر آمد
 ختم آلودہ کہ مرا فلان سرنگ زادہ دشنام مادر داد ہارون الرشید
 ارکان دولت را گفت جزائے چہ کسے چہ باشد یکے اشارت
 بکشتن کرد و یکے بزبان بریدن و دیگرے بمصاوت و نفی ہارون
 گفت اے پسر کرم آن ست کہ عفو کنی و اگر نتوانی تو نیز ش دشنام
 مادر وہ چند آنکہ از حد در گذرد پس آنکہ ظلم از طرف تو باشد و دعوی
 از قبل خصم۔

نہ مردست آن بنزدیکِ خردمند کہ باپیل دماں پیکار جوید
 بے مرد آنکس ست از روئے تحقیق کہ چون چشم آیدش باطل نگوید
حکایت ۲۹ - باطائفہ بزرگاں کبشتی نشستہ بودم زور قے
 در پئے ما غرق شد و در بگردا بے در افتادند کیے از بزرگاں گفت
 ملاح را کہ بگبیر این ہر دورا کہ بہر کیے پنچاہ دینارت بدہم ملاح در آب
 رفت تا کیے را بر ہانید آں دیگر ہلاک شد گفتم بقیت عمرش منانہ
 بود ازین سبب در گرفتن او تاخیر کردی و در آں دیگر تعجیل ملاح
 بخندید و گفت انچہ تو گفستی یقین ست و سببے دیگر ہست گفتم انچہ
 گفت میل خاطر من بر ہانیدن این کیے بیشتر بود کہ وقتے در بیابان
 مانہ بودم مرا بر شترے نشانہ و از دست آں دگر تا زیانہ خوردہ بودم
 در طہلی گفتم - راست فرمود حق تعالی ہر کہ کار نیک کند پس نفع آں ست
 و ہر کہ بد کند پس وبال بردہست - قطعہ

تا توانی دروں کس مخزاش کا ندیں راہ خار ہا باشد
 کار درویش مستمند بر آر کہ ترا نیز کار ہا باشد

حکایت ۳۰۔ دو برادر بودند یکے خدمت سلطان کرنے
 و دیگر سبھی بازو خوردے باسے این تو انگر گفت درویش را چرا
 خدمت نکنی تا از مشقت کار کردن برہی گفت تو چرا کار نہ کنی تا از
 مذلت خدمت رستگاری یابی کہ خرد منداں گفته اند کہ نان خورد خورد
 و نشستن بہ کہ کم زریں بخدمت بستن۔ بہیت۔

بدست آہک تفتہ کردن خمیر بہ از دست برسینہ پیش امیر
 قطعہ

عمر گر انما یہ دریں صرف شد تاجہ خورم صیف و چہ پوشم ستا
 لے شکم خیرہ بنانے بساز تاہ نکنی پشت بخدمت دوتا

حکایت ۳۱۔ کسے فرودہ پیش نوشین رواں عادل بردو
 گفت شنیدم کہ فلاں دشمن ترا خداے تعالیٰ برداشت گفت ہبیج
 شنیدی کہ مرا بگذاشت۔ سرد

اگر بہر عدد و جاے شادمانی نیست کہ زندگانی مانیز جاودانی نیست
 حکایت ۳۲۔ گر وہے حکما در بار گاہ کسریٰ بصلحتے در سخن
 ہیگفتند و بز چہ کہ ہتر ایشاں بود خاموش بود سوال کردند کہ بلما دریں بحث

چرا سخن نگونی گفت وزیراں بر مثال اطبا اند و طبیب دار و ندر مگر
 بستیق پس چون بینیم کہ راسے شمار صواب ست مرا بر سر آں سخن گفتن
 حکمت نباشد
 فتوی

چو کاسے بے فضول من برآید مراد روعے سخن گفتن نشاید
 و گر بینیم کہ نابینا و چاہ ست اگر خاموش بنشینم گناہ ست
 حکایت ۳۳ - اسکندر رومی را پر سیدند و یا شرق و مغرب را بچہ
 گرفتہ کہ ملوک پیشین را خزان و عمر و ملک و لشکر پیش ازین بود -
 و جنس نوحے میر نشد گفت بعون خداے عزوجل ہر مملکتے را کہ بگرفتہ
 رعیتش را نیاز روم و رسوم خیرات گذشتگان باطل نکردم و نام
 پادشاہاں جز بہ نیکوئی بنزدوم بیت
 بزرگش نخواهند اہل خرو کہ نام بزرگاں بزشتی برد
 قطعہ

ایں ہمہ ہیچیت چوں می بگذرد سبخت و تخت و امر و نہی و گیر و دہ
 نام نیک رفتگان ضائع کن تا بماند نام نیکت پادار

باب دوم

در اخلاق درویشیاں

حکایت ۱۔ یکے از بزرگان گفت پارسائے راجہ گوئی
در حق فلاں عابد کہ دیگران در حق وے بطعنہ سخنا گفته اند گفت

بر ظاہر شعیب نمی بیتم و در باطنش غیب نمی دانم قطعہ

ہر کرا جامہ پارسا بینی پارسا داں و نیک مرد انکار

در ندانی کہ در نہانش حیثیت محتب را دروں خانہ چہ کاکا

حکایت ۲۔ درویشے را دیدم کہ سر بر آستان کعبہ میالید و

مینالید کہ یا خفور و یا رحیم تو دانی کہ از ظلوم و جہول چہ آید قطعہ

عذر تقصیر خدمت آوردم کہ ندارم بطاعت استظهار

عاصیاں از گناہ توبہ کنند عارفان از عبادت استغفار

عابداں جزاے طاعت خواهند و بازرگان بہاے بطاعت من

بندہ امید آورده ام نہ طاعت بدریوزہ آمدہ ام نہ تجارت -

بیت

گر گشتی در جرم بخشی رو و سر بر آستانم بنده را فرماں نباشد ہرچہ فرمائی برانم
 حکایت ۳۔ عبدالقادر گیلانی را دیدند رحمۃ اللہ علیہ در جرم
 کعبہ روئے بر حصا ہنارہ بودومی گفت اے خداوند بخشناے واگر
 مستوجب عقوبتم مرار و ز قیامت نابینا برا نگیسز تا در روئے نیکال
 شرمسار باشم۔
 قطعہ

روئے بر خاک عجز می گویم ہر سحر کہ کہ باد می آید
 اے کہ ہرگز فراموش نکم ہیچت از بندہ یاد می آید

حکایت ۴۔ یکے از پادشاہاں پارسائے را دید گفت ہیچت
 از مایاومی آید گفت بے وقتیکہ خدا یا فراموشس میکنم۔ فرود
 ہرود و دوانکس ز درخوش براند و اترا کہ بخواند بر کس ندواند
 حکایت ۵۔ یکے از صالحاں بخواب دید پادشاہے را

در بہشت و پادشاہے را در دوزخ پرسید کہ موجب درجات این صفت
 و سبب درکات آل چہ کہ مردم بخلاف آل می پنداشتند تا آمد
 کہ این پادشاہ بارادت درویشاں در بہشت ست و این پارسا

تتقرب بادشاہاں در دوزخ قطعہ

دلقت بچہ کار آید و تسبیح و مرقع خود را ز عملہاے نکو سپیدہ بری دار
حاجت بجلاہ برکی داشتنت نیست درویش صفت باش کلاہ تتری دار

حکایت ۴ - پیادہ سرو پا برہنہ با کاروان حجاز از کوفہ بدر آمد

و ہمراہ ما شد نظر کردم معلومے نداشت خراماں ہمیرفت و می گفت قطعہ

نہ باشتر بر سوارم نہ چو اشتر ز بر بارم نہ خداوند رعیت نہ غلام شہرام

غم موجود و پریشانی معدوم ندارم نفسے میزنم آسودہ و عمرے بسر آرم

اشتر سوارے گفتش اے درویش کجا میروی برگردد کہ بسختی بمیری نشنید

و قدم در بیاباں نہاد و برفت چون تخلص محمود بر سیدیم تو انگر را اجل فراسید

درویش ببالینش فرود آمد گفت - مصرعہ

ما بسختی نہ بمردیم و تو بر بخت بمردی

بلیت

شخصے ہمہ شب بر سر بیمار گریست چون روز شد او بمرد و بیمار بزیست

قطعہ

اے بسا اسپ تیز رو کہ بماند کہ خرنگک جاں بمنزل برد

بسکہ در خاک تندرستان را دفن کردیم و زخم خورده نمرد
 حکایت ۷ عابدی را بادشاهے طلب کرد اندیشید که داروے
 بخورم تا ضعیف شوم تا مگر اعتقادے که در حق من دارو زیادت کند
 آورده اند که داروے قاتل بود بخورد و بمرد - قطعه

آنکه چون پسته دیدش همه مغز پوست بر پوست بود همچو پیاز
 پارسایان روے در مخلوق پشت بر قبله میکند نماز

فرد

چون بنده خدای خوشخون باید که بحسب خدا نداند
 حکایت ۸ - کاروانے را در زمین یونان بزدند و نعمت
 بیقیاس بردند بازرگاناں گریه وزاری بسیار کردند و خدا و پیغمبر را
 بشفاعت آوردند فائده نبود - شعر

چو پیر و زشد دزد تیره رواں چه غم دارد از گریه کارواں
 لقمان حکیم اندراں کارواں بود یکے گفتش از کاروانیاں ایناں را مگر نصیحتے کنی
 و مو عظمت گوئی باشد که بر خے از مال ما دست بدارند که دریغ باشد
 چندین نعمت که ضایع شود گفت دریغ کلمه حکمت باشد با ایشاں گفتن -

قطعہ

آہنی را کہ موریا نہ بخورد
نقوان بروانہ و بصقل رنگ
باسہ دل چہ سود گفتن عفا
نرود میخ آہنی در سنگ

قطعہ

بروزگار سلامت شکستگان دریاب
کہ جبر خاطر مسکین بلا بگرداند
چو سائل از تو بزاری طلب کن چیز
بدہ و گرنہ سگر بزور بستاند
حکایت ۹ - عابدے را حکایت کنند کہ شب دہ من بخورد
و تا سحر ختمے بگردی صاحب دے بشنید و گفت اگر نیمہ نان بخوردے
و بخفتے بسیار ازین فاضلتر بودے - قطعہ

اندروں از طعام خالی دار
تا در نور معرفت بینی
نتی از حکمتی بعلت آل
کہ پری از طعام تا بینی
حکایت ۱۰ - پیش یکے از مشایخ کبار گلہ کردم کہ فلاں در حق
من بفساد گواہی دادہ است گفت بصلاحش خجل کن - رباعی
تو نیکو روش باش تا بد سگال
بنقص تو گفتن نیا بد مجال
چو آہنگ بر لب بود مستقیم
کے از دست مطرب خورد گو شمال

حکایت ۱۱۔ یکے را از مشایخ پرسیدند کہ حقیقت تصوف چیست
گفت ازیں پیش طائفہ بودند در جہاں بصورت پراگندہ و بمعنی جمع اکتولہ
خلقے اند بظاہر جمع و بدل پراگندہ۔ قطعہ

چو ہر ساعت از تو بجائے رود دل بہ تنہائی اندر صفائے نہ بینی
ورت مال جاہست زرع و تجارت چو دل با خداست خلوت نشینی

حکایت ۱۲۔ یاد دارم کہ شبے در کاروانی ہمہ شب رفتہ بودم
و سحر بر کنار بیشہ خفتہ شوریدہ کہ در اں سفر ہمراہ ما بود سحر گاہاں نعرہ بزد
وراہ بیاباں گرفت و یک نفس آرام نیافت چوں روز شد گفتمش آں
چہ حالت بود گفت بلبلان را دیدیم کہ بنالش در آمدہ بودند از درخت
و کبکاں از کویہ و غوکاں از آب و بہائم از بیشہ اندیشہ کردم کہ مروت
ناشد ہمہ در تسبیح و من در غفلت خفتہ کجا روا باشد۔ قطعہ

دوش مرغے بصبح مے نالید عقل و صبرم بزد و طاقت ہوش
یکے از دوستان مخلص را مگر آواز من رسید بگویش
گفت باور ندا شتم کہ ترا بانگ مرغے چنین کند بہوش
گفتم این شہر آدویت نیست مرغ تسبیح خوان ما خاموش

حکایت ۱۳۔ یکے را از ملوک مدت عمر سپری شد و قائم مقام
 نداشت وصیت کرد کہ بامداد آن نختین کسیکہ از در شہر در آید تاج
 شاہی بر سر دے بنید و تفویض ملکت بکے کنید اتفاقاً اول کسیکہ درآمد
 گدائے بود ہمہ عمر لقمہ انداختہ در قعہ دوختہ ارکان دولت و اعیان
 حضرت وصیت ملک بجا آوردند و تسلیم مفاہج قلاع و خزائن بدو
 کردند و مدتی ملک راند تا بعضی امراے دولت گردن از اطاعت
 او بے پچانیدند و ملوک از ہر طرف بمنازعت برخاستن گرفتند و بمقاد
 لشکر آراستن فی الجملہ سپاہ و رعیت ہمہ برآمدند و برخے بلاد از
 قبضہ تصرف او بدر رفت۔ در ویش ازین واقعہ خستہ خاطرے بود
 تا یکے از دوستان قدیش کہ در حالت درویشی قرین او بود از سفر
 باز آمد و در چنباں مرتبہ دیدش گفت منت خداے را عزوجل کہ گلت
 از خار برآمد و بخت بلند رہبری کرد و اقبال و سعادت یاوری
 تا بدین پایہ رسیدی۔

شعر

شکوہ گاہ شگفتت و گاہ خوشیدہ درخت وقتے برہنہ ست و وقتے پوشیدہ
 گفت اے عزیز تغزیم گوے کہ جاے تہنیت نیست انگہ کہ تو

دیدنی غم نمانے داشتیم و امروز غم جہانے پشیموی -
 اگر دنیا نباشد درد مندیم و اگر باشد بہر ش پائے بندیم
 بلائے میں جہاں آشوب ترنیت کہ رخ خاطر ستارہ ست و گرفت
 قطعہ

مطلب گر تو انگری خواہی جز قناعت کہ دو تہیت مہی
 گر غنی زربدا من افشانند تا نظر در ثواب او نہ کنی
 کز بزرگان شنیدہ ام بسیار صبر در ویش بہ کہ بذل غنی

فرد

اگر بریاں کند بہرام گورے نہ چوں پاسے ملخ باشد ز موے
 حکایت ۱۴۲ - ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ ہر روز بخدمت
 مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمدے گفت لے ابا ہریرہ ہر روز
 میا تا محبت زیادہ شود صاحب دلے را گفتند بدیں خوبی کہ آفتاب
 نشیندہ ایم کہ کسے اورادوست گرفتہ است و مہر آوردہ گفت برا
 آنکہ ہر روز میتوانش دید مگر در زستان کہ محبوب ست و مطلوب شاعر
 بیدار مردم شدن عیب نیست و لیکن نہ چنداں کہ گویند بس

اگر خوشنیتن را ملامت کنی ملامت نیاید شنیدیں ز کس

حکایت ۱۵۔ یکے از پادشاهان عابدے را پرسید کہ
عیالان داشت اوقات عزیز چوں میگذرد گفت ہمہ شب مناجات
و سجود دعا و حاجات و ہمہ روز در بند اخراجات ملک و مضمون
اشارت عابد معلوم گشت فرمود تا وجہ کفایت او معین دارند تا
بارعیال از دل او برنیزد و ششوی

اے گرفتار پاسے بندعیال دگر آزادی مہ بند خیال

غم فرزند و نان و جامہ و قوت بازت آرد زیر در ملکوت

ہمہ روز اتفاق می سازم کہ شب با خداے پروازم

شب چو عقد نماز بر بندم چه خور و بامد او نہ زندم

حکایت ۱۶۔ بادشاہے رامتھے پیش آمد گفت اگر انجام

ایں حالت بہر او من بر آید چندیں درم و ہم نہاں را چوں حاجتش

بر آمد و تشویش خاطرش برفت و قاسے نذرش بوجود شمر ط لازم آمد

یکے را از بندگان خاص کیسہ درم و او تا بزاہاں صرف کند گویند

عسلام عاقل و ہشیار بود ہمہ روز بگردید و شبانگہ باز آمد و در حمار

بوسہ داد و پیش ملک بنہاد و گفت زاہداں را چند آنکہ طلب کردم
 نیافتم گفت اینچہ حکایت ست انچہ من دانم دریں ملک چہار صد
 زاہد ست گفت اے خداوند جہاں آنکہ زاہد ست نمی ستاند و آنکہ
 می ستاند زاہد نیست ملک بخندید و ندیماں را گفت چند آنکہ مرا
 در حق درویشاں و خداے پرستاں ارادت ست و اقرار این شوخ
 دیدہ را عداوت است و انکار و حق بجانب اوست ۔

شعر

زاہد کہ درم گرفت و دینار زاہد ترا زویکے بدت آر
 حکایت ۱۷۔ یکے از علماے راسخ را پرسیدند چہ گوئی در نا
 وقف گفت اگر نان از بہر جمعیت خاطر می ستاند حلال ست و اگر

جمع از بہر نان می نشیند حرام نیست

نان از برائے کنج عبادت گرفته شود صاحب دلاں نہ کنج عبادت بر آنا

حکایت ۱۸۔ طائفہ زنداں بخلاف درویشے بدر آمدند

و سخنان ناسزا گفتند و بزودند و بر بنجانیدند شکایت از بیباقتی پیش

پیر طریقت برد کہ چہنہں حالے رفت گفت اے فرزند خرفتم

درویشاں جامہ رضا است ہر کہ دریں کسوت تحمل بمرادی نکلند سعی
وخرقہ برو حرام است - **فرد**

دریاے فراواں نشود تیرہ بنگ عارف کہ برنجہ تک آبت ہنوز
قطعہ

گر گزندت رسد تحمل کن کہ بعبوا از گناہ پاک شوی
اے برادر چو عاقبت خاکست خاک شو پیش از اں کہ خاک شوی

حکایت منظومہ ۱۹

ایں حکایت مشنوکہ در بغداد	رایت و پردہ را خلاف افتاد
رایت از گرد راہ و رنج رکاب	گفت با پردہ از طریق عتاب
من و تو ہر دو خواجہ تا شانیم	بندہ بارگاہ سلطانیم
من ز خدمت دے نیاسودم	گاہ و بیگاہ در سحر بودم
تو نہ رنج آزمودہ نہ حصار	نہ بیابان و باد و گرد و عثار
قدم من سعی پیشتر است	پس چہ راحت تو بیشتر است
گفت من سر بر آستان دارم	نہ چو تو سر بر آسماں دارم
ہر کہ بیودہ گردن انہ از د	خویشتن را بگردن اندازد

حکایت ۲۰۔ یکے از صاحبداں زور آزمائے را دید
 ہم برآمدہ و گفت بروہاں انداختہ گفت این را چہ حالت است
 گفتند فلاں دشنام دادش گفت این فرومایہ ہزارمین سنگ بر میدارد
 و طاقت سخنی آرزو۔ قطبہ

اگر خود بر درویشانی پسسل از مردست آنکہ در شہ مردی نیست
 بنی آدم سزشت از خاک دارند اگر خاکی نباشد آدمی نیست

حکایت ۲۱۔ بزرگے را پرسیدم از سیرت اخوان صفنا
 گفت گمینہ آنکہ مراد خاطر یاران بر صلح خویش مقدم دارد و حکما
 گفته اند برادر کہ در بن خویش است نہ برادرست و نہ خویش است۔ فرد
 ہمہ اگر شتاب کند ہمہ تو نیست دل در کسے بند کہ دل بستہ تو نیست

حکایت ۲۲۔ پادشاہے بدیدہ استعمار در طائفہ درویشا
 نظر کردے یکے از انبیاں بفرست بجا آورد و گفت اے ملک
 ما دریں دنیا بعیش از تو خوشتریم و ہمیش از تو کمتریم و بر گ
 برابریم و بقیامت بہتر انشاء اللہ تعالیٰ۔ قنوی۔

اگر کشور خدائے کامران است و گرد و ریش حاجتمندان است

در آن ساعت که خواهند این آن مرد نخواهند از جهان پیش از کفن برو
 چو رخت از مملکت بر بست خواهی گدائی بهترست از پادشاهی
 طریقت طریق درویشان ذکرست و شکر و خدمت و طاعت
 و ایثار و قناعت و توحید و توکل و تسلیم و تحمل هر که برین معنیها گفتیم
 موصوف است به حقیقت درویش است اگر چه در لباس است از پاره
 گرد بے نماز که بخورد هر چه در میان آید و بگوید هر چه بر زبان آید
 اگر چه در عباست - قطعه

لے درونت بر پهنه از تقویٰ کز برون جامه ریاداری
 پرده هفت رنگ در گذار تو که در خانه بوریاداری

مثنوی

دیدم گل تازه چند دسته برگنبدے از گیاه بسته
 گفتم چه بود گیاه ناچیز تاد در صفت گل نشیند او نیز
 بگریست گیاه و گفت خاموش صحبت نکند کرم فراموش
 گریست جمال درنگ و بوم آخزنه گیاه باغ اویم
 من بنده حضرت کریم پرورده نعمت شدیم

گر بے ہنرم و گرنہرمند لطف ست امیدم از خداوند

او چارہ کار بندہ داند چون بیج ویلتش منسازد

رسم ست کہ مالکان تحریر آزاد کنند بندہ پیر

لے بار خداے عالم آراے ہر سعدی پیر خود بنجشاے

سعدی رہ کعبہ رضاگیر لے مرد خدا رہ خداگیر

بد بخت کسے کہ سر بتابد زین در کہ در و گرنیابد

حکایت ۲۳ - حکیمے راپرسیدند از سخاوت و شجاعت

کہ کدام بہترست گفت آنکس را کہ سخاوت است بشجاعت

حاجت نیست - فرد

نہشت ست برگور بہرام گور کہ دست کرم بہ کہ بازوے زو

قطعہ

نماند حاتم طائی و لیک تا باید بماند نام بلندش بہ نیکوئی مشہور

زکوٰۃ مال بدرکن کہ فضلہ زرا چو باغبان بزند بیشتر دہد انگور

باب سوم در فضیلت قناعت

حکایت ۱- خواہندہ مغربی در صفِ بزازان حلب

میگفت لے خداوندان نعمت اگر شمارا انصاف بودے و مارا
قناعت رسم سوال از جهان برخاستے قطعہ

لے قناعت تو انگر کم گرداں کہ وراے تو ہیج نعمت نیت

کنج صبر سخت یا رلقمان است ہر کرا صبر نیت حکمت نیت

حکایت ۲- دو امیر زادہ در مصر بودند یکے علم آموخت

و دیگر مال اندوخت عاقبہ الامریکے علامہ گشت و آن دگر عزیز

مصر شد پس این ٹوانگر بچشم حقارت در فقیہ نظر کر دے و گفے

من سلطنت رسیدم و این بچپاں در مسکنت بماند گفے لے

برادرش کز نعمت باری عز اسمہ بچپاں بر من افزوں ترست

کہ میراث پیغمبر اں یافتم یعنی علم و ترا میراث فرعون و ہاماں رسید

یعنی ملک مصر۔

شعری

من آن مورم کہ در پایم بالند نہ زنبورم کہ از دستم بنالند
 کجا خود شکرا این نعمت گزارم کہ زور مردم آزاری ندارم
 حکایت ۳۴ - در ویشے راشنیدم کہ در آتش فادہ می خست

وخر قہر بر خرقہ میدوخت و تسکین خاطر خود را میگفت - شعر
 بنان خشک فضا عت کنیم و جامہ نیک کہ بیخ محنت خود بہ کہ بارنت خلق
 کسے گفتش پشینی کہ فلاں دریں شهر طبعے کریم دارد و کرے عمیم
 میان بخدمت آزادگان بستہ و بردر دلہا نشستہ اگر بر صورت
 حالت چنانکہ هست و قوف یا بد پاس خاطر عزیزاں داشتن منت
 دارد و عنینت شمار دگفت خاموش کہ درستی مردن بہ کہ حاجت

قطعه

پیش کسے بردن -
 ہم رقعہ دو متن بہ و الزام کنج صبر کز بہر جامہ رقعہ برخواجگان مثبت
 تھا کہ با عقوبت و دوزخ برابرت رفتن بیاسے مردی ہمایہ ہرشت
 حکایت ۳۵ - یکے از ملوک عم طیبے حافق را بخدمت
 محمد مصطفیٰ اصلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرستاد ساسے در دیار عرب

بود کسے تجربہ پیش او نیاورد و معاہدے ازوے درخواست پیش
 پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گلہ کرد کہ مرایں بندہ را براسے
 معاہدت اصحاب بخدمت فرستادہ اند میں مدت کسے التفاتی
 نکر و تا خدمتے کہ بر بندہ معین ست بجا آرد رسول علیہ السلام گفت
 این دلائف را طریقے بہت کہ تا است تا غالب نشود نخورد و ہنوز
 اشتہا باقی بود کہ دست از طعام بردارند حکیم گفت این ست موجب
 تندرستی زمین خدمت بوسید و رفت۔ مثنوی

سخن آنگد کند حکیم آغاز یار انگشت سوے لقمہ دراز

کہ زنا گفتش حسل زاید یاز نا خوردش سجان آید

لاحبرم حکمتش بود گفتار خوردش تندرستی آرد بار

حکایت ۵۔ در سیرت آرد شیر با بجاں آمدہ است کہ

حکیم عرب را پرسیدند کہ روزے چہ مایہ طعام باید خوردن گفت

صد درم سنگ کفایت کند گفت این قدر چہ قوت دہد۔ گفت

این قدر ترا بر پامیدار و ہر چہ بریں زیادت کنی حمال آنی۔ شعر

خوردن برائے زیتن و ذکر کردن تو معتقد کہ زیتن از بہر خوردن ست

حکایت ۶ - دو درویش خراسانی ملازم صحت یکدیگر سفر

کردند یکے ضعیف ہوو کہ بہر دو شب افطار کرنے و دیگر قوی کہ روزے سے بار خوردے اتفاقاً در شہرے بہمت جاسوسی گرفتار آمدند بہر دو را بجانہ در کردند و بگل برآوردند بعد از دو ہفتہ معلوم شد کہ بیگناہانند قوی را دیدند مردہ و ضعیف جان سلامت بردہ مردم دریں عجب بانند حکمیے گفت خلاف عجب ہوئے کہ ایں یکے بسیار خوار بودہ است طاقت بینوائی نیاورد ہلاک شدہ و آں دگر خوشستن دار بود لاجرم بر عادت خود صبر کرد و بسلا

قطعہ

خلاص یافت -

چو کم خوردن طبیعت شد کہ

چو سختی پیش آید سہل گسیرد

دگر تن پرورست اندر فراخی

چو تنگی بیند از سختی مبسیرد

حکایت ۷ - یکے از حکما پسر را نہی ہمیکرد از بسیار خوردن

کہ سیری مردم را رنجور کند گفت اے پدر گر تنگی خلق را بکشد نشیند کہ خطہ لقاں گویند بسیری مردن بہ کہ گر تنگی بردن گفت اندازہ نگہدار -

شعر

نچنداں بخور کزد بانٹ بر آید نچنداں کہ از ضعف جانست آید

قطعه

با آنکہ در وجود طعاست عیش نفس رنج آورد طعام کہ پیش از قدر بود
گر گلشکر خوری بتکلف زیاں کند ورنان خشک دیر خوری گلشکر بود
حکایت ۸ - رنجوے را گفتند کہ دلت چه مے خواهد گفت

آنکہ دلم چہ مے نخواهد - شعر

معدہ چو کز گشت و شکم درد خواست سود ندارد وہمہ اسباب رہت
حکایت ۹ - بقالے رادر مے چند بر صوفیاں گرد آمدہ بود
در واسطہ ہر روز مطالبت کردے و سخنامے باخشونت گفتے و صاحب
از تعنت او خستہ خاطر ہی بودند و از تحمل چارہ نہ بود صاحب دلے
در اں میاں گفت نفس را وعدہ دادن بطعام آساں ترست کہ
بقال را بہ درم -

حکایت ۱۰ - جو انمردے را در جنگ تاناہر جراتے رسید
کے گفت فلاں بازرگاں نوشدارو دارد اگر بخواہی باشد کہ دریغ

نڈارہ و گویند کہ بازرگان بجنل معروف بود۔ شعر

گر بجائے نانش از سفرہ بوئے آفتاب

تا قیامت روز روشن کس ندیدے در جہاں

جو انہر دگفت اگر دار و خواہم از دیدہ یا نہ دیدہ اگر دہ منفعت کنڈیا

نہ کنڈ بارے خواستن از وز ہر کشندہ است۔ شعر

ہر چہ از دوناں بہت خواستی در تن از دوی و ازجاں کاستی

و حکیمان گفتہ اند اگر فی المشل آب حیات فروشند با بروے دانا

نخر و کہ مردن بہ علت بہ از زندگانی بہذلت۔ شعر

اگر حنظل خوری از دست خوشی بہ از شیرینی از دست ترش می

حکایت ۱۱۔ یکے از علما خوردہ بسیار داشت و کفاف اند

یکے را از بزرگان کہ معتقد او بود بگفت روے از توقع او در ہم

کشید و تعریف سوال از اہل ادب در نظرش قبیح آمد۔ قطعہ

ز بخت روے ترش کردہ پیش یار عزیز مرو کہ عیش برو تیز تلخ گردانی

بما جتے کہ روی تازہ روے و خندان فرو نہ بندو کار کشادہ پیشانی

آوردہ اند کہ اندکے در وظیفہ اوزیادت کرد و بسیار از ارادت کم

دانشمند چوں پس از چند روز مودت معهود برقرار ندید گفت شعر

نامم افزود و آب رویم کاست بینوائی به از مذلت خواست

حکایت ۱۲ - درویشے را ضرورتے پیش آمد کسے گفت

فلاں نعمتے دارد کامل و کرم نفسے شامل اگر بر حاجت تو واقف گردد

ہا تا کہ در قضاے آن توقف رواندارد گفت من اورا ندانم گفت

منت رہبری کنم دستش گرفت تا بمنزل آن شخص در آوردیکے را

دید لب فرو ہشتہ و تند شستہ برگشت و سخن نگفت کسے گفتش چہ

کردی گفت عطاے اورا بقاے او بخشیدم - قطعہ

مہر حاجت بنزدیک تر شرفے کہ از خوے بدش فرسودہ گردی

اگر حاجت بری نزد کسے بر کہ از رویش بنقد آسودہ گردی

حکایت ۱۳ - خشک سالی در اسکندریہ

پدید آمد چنانکہ عنان طاقت درویشاں از دست رفتہ بود و در ہاے آسمان

بر زمین بستہ و فریاد اہل زمین با آسمان پیوستہ - قطعہ

نماند جانور از وحش و طیور ماہی و مور کہ بر فلک نشد از بے نوائی انفاس

عجب کہ دو ددل خلق جمع می نشود کہ ابر گردد و سیلاب دیدہ بارانش

دین سال شخصے کہ ترش نموزشت خوبو نعمت بکیراں داشت تنگدین
 را سیم وزردانی و مسافراں را سفرہ نہاے گرفے از درویشاں
 از جور و فاقہ بجان آمدہ بودند آہنگ دعوت او کردند و مشورت

بمن آوردند۔ سراز موافقت باز زدوم و گفتیم۔ قطعہ

نخورد شیر نیم خوردہ سگ گریختی بمبیر داندر غار

تن بر بیچارگی و کرسنگے بنہ و دست پیش سفلہ مدار

گرفریدوں شود نعمت ناک بے ہنسر را بچکس مشار

پر نیان و نسج بر تا اہل لاجور و وظلاست بر دیوار

حکایت ۱۴۔ حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ بہت تر

در جہاں دیدہ یا شنیدہ گفت بے روزے چہل شتر قربان کردہ

بودم امراے عرب را پس بگوشہ صحرائے بجاجتے بروں فرنتے

بودم خار کشتے را دیدم پشہ خار فراہم آوردہ گفتمش بہمان حاتم

چرا نروی کہ خلقے بر ساط او گرد آمدہ اند گفت۔ نرو

ہر کہ نان از عمل خویش خورد مت حاتم طائی نبرو

انصاف و ادم کہ من اورا بہمت و جوانروی پیش از خود دیدم۔

حکایت ۱۵۔ موسیٰ علیہ السلام درویشی را دید از بزرگی
 بزرگ اندر شہہ گفت اے موسیٰ دعا کن تا خداے عزوجل مرا کفایت
 دہد کہ از بے طاقتی بجان آدم موسیٰ دعا کرد و برفت پس از چند روز
 کہ باز آمد از مناجات مر اورا دید گرفتار و خلقے انبوه بروے گرد آمدہ
 گفت این چه حالت ست گفتند خمر خوردہ و عہدہ کردہ و کسے را
 کشتہ آنکوں بقصاص فرمودہ اند۔ شعر

گر بہ مسکین اگر پرداشتے تخم کنجشک از جہاں برداشتے
 ہیچکس را نزد خود نڈاشتے این دو شاخ گاؤ گر خرداشتے

فرد

عاجز باشد کہ دست قوت یابد بر خیزد و دست عاجزاں بزابد

نظم
 سہلے خواہد بضرورت سرش
 سفلہ چو جاہ آمد و سیم وزرش

آن نشنیدی کہ فاطموں چہ گفت مورہاں بہ کہ نباشد پرش

پدر را عسل بسیارست ولیکن سپر گرمی وارست۔ فرد

آنکس کہ توانگرت نئے گرداند اوصلحت تو از تو بہتر دانند

حکایت ۱۶۔ اعرابی را دیدم در حلقہ جو ہریاں بصرہ
 کہ حکایت میکرد کہ وقتے در بیاباں راہ گم کردہ بودم و از زاد معین
 چیزے با من نماندہ دل بر ہلاک ہنادم کہ ناگاہ کیسہ یافتم پر از مردار۔
 ہرگز آن ذوق و شادی فراموش نہ کنم کہ پنداشتم کہ گندم بریان
 باز آن تلخی و نومیدی کہ معلوم کردم کہ مرداریدست - قطعہ

در بیابان خشک و ریگ رواں تفتہ را در وہاں چہ ڈر چہ صدق
 مرد بے توشہ کا دفنا در پائے بر کمر بند او چہ زر چہ خسوف
 حکایت ۱۷۔ یکے از عرب در بیابانے از غایت تشنگی
 میگفت - قطعہ

لے کاش پیش از مرگ خود روزے رسم بر مدعا
 نہرے کہ تا زانو بود ز اں کپرسم مشکیزہ را
 حکایت ۱۸۔ ہچمان درویشے در قاع بسیط گم شدہ وقوت
 و قوتش نماندہ درے چند داشت بسیار بگردید رہ بجائے نبرد پس
 بسختی ہلاک شد طائفہ برسیدند در مہا دیدندش پیش روے نہاد
 و بر خاک بنستہ -

قطعه

گر ہمہ ز جہنمی دارد مرد بے توشہ بزرگیر و کام
 در بیاباں فقیر سوخته را شلغم پختہ بہ کہ نقرۂ خام
 حکایت ۱۹۔ ہرگز از دور زماں ننا لیدہ ام و روے از
 گردش ایام در ہم نشیدہ مگر وقتیکہ پامیم بر بہنہ بود و استطاعت
 پائے پوشنے نداشتم بجامع کوفہ در آدمم دل تنگ یکے را دیدم کہ پائے
 نداشت سپاس نعمت حق بجائے آوردم و بر بے کفشی صبر کردم۔

قطعه

مرغ بریان چشم مردم سیر کمتر از برگ ترہ بر خوان است
 وانکہ را دستگاہ و قدرت نیست شلغم پختہ مرغ بریان است
 حکایت ۲۰۔ یکے از ملوک باتنے چند خاصاں در شکار گاہے
 بزمتاں از عمارت دور افتاد تا شب درآمد خانہ دہقانے را
 دیدند ملک گفت شب آسجا رویم تا زحمت سر ماتہ باشد یکے از
 وزیرا گفت لائق قدر بلند پادشاہاں نباشد بجائہ دہقانے رکیک
 التحا کردن ہم ایجا خیمہ بز نیم و آتش افروزیم دہقان را خبر شد

ماحضرے کہ : اشت ترتیب کرد و پیش آورد و زمین ہوسید و گفت
 قدر بلند سلطان بدیں قدر نازل نہ شدی و لیکن نحو استند کہ قدر
 و ہتھاں بلند شود سلطان را سخن او مطبوع آمد شبا نگہ بمنزل او
 نقل کردند با مادرش خلعت و نعمت فرمود شنیدندش کہ قدرے
 چند در رکاب سلطان بود و میگفت . قطعہ

و قدر و شوکت سلطان گشت چیز کم از التفات بہمانسراے و ہتھاں
 گلہ گوشہ و ہتھاں بافتاب رسید کہ سایہ بر سرش انداخت چون تو سلطان
 حکایت ۲۱ - باز گانے را دیدم کہ صد و پنجاہ شتر بار داشت

و چہل بندہ و خدمت گار شبے در جزیرہ کیش مرا بحجرہ خویش برد
 ہمہ شب نیار مید از سخنماے پریشاں گفتن کہ فلاں انبارم تبرکتاں
 است و فلاں بضاعت بندوستان و این قبائل فلاں زمین است
 و فلاں چیز را فلاں کس ضمین ست و گاہ گفتے کہ خاطر اسکندریہ دام
 کہ ہواے خوش است باز گفتے نہ کہ دریای مغرب مشوش ست سعیا
 سفرے دیگر در پیش ہت اگر آں کردہ شود بقیت عمر خویش بگوشہ
 بشیغم و قناعت کنم گفتم آں کہ ام سفر ست گفت گوگردبارسی خواہم

برون بھیں کہ شنیدم کہ قیمتے عظیم دارد و کاشہ چینی بروم ارم و دیبا
 رومی بند و پولاد ہندی جلیب و آگنہ علی یرین و بردیانی بفارس
 و ازاں پس ترک سفر کنم و بدکانے بنشینم انصاف ازیں ماخولیا
 چنداں فروگفت کہ بیش طاقت گفتش نماندگفت اے سعدی تو ہم
 سخن بگوے از آہناک دیدہ و شنیدہ گفتم قطعہ -

آن شنیدستی کہ در صحرای غور بار سالارے بنقاد از ستور

گفت چشم تنگ دنیا دار را یا ناعت پر کند یا خاک گور

حکایت ۲۲ - داداے راشنیدم کہ کبیل اندر چہاں معروف

بود کہ حاتم طائی در کرم تظاہر عالش نبعت دنیا آراستہ و خست نفس

جہلی ہچناں دروے متکن تا بجائے رسید کہ نانے از دست بجانے

داداے و گر پے ابو ہریرہ را بلقمہ نخواستہ و سگ اصحاب کف را

استخوانے نینداختہ فی الجملہ خانہ اور اکس ندیدے در کشادہ

و سفرہ اور اسر - بیت

درویشی بجز بوی طعامش نشنیدے مرغ از پئے ناں خوردن اور نیزہ بچیدے

شنیدم کہ بدریایے مغرب اندر راہ مصر پیش گرفتہ بود و خیال فرعون

دوسرے ہاتھ مخالف کبشتی برآمد چنانکہ گویند فرود۔
 باطبع ملولت چہ کند دل کہ نسا زد شرطہ ہمہ وقتے نبود لائق کشتی
 دست دعا بر آورد و فریاد بیفایدہ کردن گرفت۔ شعر
 دست تفرع چہ سو بندہ محتاج را وقت دعا بر خدا وقت کرم در غل

قطعہ

از زر و سیم راختے برساں خوشین ہم تمتعے برگیر
 دانگہ این خانہ کز تو خواهد ماند خستے از سیم و خستے از زر گیر

آوردہ اند کہ در مصرا قارب درویش داشت بعد از ہلاک وے
 بہ بقیت مال وے تو انگر شدند جامہاے کہن برگ او بدریدند و
 خز و میاطلی بعوض آن بریدند ہمدراں ہفتہ یکے را دیدم از ایشان
 بر باد پائے سوار رواں و غلام دو در پے دواں۔ قطعہ

وہ کہ گرمردہ باز گردیدے بسرائے قبیلہ و پیوند
 رد میراث سخت تر بونے وارثاں راز مرگ خویشاوند

یسا بقہ معرفتے کہ در میاں ما بود آستینش گرتتم و گفتم۔ بیت
 بخورے نیک سیرت سرہ مرد کاں فرود مایہ گرد کرد و نہ خورد

حکایت ۲۳ - صیاد ضعیف راماہی قوی بدام افتاد
 طاقت حفظ آن نہاشت ماہی برو غالب آمد و دام از دستش
 درر بود -
 قطعہ

شد غلامی کہ آب جو آرد آب جو آمد و عن لام برد
 دام ہر بار ماہی آورے ماہی این بار رفت و دام بزر

بیت

صیاد نہ ہر بار شغالے بسر د یک وز بہ بینی کہ لنگش سجزد
 دیگر صیاداں دریغ خوردند و ملامش کردند کہ چنیں صیدے در دست
 افتاد و نہالنتی نگاہاشتن گفت لے برادر چہ تو اں کرد مرار و روزی
 نبود و اورا ہچنین رونے ماندہ -

حکمت - صیاد بے روزی درد جلد نگیسرد و ماہی بے اہل

بر خشک نمیرد -

حکایت ۲۴ - دست و پا بریدہ ہزار پائے را بکشت -

صاحب دے برو بگذشت و گفت سبحان اللہ با ہزار پائے کہ دست
 چوں اجلس فراز آمد از بیدست و پائے گر سختن نتوانست -

ثنوی

چو آید ز پے دشمنِ جانِ تاں بہ بند و اجلِ پائے مرد و واہ
 در آندم کہ دشمنِ پاپے رسید کمانِ کیانی نہ ساید کشید
حکایت ۲۵۔ ابلے را دیدم سہین و خلقے نین در برد
 مرکب تازی در زیر و قصبہ مصری بر سر کسے گفت سعدی چگونہ
 ہی مینی این دیباے معلّم بریں حیوان لا یعلم گفت تم ۔ قطعہ
 شریف گر متضعف شو و خیال بند کہ پاگاہ بلندش ضعیف خواهد شد
 و آستانہ سہین بیخ زر بزند گماں مبر کہ سفیہ شریف خواهد شد

قطعہ

بادمی نتوان گفت ماند این حیوان مگر دراعہ و دستار و نقش بیرونش
 بگرد درمہ اسباب ملک و ہستی او کہ بیج چیز نہ بینی حلال جز خوش
حکایت ۲۶۔ وز دے گدے را گفت شرم بنداری
 از برائے جوے سیم دست پیش ہر لئیم دراز کردن گفت پلٹ
 دست دراز لڑے یک جتہ سیم چہ کہ ببرد بدانگے دونیم
حکایت ۲۷۔ مشت ز نے را حکایت کنند کہ از دہر محافل

بغیاں آمدہ بود و از خلق دنیا را آغوش و دست تنگ بجان رسیدہ
 شکایت پیش پدر برد و اجازت خواست کہ عزم سفر دارم مگر بقوت
 بازو دامن کاسے فراچنگ آرم کہ بزرگان گفتہ اند۔ بیت
 فضل و ہنر صنایع ست تا نہائید عود بر آتش نهند مشک بسایند
 پدر گفت لے پھر خیالِ محال از سر بدرکن و پاسے قناعت در دامن
 سلامت کش کہ خرد مندان گفتہ اند دولت نہ بکشیدن است چارہ
 کم جوشیدن است۔

کس نتواند گرفت دامن دولت بڑے کوشش میفائده است و سہ برابر و کور
 فسرود

اگر بہر سہویت دو صد خرد باشد خرد بکار نیاید چو بخت بد باشد
 پسر گفت لے پدر قواعد سفر بسیار است از نزہت خاطر و جز منافع و
 دیدن عجائب و شنیدن غرائب و تفرج بلدان و محاورت خلایق
 و تحصیل جاہ و ادب و مزید مال و مکتب و معرفت یاران و تجربت
 روزگاران چنانکہ سالکان طریقت گفتہ اند۔ رباعی ۔
 تا بد کاں حسانہ در گروی ہرگز لے خام آدمی نشوی

برواندر حباں تفریح کن پیش ازاں روز کز جہاں بُری
 پدر گفت لے پس منافع سفر چنیں کہ تو گفتی بیشمار ست و لیکن مسلم
 سہ طائفہ راست سختیں باز رگلے را کہ با وجود نعمت و کنت غلام
 و کینز کاں دارد و شاگردانِ چابک ہر روز بشہرے و ہر شب بقا
 و ہر دم بتفریح گاہے از نعیم دنیا متمتع - قطعہ
 منعم کچوہ و دشت بیاباں غربیت ہر جا کہ رفت خمیہ زد و خواب گاہ خست
 و از ا کہ بر مراد جہاں نیت دسترس در زاد بوم خویش غریب ست و ناشناخت
 دوّم عالمے کہ بمطبق شیریں و قوت فصاحت و مایہ بلاغت ہر جا کہ
 رود بخدمت او اقدام نمایند و اکرام کنند - قطعہ
 وجود مردم و انا مثال زر طلاست کہ ہر کجا کہ رود قدر و قیمتش دانند
 بزرگ زادۂ نادان بشہر و اماند کہ در دیار غریبش بھیج نہتاند
 سٹوم کمینہ پیشہ وے کہ سعی باز و کفانی حاصل کند تا آہ بروے از بہر
 لقمہ ریختہ نگرود چنانکہ بزرگاں گفتہ اند - قطعہ
 گر بغریبی رود از شہر خویش سختی و محنت نہر و پنہ دوز
 و بر خرابی فتد از ملک خویش گرسنہ نختد ملک نیمروز

چنین صفتا کہ بیان کردم لے پس در سفر موجب جمعیت خاطر است
 وداعیہ طیب عیش و آنکہ ازین جملہ بے بہرہ است بخیاں باطل و جہا
 برود و دیگر گمش نام و نشاں نشنود۔ قطعہ

ہر آنکہ گردش گیتی بکین او برخاست بنیہ مصلحتش رہبری کند ایام
 کبوترے کہ دگر آشاں نخواہد دید قضا ہی بردش تا بسوے دانہ و دام
 پس گفت لے پدر قول حکما را چگونه مخالفت کنم کہ گفت اندر زرق
 اگر چه مقسوم است با سباب حصول آن تعلق شرط است و بلا اگر چه
 مقدور است از ابواب دخول آن حذر کردن واجب۔ قطعہ

رزق ہر چند بیگماں برسد شرط عقلست جستن از در ہا
 و رچہ کس بے اجل نخواہد مرد تو مرد در دہان اثر دہا
 دریں صورت کہ منم با پیل دماں بز نم و باشیر زیاں پنچہ در افگنم
 پس مصلحت آن است لے پدر کہ سفر کنم کہ ازین بیش طاقت بینوائی
 نمی آرم۔ قطعہ

چوں مرد بر فنا دزد جائے و مقام پیش دیگر چه غم خورد ہمہ آفاق جائے است
 شب ہر تو آنکہ بے بس لے ہمیرد درویش ہر کجا کہ شب مدرسے است

ایں بگفت و پدراوداع کرد و ہمت خواست و رواں شد و باغوشن
 ہی گفت - بیت

ہنرور چو بخش نباشد بجام بجائے رودکش ندانند نام
 ہچنین تا برسید بر کنار آبے کہ سنگ از صلابت او بر سنگ ہی آمد
 و خروشش بفرسنگ میرفت - بیت
 سگس آبے کہ مرغابی درواین نبود کترین موج آسیانگ از کنارش در بود
 مگر وہے مردمان را دید ہر یک بقراضے در معبر
 نشستہ و رخت سفر بستہ جوان را دست عطا بستہ بود زباں شناسنا
 برکشود چند انکہ زاری کردیاری نکر دند ملاح بیروت از و بخندہ
 برگردید و گفت - شعر

بے زر نتواند کہ کند ہر کس زور و زر داری بزور محتاج نہ
 شعر

زر نداری نتوان رفت بزور از دریا زور وہ مروچ باشد زر یکم و بیار
 جوان را دل از طغنے ملاح ہم بر آمد خواست کہ از و انتقامے کشد کشتی
 رفته بود آواز داد و گفت اگر بدیں جامہ کہ پوشیدہ ام قناعت کنی

در بیخ نیست ملاح طمع کرد و کشتی بازگردانید۔ بیت
 بدوزد شره دیدہ ہوشمند در آرد طع مرغ و ماہی بپند
 چند آنکہ ریش و گریبانش بدست جوان افتاد بخود در کشید و بے محابا
 فرو گرفت یارش از کشتی بدرآمد کہ پشتی کند بچینش دشتی دید پشت
 بگردانید حسن آں چاره ندید کہ با او بمصالحت گرانید و با جرت کشتی
 مسامحت نمایند۔

مثنوی

چو پر خاش بینی تحمل بیار کہ سہلے بہ بند در کار زار
 بشیریں زبانی و لطف و خوشی تو انی کہ پسے بموئے کشتی
 لطافت کن آسجا کہ بینی ستیز نبرد تن زرم را تیغ تیز
 بعدر ماضی بقدمش در افتادند پس بکشتی در آوردند و رواں شدند
 تا برسیدند بتونے از عمارت یونان در آب ایستادہ ملاح گفت
 کشتی را نخلے ہست یکے از شما کہ زور آور ترست باید کہ بریں ستون
 بر رو دو حطام کشتی بگیرد تا عمارت کنیم جوان بغرور دلاوری
 کہ در سر داشت از خصم آزرده نیندیشید قول حکما را کار نہ بت گفتم اند ہر کرا
 رنج بدل رسانیدی اگر در عقب آں صدر راحت برسانی از یاد آں

آں یک رنجش امین مباحث کہ پکیاں از جراحی بد آید و آزار دزل

بماند۔
چہ خوش گفت یکتاش با خیلانش ^{مزد} چو دشمن خراشیدی امین مباحث

قطع

مشو امین کہ تنگدل گردی چوں زد دست دے بہ تنگ آید
سنگ بر بارہ حصار مزین کہ بود کز حصار سنگ آید

چند انکہ مقود کشتی بساعد بر پیچید و بر بالائے ستوں رفت ملاح زمام
از کفش درگسلانید و کشتی بر اند بیچارہ متحیر بماند روزے دو با محنت
کشید و سختی دید سوم روز خواہش گریباں گرفت و در آب انداخت
بعد از شبانہ زونے و گریب کنار افتاد از حیاتش رسقے مانده بود
برگ درختاں خوردن گرفت و بیج گیاہاں بر آوردن تا اندکے
قوت یافت سردر بیاہاں نہاد و میرفت تا کثرت بے طاقت شد
دبر سر چاہے رسید قومے بر و گرد آمدہ شربت آب پیشینے
ہمی آشا میدند جوان را پیشینے نبود طلب کرد و بیچارگی نمود محنت
نیاروند دست تعدی دراز کرد میسر نمی شد تنے چند را فرو کوفت

مرداں غلبہ کروند و بے محابا بزودندش مجروح شد - قطعہ
 پشہ چو پشہ بزند پیل را باہمہ مردی و صلابت کہ اوست
 مورچکاں را چو بود اتفاق شیرازیاں را بدراند پست
 بحکم ضرورت در پے کارواں افتاد و برفت شبانگہ برسیدند بقاے
 کہ از زردان پرخطر بود کاروانیاں را دید لرزہ براندام افتادہ و دل
 بر ہلاک نہادہ گفت اندیشہ مدارید کہ دریں میان یکے منم کہ بہ تنہا چاہ
 مرد را جواب گویم و دیگر جواناں یاری کنند این بگفت و مرد م
 کارواں بلاف او قوی دل شدند و بصحبتش شادمانی کردند و بزاد و آب
 دستگیری واجب دانستند جوان را آتش معدہ بالا گرفتہ بود و عنان
 طاقت از دست رفتہ لقمہ چند از سر اشہا تناول کرد و د چند
 آب آشامید تا دیو درونش بیار امید و نجفت پیر مردے جہان دیدہ
 دراں کارواں بود گفت لے جماعت من ازیں بدرقہ شما اندیشا کم
 بیش از انکہ از زرداں چنانکہ حکایت کنند غریبے را درمے چند
 گرد آمدہ بود و شب از تشویش لوریاں در خانہ نمی خفت یکے را
 از دوستان بر خود خواند تا وحشت تنہائی بیدار و بے منصرف

کند شبے چند در صحبت او بود چند آنکہ بر در مہاش و قوف یافت
 بہر و بخورد و سفر کرد با مداد او دیدند غریب گریاں و عریاں کسے
 گفت حال چیت مگر آن در مہاسے ترا زد و برد گفت لا واللہ

قطعہ

بدرقہ برد -

ہرگز این زیار نشستم تا بدانتہم آنچه عادت اوست
 زخم دندان دشمنی تیزست کہ نماید چشم مردم دوست

چہ دانید اگر این ہم از جملہ دزدان باشد بیاری در میان ما تعبہ شدہ
 تا بوقت فرصت یاراں را خبر کند مصلحت آن بنیم کہ مراں خفتہ
 را بگذاریم و رخت برداریم جو انان را پند پیر استوار آمد و مہاجتہ
 از مشت زن در دل گرفتند و رخت برداشتند و جوآن را خفتہ
 بگذاشتند آنکہ خبر یافت کہ آفت باش بر کتف تافت سر بر آورد
 کارواں رفتہ دید بیچارہ بسے بگردید رہ بجائے نہر و تشنہ و بنیوا
 روے بر خاک و دل بر ہلاک ہنوادہ میگفت - شعر

درشتی کند بر غریباں کسے کہ نابودہ باشد بغربت بسے

مسکیں دریں سخن بوگو کہ بادشہ پسرے بصید لشکریاں دور افتادہ بود

و بالائے سرش ایستاده ہی شنید و در ہیئتش ہی نگرید صورت
 ظاہر ش پاکیزہ دید و صورت حالش پریشاں پرسید از کجائی و
 بدیں جانگہ چون افتادی بر رخے از آنچه بر سر اورفته بود اعدادت
 کرد ملکزادہ را بر حال تباہ اورحت آمد و خلعت و نعمت داد و
 معتمدے را باوے بفرستاد تا بشہر خویش باز آمد پدید بدین او
 شادمانی کرد و بر سلامت حالش شکر گفت شبانگہ از آنچه بر سر اورفته
 بود از حالت کشتی و جو رملح و جفاے روستائیاں بر سر چاہ و غدر
 کاروانیاں در راہ با پدیر ہیگفت پدیر گفت اے پدیر ہیگفت ہنگام
 رفتن کہ تہیدستان را دست دلیری بستہ است و پنچہ شیریں شکستہ
 شعر

چہ خوش گفت آن تہیدت سلخ شور جے زر بہتر از پنجاہ من زور
 پسر گفت ہر آئنے تاریخ نبری گنج بر نداری و تا جان در خطر نہی بر دشمن
 ظفر نیابی و تا دانہ پریشاں نہ کنی خرمن بگرگیری نہ بینی بانگ مایہ
 رنجی کہ بردم چہ تحصیل راحت کردم و بہ نیشے کہ خوردم چہ مایہ
 عسل آوردم۔

بیت

گرچہ بیرون زر زق نتوان خورد در طلب کاہلی نباید کرد

نبرد

خواص گرانڈیشہ کند کام ننگ ہرگز نہ کت در گرانمایہ بچنگ

آسیاے زیریں متحرک نیست لاجرم تحمل بار گراں میکند۔ قطعہ۔

چہ خورد شیر شرزہ در بن خار باز افتادہ را چہ قوت بود

گر تو در خانہ صید خواہی کرد دست و پایت چو عنکبوت بود

پدر پسر را گفت ترا دریں نوبت فلک یاوری کرد و اقبال رہبری کہ حساب

دولتہ بتور سید و بر تو جشائید و کسر حالت را بتفقد سے جبر کرد چہنیں

التفاق نا درافتہ و بر نا در حکم نتوان کرد۔ بیت

صیاد نہ ہر بار شغائے ببرد باشد کہ یکے روز پلنگش ببرد

چنانکہ یکے از ملوک پارس را نگینے گرانمایہ در انگشتری بود بائے حکم

تفرج باتنے چند خاصاں بمصلاے شیراز بیرون رفت فرمود تا انگشتری

را برگنبد عضد لضب کہ دنتاہر کہ تیز حلقہ انگشتری بگذرانند خاتم اورا باشد

اتفاقاً چہار صد حکم انداز کہ در خدمت او بودند بیند اختند جملہ خطا کردند

مگر کو دے کہ بر بام رباٹے باز بچہ تیر از ہر طرف می انداخت باد صبا
تیر از حلقہ انگشتری بگذرانید و خلعت و نعمت یافت خاتم بچے
از انی داشتند آورده اند کہ پسر تیر و کمان را بسوخت گفتند چرا چنین کردی
گفت تار و نوق سختیں بر جاے ماند - قطعہ -

گہ بود کز حکیم روشن رایے ہر نیاید درست تدبیرے
گاہ باشد کہ کو دک ناداں بغلط برہدف زند تیرے
حکایت ۲۸ - درویشے راشنیدم کہ بغاے در نشستہ بود
و در بروے از جہاں بستہ و ملوک و اخیار اور چشم بہت او شوکت
و ہیبت نماذہ - قطعہ

ہر کہ بر خود در سوال کشاد تا بسیر دنیا ز مند بود
آز بگذر و پا دشا ہی کن گردن بے طمع بلند بود
یکے از ملوک آں طرف اشارت کرد کہ توقع بکبریم و اخلاق مردان چنینست
کہ یکے با ما بنان و نمک موافقت کنیہ شیخ رضا داد حکم آنکہ اجابت
و عوت سنت است دیگر روز ملک بعد از قدموش رفت عابد از جا
برجست و ملک را در کنار گرفت و تلمطف کرد و ثنا گفت چوں غائب

شدیکے از جماعت پر سید شیخ را کہ چندیں ملاطفت امرؤز کہ با پادشہ
کردی خلاف عادت بود و دیگر ندیدیم گفت نشندی آنکہ یکے از
صاحب دلاں گفتمہ است۔ **فرد**

ہر کرا بر ساط بنشستی واجب آمد بجدتش برخاست
مثنوی

گوش تو اند کہ ہمہ عمرے نشود آواز دوت و چنگ نے
دیدہ شکید ز تماشای باغ بے گل و نسریں بسر آرد دماغ
گر نبود بالمش آگتدہ پر خواب تو ان کرد حجر زیر سر
دیں شکم بے ہنر پیچ پیچ صبر ندارد کہ بسازد بہ ہنر پیچ

باب چہارم

در فوائد خاموشی

حکایت اول۔ یکے از دوستان را گفتم اتناع سخن گفتنم
بعلت آں اختیار آردہ است کہ غالب اوقات در سخن نیک و بد
اتفاق افتد و دیدہ دشمنان جز بر بدی نمی آید گفت دشمن آں بہ کہ

نیکی نہ بیند۔

شعر

میز بچشمِ عداوت بزرگتر عیب است گلست سعد و در چشم و شمنان سست

بیت

نور گیتی فروز چشمہ ہور زشت باش بچشمِ موشک کور

حکایت ۲۔ بازار گائے را ہزار دینار خسارت افتاد پسر را

گفت نباید کہ باکے این سخن در میاں نہی گفت لے پدر فرماں ترا

نگویم و لیکن باید کہ برابر فائدہ این مطلع گردانی کہ مصلحت در بنا

داشتن چیت گفت تا مصیبت دو نشود یکے نقصان مایہ دوم

شعر

شہادت ہمایہ۔

گواندہ خویش بادشمنان کہ لاجول گویند شادی کنان

حکایت ۳۔ جو اپنے خرد مند از فنون فضائل حنطے وافر

داشت و طبعے نافر خندانکہ در محافل دانشمنداں نشستے زبان سخن

بہ بتے بارے پدرش گفت لے پسر تو نیز آنچه دانی بگوے

گفت ترسم از آنچه ندانم بہر بند و شر مساری برم۔ قطعہ

آں شنیدی کہ صوفے میکوفت زیر نعلین خویش منجے چپند

آستینش گرفت سرہنگے کہ بیانفل برستورم بند

نبرد

نگفتہ نذارد کے باتوکار و لیکن چوگفتی دلش بیار
 حکایت ۴۔ عالی معتبر را مناظرہ افتاد با یکے از ملاحدہ
 لعنم اللہ علی احدہ و بحجت با او بر نیامد سپر بیندخت و برگشت کسے
 گفت ترا با چندین فضل و ادب کہ داری با بیدینے حجت نماند گفت
 علم من در قرآن ست و حدیث گفتار مشائخ و او بدینہا معتقد نیست
 و نبی شنود و مرا شنیدن کفر او بچہ کار آید۔ بییت

آنکس کہ بقراں و خبر زوزہ ہی آن ست جو ایش کہ جو ایش مذہبی
 حکایت ۵۔ جالینوس ابلے را دیدہ ست در گریہاں
 دانشمندے زدہ و بچیرتی ہی کرد گفت اگر ایں دانابوے کار او
 بنا داں بدینجا زیدے۔ مثنوی

دو حائل را نباشد کین و پیکار نہ دانائے ستیزد با سبکسار
 اگر ناداں پوشت سخت گوید خردمندش نبرمی دل بچوید
 دو صاحب دل نگمدارند موئے ہمیدوں سرکش و آزر م حجتے

وگر برہر دو جانب جاہلانند اگر زنجیر باشد بگسلانند
یکے رازشت خوئے داوڈ نام تحمل کرد و گفت لے نیکے جام
بتر نام کہ خواہی گفتن آنی کہ دائم عیب من چون من انی
حکایت ۴۔ سبحان وائل را در فصاحت بے نظیر نہادہ اند
بحکم آنکہ سائے ہر سر جمع سخن گفتے کہ لفظے مکرر نہ کرے و اگر ہاں
اتفاق افتائے بعبارت دیگر گفتے و از جملہ آداب ندائے حضرت
ملوک یکے این ست۔ **نظم**
سخن گرچہ دل بند و شیریں بود اسرار تصدیق و تمہیں بود
چو یکبار گفتی گویا ز پس کہ علو اچو یکبار خوردند و پس
حکایت ۵۔ یکے راز حکما شنیدم کہ میگفت ہرگز کسے بخیل
خود امترار نہ کردہ است مگر آنکس کہ چون دیگرے در سخن باشد
ہمچنان تمام ناگفتہ سخن آغاز کند۔ **نظم**
سخن را سرست لے خرد مندوبن میا و سخن در میان سخن
خداوند تدبیر و فرہنگ و ہوش نگوید سخن تا نہ بیند خوش
حکایت ۸۔ تنے چند از بندگان محمود گفتند حسن میمند ہمارا

کہ سلطان امروز چہ گفت ترا در فلان مصلحت گفت بر شاہم پوشیدہ
من اندگفتند آنچه با تو گوید با مثال ما گفتن رواندارد گفت
باعتماد آنکہ داند کہ نگویم پس چرا ہی پرسید۔ بہیت

نہ ہر سخن کہ بر آید بگوید اہل شناخت بسر شاہ سرخویشن نشاید باخت
حکایت ۹۔ یکے از شعر اپیش امیر دزدان رفت و تنگ

بر خواند فرمود تا جامہ را ازو بدر کردند مسکین برہنہ بسر ما میرفت
سگان در قفای سے افتادند خواست تا سنگ بردارد و سگان را
دفع کند زمین تیغ گرفتہ بود عاجز شد گفت این چہ حرام زادہ
مردمان اند کہ سگان را کشادہ اند و سنگ رابستہ امیر دزدان از عرفہ
بدید بشنید و بچندید و گفت سے حکیم از من چیز سے بخواہ گفت
جامہ خود می خواہم اگر انعام فرمائی۔ مصرعہ

امیدوار بود آدمی بخیر کساں مرا بخیر تو امیدت بدمرساں
سالار دزدان را برو رحمت آمد جامہ باز فرمود و قبا پوشتینہ براں
مزید کرد و موسے چند۔

حکایت ۱۰۔ خطیبے کر یہ الصوت خود را خوش آواز پنداشتے

و فریاد بنفانده برداشته گفתי نَعِيبٌ غُرَابِ الْبَيْنِ در پرده الحان
اوست یا آیه اِنَّ الْاَنْكُرَ الْاَصْوَابِ در شان او۔

مردم قریہ بعلت جاہے کہ داشت بلبتش می کشیدند و او تیش
را مصلحت نمیدیدند تا یکے از خطبای آن تعلیم کہ با او عداوتے
نہانی داشت باے بہ پرش آمدہ بودش گفت ترا خوابے دیدہ ام
خیر باد گفت چه دیدی گفت چناں دیدم کہ ترا آواز خوش بود و مردمان
از انفاس تو در راحت خطیب اندرین نختے بیندیشید و گفت چه مبارک
خوابے ست کہ دیدی کہ مرا بر عیب خود واقف گردانیدی معلوم شد
کہ آوازے ناخوش دارم و خلق از بلند خواندن من در بنجد عہد کردم

کہ ازین پس خطبہ نگویم مگر با ہستگی۔ نظم

ہز صحبت دوستے بر نجم کا خلاق بدم حسن نماید
علیم ہنس و کمال بیند خارم گل و یاسمن منساید
کو دشمن شوخ چشم بیباک تا عیب مرا بہ من منساید

منہ

ہر آنکس کہ عیبش نگویند پیش ہنر و انداز جاہلی عیب خویش

حکایت ۱۱۔ یکے در مسجد بطوع بانگ نماز گفتے بادائے کہ
 مستعان را از وفرت بودے و صاحب مسجد امیرے بود عادل نیک سیر
 نمیخواستش کہ دل آزرده گرد گفت لے جو انزد مرا میں مسجد را موزنان
 قدیے اند کہ ہر یکے از ایشان را پنج دینار مرتب داشته ام ترا ده دینار
 میدہم تا جاے دیگر روی بریں قول اتفاق کردند پس از مدتے در
 گزے پیش امیر باز آمد و گفت ای خداوند بر من حیث کردی کہ بدہ دینار
 از اں بقعہ ام بیرون کردی کہ آں جا کہ رفتہ ام بست دینار میدہند
 کہ جاے دیگر روم قبول نیکنم امیر بخندید و گفت ز ہنارستانی
 کہ بہ پنچاہ دینار راضی گردند۔ شعر

بہ تیشہ کس نخراشد ز روے خار گل چنانکہ بانگ دشت تو میخراشد دل

حکایت ۱۲۔ ناخوش آوازے بانگ بلند قرآن خواندے

صاحب دے روزے برو بگذشت و گفت ترا مشاہرہ چندست گفت

پنج گفت پس چنین زحمت بخود چرا میدہی گفت از بہر خدایم خواغم

گفت از بہر خدا دیگر مخواست۔ بیت

گر تو قرآن بدی مطخوانی بسبری رونق مسلمان

باب ششم

در ضعف پیری

حکایت ۱۔ باطائفہ دانشمندان در جامع دمشق بحثی ہی
 کردم کہ جوآنے درآمد گفت دریں میاں کسے ہست کہ زبان پارسی
 داند غالب اشارت بمن کردند گفتش خیرست گفت پیرے صد و پنجاہ
 سالہ در حالت نزع ست و بزبان عجم چیزے ہمگیوید و مفہوم نامیگرود
 اگر بکرم رنجہ شوی مزہ یابی باشد کہ و صلتے ہی کند چون بیالینش فراز
 آدم این میگفت۔
 قطعہ

وے چند گفتم بر آرم بجام درینا کہ بگرفت راہ نفس
 درینا کہ برخوان الوان عمر وے چند خوردیم و گفتند بس
 معانی این سخن بزبان عربی باشامیاں ہی گفتم و تعجب ہی کردند از
 عمر دراز و تاسف او همچنان بر حیات دنیا گفتم چگونہ دریں حالت
 گفت چہ گویم۔
 قطعہ

نذیدہ کہ چہ سختی ہمیرسد بکے کہ از دہانش بدر میکنند دزدانے

قیاس کن کہ چہ مالش بود در اس است کہ از وجود عزیزش بدرود جان
گفتم تصور مرگ از خیال بدرکن و وہم را بر طبیعت مستولی مگردان
کہ فیلسوفان یونان گفتہ اند مزاج اگر چہ مستقیم بود اعتماد بقرار نشاید
و مرض اگر چہ ہائل بود دلالت کلی بر ہلاک نکند اگر فرمائی طبیعے
را بنحو انیم تا معاہجت کند دیدہ بر کرد و بخندید و گفت - فتویٰ

دست بر ہم زند طیب ظریف چوں خرف میندا و نمادہ حرلیف

خواجہ در بند نقش ایوان است خانہ از پائے پست ویران است

پیر مرے بہ نزع مے نالید پیرزن صندش ہی مالید

چوں مخط شداعت دال مزاج نہ عزیمت اثر کند نہ علاج

حکایت ۲ - مہمان پیرے بودم در دیار بکر کہ مال فراواں

داشت و فرزندے یگانہ شبے حکایت کرد کہ مراد عمر خویش بجز این

فرزند نبودہ است درختے دریں وادی زیارت گاہ است کہ مردمان

بجاعت خواستن آنجا روند و شبہا مے دراز در پائے آن درخت

بخندانالیدہ ام تا مرا این سنہ زند بخشیدہ است شنیدم کہ سپربار فقیہ

آہستہ می گفت چہ بوئے اگر من آن درخت را بدانتے کہ کجاست

تا دعا کر دے کہ پدم برے -

حکمت - خواجہ شادی کناں کہ منہ زدم عاقل ست و سپر

طعنہ زناں کہ پدم فر تو ست - قطعہ

ساہا بر تو بگذر و کہ گزار کنی سوے تربت پدرت

تو بجائے پد چہ کر دی خیر تاہاں چشم داری از پرت

حکایت ۳ - روزے بغر و جوانی سخت رانہ بودم

و شبانگہ پیائے کر یوہ سست ماندہ پیر مردے ضعیف از پس

کارواں ہی آمد گفت چہ خسی کہ نہ جائے خفتن ست گفتم چوں روم

کہ نہ پائے رفتن ست گفت این نہ شنیدی کہ صاحب دلاں گفتہ اند

رفتن و نشستن بہ کہ دویدن و گسستن - قطعہ

ایکہ مشتاق منزلی مشاب پند من کار بند و صبر آموز

اسپ تازی دو تگ رود بشاب اشتر آہستہ می رود شب و روز

حکایت ۴ - وقتے بہیل جوانی بانگ بر ما در زدم دل

آزردہ بکنجے بنشت و گریاں ہی گفت مگر خردی فراموش کردی

کہ درستی میکنی -

قطعہ

چہ خوش گفت ز آلے بفرزند خویش چو دیدش پلنگ انگن و سلیتن
 گراز عمد خردیت یاد آمدے کہ بیچارہ بودی در آغوش من
 نکر دی دریں روز بر من جفا کہ تو شیر مردی دمن سپیر زن
 حکایت ۵۔ تو انگرے بحیل را پسرے رنجور بود نیک خواہا
 گفتندش کہ ختم قرآنے کنی از بہرے یا بذل قربانے نختے بانڈیشہ
 فرورفت و گفت ختم مصحف اولی تراست کہ گاہ دورست صاحبے
 بشنید گفت ختمش بجات آن اختیار آمد کہ تراں بر سر زبان بہت
 وزیر در میان جان۔

مثنوی

درینا گردن طاعت نہادن گرش ہمراہ بوئے دست دن
 بدیناے چو خرد گل بانند و را الحمدے بنواہی صد بنوانند

باب ہفتم

در تاثیر تربیت

حکایت ۱۔ یکے از وزیرا پسرے کو دن بود پیش دانشمندے

فرستاد کہ مرا میں را تربیت کن مگر عاقل شود روزگاری تعلیم کرد موثر
 نبود پیش پرورش کس فرستاد کہ این عاقل نیستود و مراد یوانہ کرد قطعہ

ہیچ صیغہ نگو نماند کرد آہنے را کہ بدگسہ باشد

چوں بود اہل جوہرے قابل تربیت را در و اثر باشد

سگ بدریاسے ہنگامہ بیٹھے چونکہ ترشد پدید تر باشد

خریشے گرشس بکہ برند چوں بیاید ہنوز خراباشد

حکایت ۲۔ حکیمے پسران را پسند ہی داد کہ اسے

جانان پدر ہنہ آموزید کہ ملک دولت دنیا اعتماد

را نشاید و سیم و زور سفر محل خطرست یا دزد بکیا ربردی یا خواجہ بتفاریق

بخورد اما ہنہ چشمہ زائیدہ است و دولت پاییدہ اگر ہنہ مند از دولت

بہفتد غم نباشد کہ ہنہ در نفس خود دولت ست ہر کجا کہ رود قدر بند

و صدر نشیند و بے ہنہ تمہر چیند و سختی بند۔ ششم

سخت ست پس از جاہ حکم بردن خو کردہ بناز جوہر مردم بردن

قطعہ

وقتے افتاد فتنہ در شام ہر کس از گوشہ فرار متسند

گ۔۔

روستا زادگان دانشمند بوزیری سپاد شارقند
 پسران وزیر ناقص عقل بگدائی بروستا رفتند
حکایت ۳۔ یکے از فضلا تعلیم ملکزادہ ہی کر دے و حضرت
 بے محابازدے و زجر بقیاس کر دے ہائے پسر از بیطاعتی شکایت
 پیش پدربزر و جامہ از تن دردمند برداشت پدیرا دل بہم برآمد آستان
 راجواندو گفت پسران رعیت راجندان زجر روانمیداری کہ فرزند
 مرا سبب چلیت گفت سبب آنکہ سخن اندیشیدہ گفتن و حرکت
 پسندیدہ کردن ہمہ خلق را علی العموم باید و پادشاہاں را علی الخصوص
 بموجب آنکہ بردست و زبان ایشان ہرچہ رود ہر آئینہ با فواہ بگویند
 و قول و فعل عوام راجندان اعتبارے نباشد۔ قطعہ۔

اگر صدنا پسند آید ز درویش رفیقانش کیے از صد ندانند
 و گر یک بذکہ گوید پادشاہے ز راستیے باستیے رسانند

پس واجب آمد معلم پادشاہزادہ را در تہذیب اخلاق خداوند زادگان
 اَنْبَقِعُوا لِلّٰهِ نَبَاًا حَسَنًا اجتہاد ازاں پیش کردن کہ در حق ابنائے

قطعہ

عوام۔

ہر کہ در خردیش ادب نکنی در بزرگی فلاح ازو بر خاست
چوب تر را چنانکہ خواہی پیچ نشود خشک جز با تش راست
قطعہ

ہر آن طفل کو جو را آموزگار نہ بیند حبتا بیند از روزگار
ملک را حسن تدبیر فقیہ و تقریر جواب او موافق آمد خلعت و نعمت
بخشید و پایہ منصب بلند گردانید۔

حکایت ۴۴ معلم کتابی را دیدم در دیار مغرب تر شد و تلخ گفتا

بد خود مردم آزار گد اطیع و ناپرہیزگار کہ عیش مسلمانان بدیدن او
تہ گشتے و خواندن قرآنش دل مردم سیہ کرے و جمعے از سپارن دختران
بدست جفاے او گرفتار نہ زہرہ خندہ نہ یارے گفتار کہ یکے را طمانچہ
زنے و گاہ دیگرے را شکنجہ کرے القصہ شنیدم کہ طرفے از خباثت او
معلوم کردند بزوندش و برانند پس انکہ مکتبے بصلحے دادند
پارسانے سلیمے نیک مردے حکیمے کہ سخن جز بہ حکم ضرورت نگفتے
و موجب آزار کس بر زبانش نزنے کو دکان را ہیبت اُستاد سختیں از سر
برفت و معلم دو مین را اخلاق ملکی دیدند دیو یک یک شدند با عماد

حلم او علم فراموش کر دیا۔ وہ بچپن میں اغلب اوقات بازار چھ فراہم نشتندے
 ولوح درست ناکر وہ برسوں تک تندرستی بہ بیت

استاد معلم چو بود بے آزار خرساک بازند کو دکاں در بازار
 بعد از دو ہیفتہ براں مسجد گذر کر دم معلم اولیں را ویدیم کہ دل خوش کردہ
 بودند و بمقام خویش باز آورده بر خیمیم و لا حول گفتیم کہ دیگر بارہ ابیس
 معلم ملائکہ چرا کر وند پیر مردے ظریف جہاں دیدہ بشنید بخندید و گفت۔
 مشغولی

پادشاہے پسر بکیتب داد نوح سیش در کتار نہاد
 بر سر لوح او نوشتہ بزر جور استاد بہ زمهر پدرا
 حکایت ۵۔ پار سا زادہ رالعت بیکراں از ترکہ عمان بدست افتا
 فسق و فجور آغاز کرد و مبذری پیشہ گرفت فی الجملہ نامہ از ساثر معاصی
 منکبے کہ نہ کرد و مسکری کہ سنخورد باے بنصحتش گفتیم اے فرزند زحل
 آب روان ست و خرج آسایے گرداں یعنی خرج فراواں کردن مسلم
 کسے را باشد کہ دخل معین دار و قطعہ
 چو دخلت نیست خرج آہستہ تر کن کہ میگویند ملاحاں سروے

کجو ہتاں اگر باراں نبارد بساے دجلہ گرد و خشک رود
 عقل و ادب پیش گیر دلو و لعب بگذار کہ پول نعمت سپری شود سختی بری
 و پشیمانی خوری پس از لذت ناسے و نوش این سخن در گوش نیاورد و
 بر قول من اعتراض کرد و گفت راحت عاجل را بہ تشویش اجل منقص
 کردن خلاف رائے خرد مندان است **تشموی**

خداوندان کام و نیک بختی چہ استخفی بر نوازہ میسم سختی
 بردشادی کن لے یار دل فرود غم فردا نشاید خوردن امروز
 تکلیف مرا کہ در صدر مرآت نشسته ام و عقد فتوت بستہ و ذکر انعام در افواه
 عوام افتادہ - **تشموی**

پند نشاید کہ ہنسہ بر درم
 نام نکوئی چو بروں شد بگوے
 دیدم کہ نصیحت نمی پذیرد و دم گرم من در آہن سردی سے اثر نمیکند
 ترک مناصحت کردم و روے از مصاحبت بگردانیدم و قول حکما را کار
 بستم کہ گفتہ اند - بَلِّغْ مَا عَابَتْكَ فَإِنَّ لَكَ لِقَابًا وَأَمَّا عَابَاتُكَ - **قطعه**
 گرچہ دانی کہ نشوند بگوے ہرچہ دانی ز نیک خواہی و پند

زود باشد کہ خیسرہ سر بہنی بد و پائے او فتادہ اندر بند
 دست بردست میزند کہ دروغ نشنیدم حدیث دانشمند
 تا پس از مدتے آنچه اندیشہ من بود از نکبت حالش بصورت بدیدم کہ
 پارہ پارہ بر ہم می دوخت و لقمہ لقمہ ہی اندوخت و لم از ضعف حالش
 ہم بر آمد و مروت ندیدم در چہاں حالے ریش درویش را بلامت
 خراشیدن و نمک پاشیدن پس با خود گفتم **شنوی** -

حریف سفلہ در پایان مستی نہ اندیشد ز روز تنگدستی
 درخت اندر بہاراں بر فشانند زمستان لاجرم بے برگ ماند

حکایت ۴ - پادشاہ ہے پسرے را با دیبے داد و گفت این
 فرزندت تربیتش کن ہچناں کہ یکے از فرزندان خویش گفت
 فرمانبردارم سالے چند برس بر آمد سعی کرد و بجائے نہ رسید و پسران
 ادیب در فضل و بلاغت منہتی شدند ملک دانشمند را مواخذت کرد
 و معاہبت فرمود کہ وعدہ خلاف کردی و وفا بجایاوردی گفت
 بر راسے خداوند روے زمین پوشیدہ نما تا کہ تربیت یکسان ست
 ولیکن طبائع مختلف - **قطعہ**

گرچہ سیم وزر زنگ آید ہی درہم سنگے نباشد زرو سیم
 برہم عالم ہی تابہ سہیل جاے اپناں میکند جاٹے اویم
 حکایت ۷۔ یکے راشنیدم از پیراں مرنی کہ مریدے راہی
 گفت چنانکہ تعلق خاطر آدمی زادست بروزی اگر بروزی وہ بوئے
 بمقام از ملائکہ درگذشتے۔ قطعہ

فراموشت نکر و ایزد دراں حال کہ بودی مضطربے حس و مدہوش
 روانت داد و طبع و عقل و ادراک جال و نطق و رائے فکر تہ ہوش
 وہ انگشت مرتب کرد بر کف دو بازویت مرتب ساخت بر دو
 کنوں پنداری لے ناچیز ہمت کہ خواہد کردنت روزی فراموش
 حکایت ۸۔ اعرابے را دیدم کہ سپر راہی گفت لے فرزند

ترا خواہند پرسید کہ ہنرت چہیت و نگوبند کہ پدرت کیت قطعہ۔
 جاٹے کعبہ را کہ می بوسند اونہ از کرم پلہ نامی شد
 با عزیزے نشست رونے چند لاجرم مچو او گرامی شد

حکایت ۹۔ در تصانیف حکما آوردہ اند کہ کثردم را ولادت
 سہو دنیست چنانکہ دیگر حیوانات را بلکہ احشائے مادر را بخورند و شکمش را

بدرند و راه صحرا گیرند و آن پوستها که در خانه کزوم بینند اثر آن است
 باسے این تکتہ پیش بزرگے ہی گفتم گفت دل من بر صدق این سخن
 گو اہی میدہد و جز چنین نتوان بودن در حالت خروہی با مادر و پدر چنین
 معاشرت کردہ اند لاجرم در بزرگی چنین مقبول و محبوب اند۔ قطعہ
 پسے را پدر و میت کرد کاسے جو انمرد یاد گیر این بند
 ہر کہ با اہل خود دوست نماند نشود دوست روسے دانستند
 مثل کزوم را گفتند چرا بزمستان بدر نمی آئی گفت بتاستانم
 چہ حرمت است کہ بزمستان نیز ہر دوں آیم۔

حکایت ۱۰۔ اسالے نراسے میاں پیادگان علاج افتادہ
 بود و داعی در آن سفر ہم پیادہ بود انصاف در سرور و سہم افایم
 دود افوق و جہال دادیم کجا وہ نشینے را دیدیم کہ با عدیل خویش میگفت
 یا للعجب پیادہ علاج عرصہ شطرنج را بسر میرود فرزین می شود عیسی
 یہ ازان میشود کہ بود پیادگان علاج با دیر را بسر بردند و بشر شدند قطعہ
 از من گوہے حاجی مردم گنہے را کو پوئین خلق با تراز میدرد
 حاجی تو نیستی شترت از براسے آنکہ پیارہ خار می خورد و بار می برد

حکایت ۱۱۔ پارمائے بریکے از خداوندان نعمت گذر کرد
 کہ بندہ را دست و پای بستہ عقوبت ہی کرد گفت لے پس ہموچ تو مخلوق
 را خداے عزوجل اسیر حکم تو گردانیدہ است و ترا بر شے فضیلت دادہ
 شکر نعمت باری تعالیٰ بجا آرد چندان جناب بر شے پسند نباید کہ فردا سے
 قیامت بہ از تو باشد دشمن ساری بری **بمغفوری۔**

بر بندہ لگسہ خشم بسیار جورش مکن و دشمن بسیار

اورا تو بدہ درم خسریدی آخوند بقدرت آنسریدی

این حکم وغرور و خشم تا چند بہت از تو بزرگتر حسد اداوند

لے خواجہ ارسلان و آغوش فرمان وہ خود مکن فراموش

حکایت ۱۲۔ سالے از بلخ بامیانم سفر بود و راہ از ہر نان

پر خطر جو اسے ببدرق ہمراہ ماشد سپہ باز چرخ اندازد شور بیش زور کہ وہ مرد

توانا کمان او تازہ نکر دندے و زور آوراں روسے زمین پشت اورا

بر زمین نیاوردندے اما چنانکہ دانی مستعم بود و سایہ پرور وہ نہ چہا ندیدہ

د سفر کردہ رعد کویں دلاوراں بگوشش ز سیدہ و برق شمشیر سواراں ندیدہ

نیفتادہ دردست دشمن اسیر بگردش بناریدہ باران تیسر

اتفاقاً من وایں جوان ہر دو در پے ہم دو اوں ہر دیوارہ قدمش کہ پیش
 باز آمدے بقوت بازو بیگندے و ہر درخت عظیم کہ دیدے بہ نیرو
 سرخچہ بر کندے و تفاخر کناں گفتمے - بیت -

پسل کو تا کتف و بازو گرواں بیند شیر کو تا کتف و سرخچہ مرواں بیند
 مادرین حالت کہ دور بہن از پس سنگے سر بر آوردند و آہنگ قتال
 ما کردند بدست یکے چوبے و در بغل دیگر کلوخ کو بے جواں را گفتم چہ پائ
 کہ دشمن آمد - بیت

بیارا نچہ داری ز مردی و زور کہ دشمن بپائے خود آمد بگور
 تیر و کماں را دیدم از دست جوان افتادہ و لرزہ بر استخوان - فر
 نہ ہر کہ موئے شگافہ بہ تیر جو غن خائے بروز حملہ جنگ آوراں بدارو پٹے
 چارہ جزاں ندیدم کہ رخت و سیلح و جامہ رہا کردیم و جاں ہلاکت بدر
 آوردیم - قطعہ

بکار ہائے گراں مرد کار ویدہ فرست کہ شیر شترزہ در آرد بر زخم کمتد
 جواں اگر چہ قوی بال و پلتن باشد بجنگ دشمنش از ہول بگسلد پیوند
 نیرد پیش مصاف از مودہ معلومست چنانکہ مسئلہ شرح پیش دانشمند

حکایت ۱۳ - تو انگرزادہ را دیدم بر سر گور پدر نشسته و باد رویش
 بچہ بناظرہ در پیوستہ کہ صندوق تربت پدر ما سنگین است و کتابہ رنگین -
 فرش رخام انداختہ و خشت پیروزہ درو ساختہ بگور پدرت چہ ماند خشت
 دو فراہم نہادہ و مشتہ دو خاک برو پاشیدہ درویش سپر این بشنید گفت
 تا پدرت در زیر آن سنگہاے گراں بر خود بچیند پدر من بہ بہشت رسیدہ باش

فرد

خر کہ بروے نند کمتر بار بیشک آسودہ ترکند رفتار

قطع

مرد درویش کہ بارستم فاقہ کشید بد مرگ ہانا کہ سبکبار آید
 وانکہ در دولت در نعمت آسانی نیست مردنش زین ہمہ شک نیست کہ دشوار آید
 بہمہ حال اسیرے کہ ز بندی بجد خوشترین دان زامیرے کہ گرفتار آید

جدال سعدی بامدعی در بیان تو انگری و درویشی

یکے بر صورت درویشاں نہ بر صفت ایثاں در محفلے دیدم نشسته
 و شغفے در پیوستہ و دفتر شکایت باز کردہ و ذم تو انگرہاں آغاز نہادہ سخن

بریں جا رہا نیدہ کہ درویش را دست قدرت بستہ است و تو انگریز را
پسے ارادت شکستہ - **بہیت**

کریاں را بہت اندر درم نیست خداوندان نعمت را کرم نیست
مرا کہ پروردگار نعمت بزرگانم این سخن سخت آمد گفتہ امے یار تو انگریز
و خل مسکین یا مند و ذخیرہ گوشہ نشینان و مقصد زائران و کف مسافران
و متحمل بارگراں از بہر ارادت دیگران دست تناول بطعام انگہ بردہ کہ
متعلقان و زید و تان بخورن و فتنہ مکایم ایشان باران و سپر
و اقامت و جیراں رسد - اگر قدرت جو دست و اگر قوت مہر تو انگریز
رابطہ تیر مینور کہ مال مزگی دار تو جامہ پاک و عرض معنوں و دل فارغ
و قوت طاعت در تقویہ لطیف است و صحت عبادت و کسوت تعلیف
پیدا است کہ از مددہ خالی چه قوت آید و از دست تھی چه مرآت و از پاک
بستہ چه سیر و از دست گرسنہ چه غیر - **قطعہ**

شب پرانگہ و شب پرانگہ پدید نبود و جا با ادا انش
مورگ و آرد دنیا بستان تا فراغت بود زستانش
فراغت با غنا نہ پویند و تو بہت درنگ بستی صورت نہ بند و سیکہ ترمیم

عشا بستہ ہو دیگرے منتظر عشا نشسته ہرگز این بدایں کے ماندہ ہیست
خداوند کمنت بحق مشغول پراگندہ روزی پراگندہ دل

پس عبادت ایٹان بقبول نزویک ترست کہ جمع اندر و حاضرہ پریشان
و پراگندہ خاطر اسباب معیشت ساخته و با و راد عبادت پر و اختہ غریب

گوید۔ اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ اَلْفَقْرِ الْمَلِكِيَّتِ وَ جَوَارِيهِ لَا يُجِبُّ بِهَا مَجْدًا
از محتاجی بر روانگندہ و از ہمسایگی کسیکہ دوست ندارد۔ در غیر است

اَلْفَقْرُ سَوَاءٌ اَلْوَجْهَ فِي الدَّانِيَيْنِ مَحْتاجِي رُوسِيَايِي اِسْتِ دَر دِيَا
گفت این شنیدی و آن نشنیدی کہ فرمودہ۔ اَلْفَقْرُ مَحْتَجِي مَحْتاجِي

نازش من است گنتم خاموش کہ اشارت سید عالم علیہ السلام فرمودہ
مطابقہ ایست کہ مرد میدان رضا اند و تسلیم تیرفتن از اینان کہ خرقہ ابرار

پوشند و لقمہ اور در فروشند رباعی

اے طبل بلند بانگ در باطن ہیچ بے توشہ چه تدبیر کنی وقت ہیچ

روے طبع از خلق بر ہیچ ارموی تسبیح بیزار و اندر دست ہیچ

در ویش بے معرفت تیار آمد تا کارش کفر نہ انجامد و نشاید مزبوج و نعمت

بر بہنہ را پوشیدن یا در استخلاص گرفتارے کو شنیدن و ایشاے جشن ملذ

برتبہ ایٹیاں کہ رساند وید علیا بید سغلی چه ماند نہ بینی کہ حق جل شناؤہ در
 محکم تنزیل از نعیم اہل بہشت خبر می دہد۔ اُو لَیْکَ لَہُم دِقُّ مَعْلُومٌ
 برائے ایٹیاں ہست روزی مقرر۔ **فرو**

تنگاں را نماید اندر خواب ہمہ عالم بچشم چشمہ آب
 حالے کہ من این سخن بگفتم عشاں طاقت درویش از دست تخیل برفت
 تیغ زباں بر کشید واسپ فصاحت در میدان وقاحت جہانید و گفت
 چندان مبالغہ در وصف ایٹیاں بکردی و سخناے پریشاں بگفتی کہ
 وہم تصور کند کہ تریاق اندیا کلید خانہ ارزاق مشے متکبر مغر و معجب
 انفور مشتعل مال و نعمت و معتق جاہ و ثروت کہ سخن نگویند الا بسفاہت
 و نظر کند الا بکبراہت علما را بگدائی منسوب کنند و فقر را بے سرو پا بی
 طعنہ زند بجات مالے کہ دارند و عزت جاہے کہ پندارند بر تراز ہمہ
 نشین نہ آں در سردارند کہ سر یکے بر دارند بخیر از قول حکیمان کہ لفظہ
 ہر کہ بطاعت از دیگران کم است و نعمت بیش بصورت تو انگرست و معنی
 درویش۔ گفتم نہ مت ایٹیاں رواہد کہ خداوند کرم اندگفت غلط گفستی
 کہ بندہ درم اندچہ فائدہ کہ چوں ابر آذرند و نمئی بارند و چشمہ آفتاب اند

دبر کس نمی تابند و بر مرکب استطاعت سوارند و نمیرانند۔ قدسے بہر خدا
 ننند و در سہ بے من و اذی نہ ہند ماے بمشقت فراہم آرند و بخت
 نگہدارند و بجزرت بگذارند چنانکہ بزرگاں گفتہ اند سیم بخیل از خاک وقتے
 بر آید کہ وسے در خاک رود۔ **بلیت**

برنج و سعی کسے نعمتے بچنگ آرد و گر کس آید بے برنج و سعی بردارد
 گفتمش بر بخل خدا و ندان نعمت و قوت نیافتہ الا بعلت گدائی و گرنہ ہر کہ
 طمع کیسو نہد کریم و بخیلش کیے نماید محکم دانند کہ زر چسیت و گداواند کہ بخیل
 کیست گفتا تجربت آں می گویم کہ متعلقاں بر در بارند و غلیطان شدید را
 بر گماند تا بار عسزیزاں نہ ہند و دست جفا بر سینہ صالحاں و اہل تمیز
 نہند و گویند کس اینجانیت و بحقیقت راست گفتہ باشند۔ **بلیت**

آں را کہ عقل و ہمت و تدبیر و رائے نیست خوش گفت پرده دار کہ کس در سرانیت
 گفتم بعد ازاں کہ از دست متوقعان بجان آمدہ اند و از رقعہ گدایاں بفقراں
 و محال عقل ست کہ اگر ریگ بیاباں در شود چشم گدایاں پر شود و شعر
 دیدہ اہل طمع نعمت دنیا پرنشود و بچپاں کہ چاہہ بشنم
 ہر کجا سختی دیدہ تلخی کشیدہ را بینی خود را بشرہ در کار ہائے مخوف اندازد

واز توابع آن نہ پرہیزد و از عقوبت ایزد نہراسد و حلال از حرام نشاسد

قطعه

گے راگر کلاوخی بر سر آید ز شادی بر جہد کاں اتخوانے ست
 اگر نقشے دو کس بردوش گیرند لثیم الطبع پندارد کہ خواتے ست
 اما صاحب دنیا کہ بعین عنایت حق ملحوظ است و کمال از حرام محفوظ۔
 چه مایہ مستوران بعلت درویشی در عین فساد افتادہ اند و عرض گرامی
 را بیا و زشت نامی بردادہ۔ **نسر و**

باگر سنگی قوت پرہیز مناسند افلاس عنان از کف تقویٰ بتاسند
 آنکہ گفتمی در برہے مسکینان بہ بندند حاتم طائی کہ بیاباں نشین بود اگر
 بشہر بودے از جوش گدایاں بیچارہ شدے و جامہ برو پارہ کردندے
 چنانکہ در طیببات آمدہ است **شعر**

در من منکر تا دگر اں چشم ندارند کزدست گدایاں نتوانکر دثوابے
 گفتا نہ کہ من بر حال ایثاں رحمت می برم گفتم نہ کہ بر مال ایثاں حسرت
 می خوری مادریں گفتار و ہر دو بہم گرفتار ہر بیز قیکہ براندے بدقع آں
 کوشیدے و ہر شاہے کہ بخواندے بفرزین چو شیدے تا نقد کیہ بہمت

در باخت و تیر جعبہٴ محبت ہمہ بینداخت - قطعہ -

ہاں تاپہ رنگینی از حساسہٴ فیج کورا جزایں مبالغہٴ مستعاریت
دین دزر و معرفت کہ سخندان جمع گوگرد و سلاح دار و کس در حصاریت

تا عاقبتہ الامر دیلایش نمازد و ذلیلیش کردم دست نقدی دراز کرد و بیدہ
گفتن آتماز و سندن جاہلان ست کہ چون بدلیل از ختم فروماند سلسلہ
خصوصت جتا بندہ دشنام داد سقطش گفتم - قطعہ

او در من و من در دستا دہ خلق از پے مادوان خندان

انگشت تعجبے ہما سائے از گفت و شنید ما بد ندان

القصہٴ مرافعت این سخن پیش قاضی بردیم و بجاگوشت عدل راضی شدیم
تا حاکم مسلمانان مصلحتے بجوید و میان تو انگراں و درویشاں فرستے بگوید
قاضی چون حالت ما بدید و منطق بشنید سر بجنب تفکر فرو برد و پس از تامل

بیار سر بر آورد و گفت ایکہ تو انگراں را شاگفتی در درویشاں جباروا
داشتی ہاں کہ ہر جا کہ گل ست خارست و با خمر خارست و بر سر گنج ہارت
و آسجا کہ در شا ہوارست ننگ مردم خوارست لذت عیش دنیا را لذت

اجل در پے ست و نعیم بہشت را دیوار مکارہ در پیش - بلیت

جور دشمن چه کند گر نکشد طالب دست گنج و مار و گل و خار و غم و شادی هم
 نظر تکلی در بتان که بید مشک ست و چوب خشک و همچنین در زمره
 تو انگراں شاگرد و کفور و در حلقه درویشان صابر اند و خجور - شعر
 اگر ژاله هر قطره در شدی چو مهره بازار از او پر شدی

مقربان حضرت جل و علا تو انگر انتد درویش سیرت و درویشانند
 تو انگر همت و همین تو انگر ان آن ست که غم درویش خورد و همین درویش
 آنکه کم تو انگر ان گیرد - پس روے عتاب از من بجانب درویش کرد
 و گفت ای که گفتی تو انگر ان مشتغل اند و ساهی و مست ملاهی نعم طائفه هستند
 برین صفت که بیان کردی قاصر همت کا نر نعمت که ببرند و بنهند و نخورند
 و ندهند و اگر بمثل باران بارد و یا طوفان جهان ابر وارد با اعتماد کمنت
 خویش از محنت درویش نپرسند و از حسد انترسند - شعر
 گر از نیستی دیگرے شد هلاک مرا بست بطراز طوفان چه باک

ف

دوناں چو گلیم خویش بیرون بردند گویند چه غم گر همه عالم مردند
 توے بدین نمط هستند که شنیدی و طائفه خوان نعمت نهاده و دست اکر

کشادہ طالب نام اند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت۔ قاضی چوں
 سخن بدیں فایت برسانید و از حد قیاس ما سپ مبالغت در گذرانید
 بمقتضای حکم قصاص رضا دادیم و از ماضی در گذشتیم و بعد از مجاز طریق
 مدارا گرفتیم و سر بیدارک بر قدم یکد گیر نهادیم۔ و ختم سخن بریں دو بیت
 کردیم۔

مکن ز گردش گیتی شکایت اے درویش کہ تیرہ بختی اگر ہمہ بریں نسق مُردی
 تو انگرا چو دل و دست کامرانت ہست بخور بختش کہ دنیا و آخرت بُردی

باب ہشتم در آداب صحبت

مال از بہر آسایش عمرت نہ عمر از بہر گردن مال عاقلے را
 پرسیدند نیک بخت کیست و بد بخت چیست گفت نیک بخت آنکہ خورد
 و کشت و بد بخت آنکہ مرد و ہشت شعر

مکن نماز بران بیکس کہ ہیج نہ کرد کہ عمر در سر تحصیل مال کرد و نخورد
 حکمت۔ موسیٰ علیہ السلام قاروں را نصیحت کرد کہ آحسین

کَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ - نگوئی کن با خلق چنانکه نگوئی کرد خدا بتو - نشیند
عاقبتش شنیدی - **قطعه**

آنکس که بدتیار و درم خیر نیند و خمت سر عاقبت اندر سر دنیار و درم کرد
خواهی متمتع شوی از نعمت دنیا با خلق کرم کن چون خدا با تو کرم کرد
عرب گوید - بخش و منت منه که نفع آن تو باز میگردد - **قطعه**
درخت کرم هر کجا بنج کرد گذشت از فلک شایخ و بالاک او
گر امیدواری کز او بر خوری بخت منه آره بر پائے او

قطعه

شکر خداے کن که موفیق شدی بخیر ز العاقب و فضل او نه معطل گذشت
منت منه که خدمت سلطان همیکنی منت شناس ازو که بخدمت بد است

حکمت ۲ - دو کس رنج بیوده بردند و سعی بے فائده کردند

یکے آنکه اندوخت و نخورد و دیگر آنکه آموخت و نه کرد - **مثنوی** -

علم چند آنکه بیشتر خوانی چون عمل در توفیت نادانی
نه محقق بود نه دانشمند چارپائے برو کتابے چند

حکمت ۳ - علم از بهر دین پروردن است نه از بهر دنیا خوردن

شعر

ہر کہ پرہیز و علم و زہد فروخت خرمشے گرد کرد و پاک بخت
 پند ۴۔ ملک از خرد مندان جہاں گیر دوین این پرہیز گاران کمال
 یابد بادشاہان بیخست خرد مندان از ان محتاج ترند کہ خرد مندان بقربت
 بادشاہان ۴ قطعہ

پند ۵۔ اگر بشتوی لے پادشاہ در ہمہ دفتر بہ ازین پند نیست
 جز بخرد مند مفرما عمل گرچہ عمل کار خرد مند نیست
 حکمت ۵۔ سہ چیز بے سہ چیز پانڈارتانڈمال بے تجارت
 و علم بے بخت و ملک بے سیاست۔ قطعہ

وقتے بلطف گوے و مدارا و مردمی باشد کہ در کند قبول آوری لے
 وقتے بقہر گوے کہ صد کوزہ نبات کہ کہ چہاں بجانیا بد کہ حنظل
 حکمت ۶۔ رحم آوردن بر بدان ستم ستم بزنیکاں و عفو کردن
 از ظالماں جو رست بر درویشاں۔ فرود

خبیث را القہد کنی و بنوازی بدولت تو گنہ می کند بانبازی
 پند ۷۔ ہر آں سرے کہ داری بادوست در میان مند اگرچہ

دوست مخلص باشد چہ دانی کہ وقتے دشمن گردد و ہرگز ندے کہ توانی
بدشمن مرسان کہ باشد کہ وقتے دوست گردد۔

پند ۸۔ رازیکہ نہاں خواہی باکس در میان منہ اگر چہ دوست
باشد کہ مرآں دوست رانیز دوستان باشند و ہمچنین مسلسل قطع
خامشی بہ کہ ضمیر دل خوش باکے گفتن و گفتن کہ گوے
اے سلیم آب ز سر چشمہ بہ بند کہ چو پُرسد نتوان لب تن عے
فرد

سخنے در نہاں نباید گفت کاں سخن بر ملا نشاید گفت
حکمت ۹۔ دشمن ضعیف کہ در طاعت آید و دوستی منساید
مقصود وے جز این نیست کہ دشمن قوی گردد و گفتہ اند کہ بردوستی
دوستان اعتماد نیست تا بہ تعلق دشمنان چہ رسد و ہر کہ دشمن کو چکا
حقیر شمارد و باں ماند کہ آتش اندک را مہل می گذارد۔ قطعہ۔
امروز بکش چو میتوان کشت کا تیش چو بلند شد جہاں سوخت
گذارد کہ زہ کند کماں را دشمن کہ بہ تیر میتوان دوخت
حکمت ۱۰۔ ہر کہ با دشمنان صلح می کند سر آزار دوستان دارد۔

شعر

بشو۔ لے خردمند زان دست دست کہ باد شمانت بود ہم شست
پند ۱۱۔ چون درامضای کارے متردد باشی آن طرف اختیار

کن کہ بے آزار تو بر آید۔ شعر
با مردم سہل گوے دشوار مکنے با آنکہ در صلح زند جنگ جوے
حکمت ۱۲۔ تا کار بزر برمی آید جان خطر افگندن نشاید عرب

گوید اخرا الحیل السیف آخر تدبیر ماتیغ است۔ شعر
چو دست از ہمہ جیلے دست حلال ست بدون بشیر دست
حکمت ۱۳۔ بر عجز دشمن رحمت مکن کہ اگر قادر شود بر تو نہ بخشاید

بیت

دشمن چو بیاتی ناتواں لاف از بروت خود مزن
مغرے ست دہر استخوان مرے ست دہر سپرین
حکمت ۱۴۔ ہر کہ بدے را بکش خلق از بلاے سے بر ماند و
سے را از عذاب خداے۔ قطعہ

پندیدت بختیش و لیکن منہ بر ریش خلق آزار مرہم

ندانست آنکه رحمت کرد بر باره که این ظلم است بر فرزند آدم
حکمت ۱۵ - نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست ولیکن تخمین
 رواست که بخلاف آن کار کنی که عین صواب است - **مثنوی**

حذر کن ز آنچه دشمن گوید آن کن که بر زانو زنی دست تعسب
 گرت را به نماید راست چون تیر از ازاں برگرد و راه دست چپ گیر
پنجم ۱۴ - خشم بیش از حد گرفتن وحشت آرد و لطفت بے وقت
 هیدیت بردن چندان درشتی کن که از تو سیر گردند و نچندان نرمی که بر تو
 دلیر - **مثنوی**

درشتی و نرمی بهم در به است چو فاصد که جراح و مرهم است
 درشتی نگیرد و خردمند پیش نه سستی که نازل کند قد ز خویش
 نه مرخویشتن را افزونی نهد نه یکبارتن در مذلت دهد

مثنوی

جو آنے با پدر گفت لے خردمند مرا تعلیم کن پیرانه یک پند
 بگفتانیک مردی کن نچندان که گرد و چیره گرگ نیز دندان
حکمت ۱۶ - دو کس دشمن ملک و دین اند پادشاه بے علم

شعر

وزا ہر بے علم -

بر سر ملک میا و آں ملک فرماندہ کہ خدا را نبود بتدۃ فرمان بردار
حکمت ۱۸ - بزخوے بدست و شمشیر گرفتاریت کہ ہر جا

رود و از چنگ عقوبت او خلاص نیا بد پلست

اگر ز دست جفا بر فلک رود بد خو ز دوست خو سے بد خویش دیبا با

حکمت ۱۹ - دشمن چون از ہمہ حیلے فروماند سلسلہ دوستی بگیانند

انکہ بدوستی کار باکت کہ ہیچ دشمن نتواند -

پند ۲۰ - سہراربہ دست دشمن بکوب کہ از احدی اسپیش خالی نباش

اگر این غالب آمد مار کشتی و اگر آں از دشمن رنجی منسرد

بروز معرکہ امین مشورہ نضم ضعیف کہ مغر شیر بر آرد چو دل زجاں بردا

حکمت ۲۱ - جرکہ نصیحت خود را ہمی کند او خود بہ نصیحت گریے

محتاج ست -

پند ۲۲ - فریب دشمن مخور و غرور مداح مخر کہ این دام زرق

نہادہ است - و آن دامن طمع کشادہ -

پند ۲۳ - احق را تائیش خوش آید چوں لاشہ کہ در کعبش دئی

قطعہ

فریہ نماید۔

الاتاشنوی مدح منگلوے کہ اندک مایہ نفعی از تو وارو

اگر روزے مرادش بر نیاری دو صد چنڈاں عیوبت بر شمارو

حکمت ۲۴ - متکلم رانا کے عیب نگیر و سخنش صلاح نپذیرد۔ ^{صلحت}

مشوغہ بر حسن گفتار خویش تجھین ناداں و پندار خویش

حکمت ۲۵ - ہر چہ زود بر آید ویر نپاید۔ قطعہ

خاک مشرق شنیدہ ام کہ گفتند سچیل سال کا سہ چینی

صد بروزے کنند در مردشت لاجرم قیمتش ہی بیسی

قطعہ

مرغاک از بیضہ بروں آید و روزی طلبد آدمی زادہ نذار و خبر و عفتل و تمیز

آہنگہ ناگاہ کسے گشت بخیرے نرسید وین تکمین و فضیلت بگذشت از ہمچہ

آہگینہ ہمہ جایابی ازاں بے محنت لعل و شوار بدست آید ازاں عزیز

حکمت ۲۶ - کار با بصیر بر آید و مستعجب بسر آید۔ ^{منشوی}

بچشم خویش دیدم در بیاباں کہ آہستہ سبق برد از شآباں

سمند باد پا از تگ فرو ماند شتر باں ہچناں آہستہ می آند

حکمت ۲۷ - ہر کہ با بدار نشیند نکوئی نہ بیند۔ ایسات

گر نشیند فرشتہ با دیو وحشت آموزد و خیانت و رپو

از بدار جز بدی نیاموزی نکند گرگ پوستیں دوزی

پند ۲۸ - مردمان را عیب نہانی پیدا کن کہ مرایشان را

رسوا کنی و خود را بے اعتماد۔

پند ۲۹ - ہر کہ علم خواند و عمل نکرد بدار ماند کہ گاوراند و تخم

نیفتا نڈازتن بے دل طاعت نیاید و پوست بے مغز بضاعت

را نشاید نہ ہر کہ در مجاہدلت چست در معاملات درست

حکمت ۳۰ - اگر شہا ہمہ شب قدر بودے شب قدر

بے قدر بودے۔

شعر

گر سنگ ہمہ لعل بدخشاں بودے پس قیمت لعل و سنگ یکیاں بود

پند ۳۱ - ہر کہ با بزرگاں ستیزد خون خود میریزد۔ قطعہ

خوشین را بزرگ پنداری راست گفتند یک دو بدین لوج

زود بینی شکستہ پیشانی تو کہ بازی بسر کنی با غوج

حکمت ۳۲ - ہر کہ نصیحت نشنود سر ملامت بشنیدن دارد

شعر

چوں نیاید نصیحت در گوش اگر ت سر زنت کم خاموش

حکمت ۲۳۔ بے ہنراں ہنر منداں را نتوانند دید همچاں سگ

بازاری سگ صیدی را مشغلہ بر آرنند و پیش آمدن نیارند یعنی سفلہ

چوں ہنر با کسے بر نیاید بخشش در پوستیں افتد۔ بیت

کند ہر آئینہ غیبت حسود کو تہ دست کہ در مقابلہ گنگش بود زباں مقال

حکمت ۲۴۔ حکیمے کہ با جہاں در افتد باید کہ توقع عزت ندارد و اگر

جاہے بزبان آوری بر حکیمے غالب آید عجب نیست کہ سنگے ست۔ کہ گوہر

رامی شکند۔ بیت

نہ عجب گر فرورد نفسش عندیے غراب ہم نفسش

قطعہ

گر ہنر مند زاو باش جہاے بیند تا دل خویش نیاز دارد و در ہم نشود

سنگ بد گوہر اگر کاشہ زیریں شکند قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود

حکمت ۲۵۔ مشک آن ست کہ ہویدہ آنکہ عطار بگوید و انا

چو اطلبلہ عطار ست خاموش و ہنر نامے و نادان چوں طبل غازی

بلند آواز و میاں تھی۔

پند ۲۴۔ رائے بے قوت مکر و فنون است و قوت بے رائے

شعر

جہل و جنوں۔

متین زباید و تدبیر و عقل و انگہ ملک کہ ملک و دولت ناداں سلیح جنگ خدا

حکمت ۲۷۔ جو انمرد کہ بخورد و بدید بہ از عابدے کہ بہر دو بہند

حکمت ۲۸۔ اندک اندک خیلے شود و قطرہ قطرہ سیلے گرد۔ شعر

اندک اندک بہم شود بسیار دانہ دانہ است غلہ در انبار

حکمت ۲۹۔ عالم را نشاید کہ سفاہت از عامی بحلم و رگد زانند۔

کہ ہر دو طرف را نریاں دارد سبب این کم شود و جہل آن مستحکم۔ شعر

چو با سفلہ گوئی بلطف و خوشی فزوں گردش کبر و گردنکشی

حکمت ۳۰۔ معصیت از ہر کہ صادر شود ناپسندیدہ است

و از علما ناخوب تر کہ علم سلاح جنگ شیطان است و خداوند سلاح را چون

با سیری بر نہ شمساری بیش برد۔ مثنوی۔

عامی ناداں پریشاں روزگار بہ زد انشمند نا پرہیزگار

کاں بنا بینائی از راہ افتاد وین دو چشمش بود در چاہ افتاد

پند ۳۱۔ درویش ضعیف حال را در خشکی تنگ سال می پرس که

چو فی الا بشر ط آنکه مرہے بر ریش نہی و معلومے پیش۔ قطعہ

خر کیہ بینی و بارے بگل در افتادہ بدل برو شفقت کن و لے مرو بہر

کنو نہ کہ رفتی و پر سیدیش کہ چون افتادہ میاں بہ بند و چو مرداں بگیر ذنب ترش

حکمت ۳۲۔ دو چیز مخالف عقل ست خوردن بیش از رزق

مقسوم و مردن پیش از وقت معلوم۔ قطعہ

تصاؤ اگر نشود و در ہزار نالہ و آہ بشکر یا بشکایت بر آید از دہنے

فرشتہ کہ وکیل ست بر خزان باد چہ عم کند کہ بمیرد چراغ پر نے

پند ۳۳۔ لے طالب روزی بنشین کہ بخوری و اے مطلوب

اجل مرو کہ جان نہری۔ قطعہ

بہد رزق ار کنی و گر نہ کنی برسا ند خداے عزوجل

در روی درد بان شیر و پلنگ نخورندت مگر بروز اجل

حکمت ۳۴۔ حسود از نعمت حق بخیل ست کہ بندہ بے گناہ را

دشمن میدارد۔ قطعہ

مرد کے خشک مغز را دیدم رفتہ در پوتین صاحب جاہ

گفتم اے خواجہ گرتو بدبختی مردم نیک نخت راجہ گناہ

قطعہ

الاتا سخا ہی بلا برحسود کہ آن نخت برگشتہ خود در بلاست

چہ حاجت کہ بائے کنی دشمنی کہ وے راجہاں دشمن اندر تھقا

حکمت ۳۵ - خلاف راہ صوابت و عکس را سے

اولوالالباب دارو بگمان خوردن و راہ نادید بے کار و اں رفتن امام

مرشد محمد غزالی را رحمتہ اللہ علیہ پرسیدند کہ چگونہ رسیدی بدیں منزلت

در علوم گفت بدانکہ ہرچہ ندانستم از پرسیدیں آن ننگ نداشتم -

قطعہ

امید عافیت آنکہ بود موافق عقل کہ نبض را بطبیعت شناس بنائی

پرس ہرچہ ندانی کہ ذلّ پرسیدن دلیل راہ تو باشد بغرور و انائی

حکمت ۳۴ - گداے نیک انجام بہ از پادشاہ بد فرجام بیت

غمے کز پیش شادمانی بری بہ از شادئی کز پیش غم خوری

حکمت ۳۷ - حکیمے نامور را پرسیدند کہ درختاں را کہ خداے

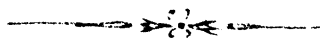
عز و جل آفریدہ است برومند گردانیدہ ہیچ یک را آزاد سخا ندہ اندگر سرورا

کہ مثر نڈارو گونی وریں چہ حکمت ست گفت ہر یکے را دخیل معین ہست
 بو تہتے معلوم گئے بوجود آن تازہ اندوگا ہے بعدم آن پڑمردہ
 دسرورایچ ازین نیست وہمہ وقت خوش ہست و این ست صفت
 ازادگان - قطعہ

ہر یکہ ہی گذرد دل منہ کہ وجہ ہے پس از تلیفہ تنواید گذشت در بغداد
 گرت ز دوست بر آید چو نخل باش کیم ورت ز دست نیاید چو سر و باش آزاد
 حکمت ۴۴ - دو کس مردند و تحسیر بردند کیے آنکہ داشت و
 نخورد و دیگر آنکہ داشت و نہ کرد -

قطعہ

کس نہ بینہ نجیل فاضل را کہ نہ در عیب گفتش کو شد
 و کر کیے دو صد گنہ دارد کہش عیبا فرو پوشد

فرہنگ گلستانِ ملخص

مُفْرِحٌ - اسم فاعل - خوش کرنے والا -	مِنْتٌ - سپاس نعمت - احسانِ مَنِّ جمع
عَمْدٌ - کسی کو کوئی کام سپرد کرنا - ذمہ دار	عَرَفٌ - ماننی معلوم - گرامی - غالب -
تَقْصِيرٌ - مصدر - کوتاہی -	جَلٌّ - ہاضی معلوم - بزرگ -
عُذْرٌ - بہانہ -	طَاعَتٌ - بندگی
فَرَّاشٌ - بیغہ مبالغہ - فرش بچھانے والا -	مُوجِبٌ - اسم فاعل - واجب و لازم کرنیوالا
بَاوِصِبَا - پورب کی ہوا -	قَرِيبٌ - مصدر - نزدیکی -
زُهْرٌ - تپتی پتھر جس کا رنگ سبز ہوتا ہے -	شُكْرٌ - شکر و تعریف منع بسبب نعمت -
بِنَاتٌ - جمع بنت - لڑکیاں -	مَزِيدٌ - افزونی -
نِبَاتٌ - رویدگی -	نِعْمَتٌ - دسترس - نال -
مَمْدٌ - گہوارہ - مہود جمع -	نَفْسٌ - سانس چوناک اور منہ سے نکلے -
خَلَعَتْ - انعام جس میں کوئی کپڑا بھی ہو -	مُجِدٌ - اسم فاعل - مدد کرنے والا -
خَلَعٌ جمع -	ذَاتٌ - کسی چیز کی حقیقت - وجود -
تَوْرُوذٌ - نیادن - دو ہیں - ایک عامہ جو پہلا	حَيَاتٌ - زندگی -

دین ماہ فروری کا دو سو اخانہ چوتھی
فروری کو ہوتا ہے - شروع موسم بہار -
صفحہ (۲)

قبلاً - ایک مشہور پوشاک - پینکین -
عقباً - ملکی مشہور پوشاک -
استبرق - سبزیشمی کپڑا
قدووم - مصدر - سفر سے آنا -
موسم - وقت - ہنگام -
ربیع - فصل بہار -
شکوہ - کلی -

عصا مارہ - چوڑی ہونی چیز -
سحل - شہر کی کلتی -
فائق - برتر - عمدہ -
ترہیت - پرورش تعلیم -
باسق - بلند -

سرگشتہ - سر بھرا ہوا - پریشان -
خیر - نیک و بد سے آگاہی - پیغمبر علی اللہ
علیہ وسلم کا علم اور ارشاد -
کائنات - جمع کائنات - موجودات -

مفخر - اسم فخرت - نازش گاہ -
صفت - برگزیدہ -
تیمہ - جس پر کوئی کام ختم ہو -
وور - گردش -

امت - آدمیوں کا گروہ -
پشتیبان - محافظ - مددگار -
سجڑ - دریا -

نوح - ایک مشہور پیغمبر جسکے زمانہ میں طوفان
آب آیا - ایک ہزار چار سو سال زندہ رہے
ایک سو چالیس سال اپنی امت کو ہدایت کرتے رہے
طوفان کی مدت چھ ماہ تھی -
کشتیاں - کشتی کا محافظ - ملاح -
دروود - خدا کی رحمت -

انابت - خدا کی طرف توجہ کرنا - (فعال)
بد سے باز رہنا -

اجابت - قبولیت -
علماً - برتری
انیزد - خدا -
تعالیٰ - برتر -

اغراض - روگردانی -
 تشریح - عجز و زاری -
 حق سبحانہ - خدای پاک -
 و غوث - یاد کرنا -
 دعا - یاد کرنا - خدائے رحمت چاہنا -
 (صفحہ ۳)

سبب تالیف کتاب

تالیف مصدر - دوسروں کے کام کو جمع
 کرنا - اپنی طرف سے کچھ کرنا یا لکھنا -
 تامل - اندیشہ کرنا - سوچنا -
 آگام - جمع یوم - روز
 تلف - نیست ہونا - ہر باد ہونا -
 تاشفت - امنوس کرنا - بچ کرنا -
 سراجہ - مہر مہرا - چھوٹا مکان -
 الماس - ہیرا -
 خجل - شہ منہ -
 کوس - نقارہ -
 رحلت - کوچ -
 بار - بوجھ - جو پیچھے پراٹھا یا جاسے -

نوشین - شیریں -
 بامداد - صبح -
 رحیل - کوچ -
 سبیل - راہ - غسل جمع -
 عمارت - آباد کرنا - آبادی - مکان -
 غدار - ہونفا -
 مادہ - اصل ہر چیز کی - ہر چیز کا سامان -
 وہ چیز جس سے کوئی چیز دوسری بنائی جائے -
 تدریج - درجہ بدرجہ - آہستہ آہستہ -
 (صفحہ ۲)
 چاطع مخالف - چائغیر - آب - آتش - خاک -
 باد - جو ایک دوسرے کے خلاف ہیں -
 سرکش - نافرمان -
 قالب - سانچا - جسم -
 لاجرم - لاجرم نفی و جرم فعل ماضی -
 عارف - خدا شناس -
 خنک - سرد و نیش -
 برگ عیش - زندگی کا سامان - توشہ آخرت
 تموز - گرمی کا پہلا مہینہ - رومیوں کا دسواں مہینہ

- خواجه - گھر کا سردار - بزرگ -
 غرہ - فریفتہ - مغرور -
 مزروع - بویا ہوا -
 خوید - بواؤ معدول - غلہ خام -
 نشیمن - گوشہ تنہائی -
 عزت - گوشہ نشینی - تنہائی
 کنج - گوشہ -
 صم - ناشنوا - بہرا -
 بکلم - گنگ - گونگا -
 حجرہ - چھوٹا مکان - کوٹھری -
 جلیس - ہم نشین -
 ملاعبت - سرائے کھیلنا -
 مداعبت - خوش طبعی - مزاج کھیل -
 عقیدہ - بندگی -
 تنگ اجل - موت کا قاصد - ذشتہ مرگ -
 جزوم - نکل کرنا - نیت جزم - قطعی ارادہ -
 معتکف - عبادت کے لئے گوشہ میں بیٹھنا
 مجانبیت - ایک طرف ہو جانا - جدائی -
 کنارہ کنشی -
 کالوف - آفت کیا کیا -
 کفارہ - گناہ کا ناپیز کرنا - قسم کا تادان -
 بکین - قسم -
 اولی - ڈوکی بظیر لفظ جمع - صاحبان -
 الالباب - جمع لب عقل - اولی الالباب
 صاحبان عقل -
 ذوالفقار - سیدنا علی رضی علیہ السلام کی تلوار
 پیام - تیار کا غلات -
 کام - تالو -
 کلید - کنجی -
 پیلور - شیشہ گر عطار - ریشم جینے والا -
 طیرہ - خفت و سبکی -
 مکالمت - باہم گفتگو کرنا -
 محاورت - باہم گفتگو کرنا -
 مروث - جو انردی -
 گزیر - چارہ
 تفریح - کشادہ ہونا - تکی سے کلنا - بیڑ تاشا -

- رَبيع - بہار -
 صَوْلَتِ بَرْد - جاڑے کا غلبہ -
 آوان - وقت -
 وَرْد - گلاب -
 بَلْبِيت - رات کے رہنے کی جگہ -
 خَزْوَة - ریزہ -
 مَيْتَا - مختلف رنگوں کا شیشہ
 عَقْد - موتی کی لڑی -
 شَرِيَا - قمر کی ایک منزل - چھہ یا سات چھوٹے
 ستارے جنکو پروں کہتے ہیں -
 تَاك - درخت انگور -
 بوقلموں - ایک رومی کپڑا جسکے ہر پہلو میں
 جڈا رنگ ہوتا ہے - دھوپ چھاں -
 رِيحَان - نازبو -
 سُنْبُل - خوشبو گھاس جسے سُنْبُل الطيب کہتے ہیں -
 با لچھر کہتے ہیں -
 صُنْبُرَان - نازبو -
 صفحہ ۷
 نَزْهَتَا - تازگی و پاکی -
- فُتْحَت - کشادگی - فراخی -
 نَظَاوَل - دست درازی - سرکشی -
 عَيْش - خوشی -
 طَيْش - غم و غصہ -
 خَرِيْف - خزاں -
 طَبَق - ہر چیز کا پردہ -
 اَلْكَرَامِيَةُ اِنْ اَوْعَدَا وَفِي - سخی جب وعدہ
 کرتا ہے پورا کرتا ہے -
 فَضْل - کتاب کے چند مطالب جو جدا جدا
 لکھے جائیں -
 بِيَاض - سفیدی - بیاض اُفْتَادِن لکھنا
 مَعَا شَرْت - باہم زندگی بسر کرنا -
 آوَاب - جمع ادب - ہر چیز کی حد نگاہ
 رکھنا - دانش -
 مَحَا وِرْت - باہم گفتگو کرنا -
 مَتَكَلِمَان - فارسی جمع تکلم - تقرر کرنے والے
 مَتَرَسِلَان - فارسی جمع مترسل خط لکھنے والے -
 بِلَا غَث - حال کے مطابق گفتگو کرنا -

فریدیوں - جمشید کی نسل سے تھا پانچویں
برس سلطنت کی سحاک کو قتل کیا - اکثر اقلیم
پر قابض ہوا - درفش کاویانی اسی کا نشان
شاہی مشورہ ہے -

تکلیف - اعتماد - بھروسہ -

آبنگ - ارادہ - قصد - توجہ -

حکایت ۲

سلطان محمود سبکتگین - ناصر الدین محمود

سبکتگین کا بیٹا - لیاقت شجاعت میں پیش

تھا - باپ کے مرنے پر ۱۱۹۹ء میں تیس برس

کا تھا اپنے بھائی اسماعیل کو شکست دیکر تخت

غزنی پر بیٹھا - سلطان کا لقب اختیار کر کے

بہت سے ممالک مسخر کئے - عادل - پابند شریعت

علم دوست - علما نواز تھا ۱۲۳۱ء میں ۶۳

برس کی عمر ۲۲ برس کی سلطنت کے بعد انتقال

کر گیا -

تکلیف - کسی چیز کو نظر سے پھیرنا اور اس کے

دوسرے مناسب معنی بیان کرنا - خواب کی

تعبیر -

(صفحہ ۸)

باب اول

سیرت - خصات - روش - سیرت جمع -

حکایت ۱

اسیر - قیدی - آساری جمع -

دشنام - بد گوئی -

سقط - سخن بد -

نیک محض - نیک خو -

ضد - مقابل - مخالف -

آبنائے جنس - ابناء ابن - لڑکے -

جنس - بہت سی چیزیں جو حقیقت میں مختلف

ہوں - مراد وزراء و ملازمین شاہی -

جھٹ - بدی -

خیانت - زدوی -

(صفحہ ۹)

حیف - ظلم و ستم -

طاق - محل - محراب -

ایوان - بڑی چھت - بلند مکان شاہی

محل - اڈوان جمع -

لاشہ - ڈبلاگہا - ہر جاندار کا مردہ جسم -

مبارزت - باہم جنگ کرنا -

صفحہ ۱۱

نو شیر و آل - شیریں جان - قباد کا بیٹا

ایران کا مشہور عادل بادشاہ جسکے عمیر

بغیر اسلام علیہ السلام پیدا ہوئے اور بہتر

سائنس کی -

گاؤ پر واری - پر واری گرمی کے سرد مکان

اور خانہ یا ایسے بالاخانہ کو کہتے ہیں جس میں

ہر طرف کھڑکیاں ہوں - جانور جو سرد مقام

پر باندھا جائے اور اچھی غذا دی جائے -

حکایت ۳

نغزہ - آواز بند -

خفیر - چھوٹا -

تھوڑ - دلیری

(صفحہ ۱۰)

ولیعہد - بادشاہ حیات میں اسکا قائم مقام

کرنا ہوت - ناپسند ہونا - نفرت -

کام کا ذمہ دار -

استحقاق - چھوٹا سمجھنا -

غزوفہ - بالاخانہ -

فرانت - شناخت - دانائی -

دریچہ - کھڑکی -

استبصار - بینا ہونا -

بوم - منجوس جانور - چغد - کھوسٹ -

جہنم - سردار - بڑا -

ہما - مشہور مبارک پرندہ جسکے سایہ میں

آبلہ - نادان - بیوقوف -

ان سے بادشاہ ہو جاتا ہے -

تازی - عربی -

مغزوم - نیست - ناپید -

ہنال - درخت خوبصورت و موزوں -

بلاد - بلذکی جمع - شہر -

شکار گاہ -

نزاع - جنگ -

بلنگ - چیتا -

گلیم - کٹی -

مغرب - مشہور سخت -

ہلی - صیغہ واحد مخاطب مضارع ہشتن
مصدر - چھوڑے -

گڑووں - گاڑی پھکڑا -

میل - لوہے کا قلم - سرمہ کی سلائی -
تجسس - تلاش -

شعب - پہاڑ کا راستہ - درہ -

جبن - پہاڑ - جبال جمع

صفحہ ۱۳

فارت - لوٹ -

سلاح - ہتھیار -

رخت - اسباب -

عقیمت - لوٹ -

تاخت - حملہ - دھاوا -

کمین گاہ - گھات کی جگہ -

کتف - شانہ - کندھا -

عفوآن - آغاز - شروع -

جذار - حصارہ -

شفاعت - سفارش -

ریعان - اصل و بہترین چیز - شروع

اقلیم - کشور - ملک -

صفحہ ۱۲

بذل بخشش - عطا -

طائفہ - گروہ -

مشفد - قافلہ کا راستہ -

بلدان - جمع بلد - شہر -

مکائد - جمع مکیدہ - مکر -

مرعوب - اہم مفعول - ڈری ہوئی -

ملاذ - پناہ گاہ -

میتع - روکنے والا - بلند اور مضبوط مقام

قلہ - سرگاہ - پہاڑ کی چوٹی -

لمجا - جاے پناہ -

ماوا - رہنے کی جگہ -

مدبر - اہم فاعل تدبیر - انجام سوچنے والا -

مشاورت - کام کی بہتری سوچنا -

سقت - طرز و روش -

مقاومت - مقابلہ -

ممنع - روکا ہوا -

نیروز - قوت -

- تَمَتُّعٌ - فائدہ -
 رَسْمٌ - مشہور زابل کا پہلوان کی کاؤس کا
 پہدار -
 گِرُوکَانَ - اخروٹ -
 لَسْنٌ - خاندان -
 اَخْلَكٌ - پارہ آتش - چنگاری -
 اَفْعَى - ایک قسم کا سانپ جو نگاہ سے
 آدمی کو مار ڈالتا ہے -
 صفحہ ۱۵
 شَمَائِلٌ - جمع شمشیدہ - عادتیں -
 شَمْتَةٌ - پارہ - اندک - بھتوڑا -
 جَبَلَتٌ - آفرینش - پیدائش -
 تَمَبَسْتُمٌ - ہنسی جس میں آواز نہ لگے -
 عَاقِبَتٌ - انجام -
 گِرَگَنٌ زَاوَةٌ - بھیڑے کا بچہ -
 اَوْبَاشٌ - جمع پوشِ خُلافِ قِیَاسِ - محلے
 کے نالائق کینے آدمی -
 مَرَاْفَقَتٌ - ہمراہی -
 مَعَارِزٌ - پہاڑ کا غار -
 عَاصِنِیٌ - نافرمان - مُعْصَاةٌ جمع -
 تَحْتَشُرٌ - حسرت اور افسوس کرنا -
 شَوْرَةٌ بَوْمٌ - کمانی زمین - سبزر -
 فَرُوَايَہ - کینہ -
 فَعٌ بُوْرِيَا - نرکت جس سے چٹائی بنتے ہیں
 طَوْحًا - پسندیدگی -
 کَرَّہًا - ناپسندیدگی -
 طَبِئَتْ - سرشت - طبیعت
 صَمَّالِحَانٌ - فارسی جمع صالح - نیک لوگ
 بَعِیٌ - حق سے پھر جانا - نافرمانی -
 عِنَاؤٌ - دشمنی -
 بِنَاؤٌ - ذات -
 مُتَمَكِّنٌ - جاگزیں -
 نَدَمًا - جمع - ندیم - ہنشتیں -
 زَانٌ - رستم کے باپ کا نام تھا -

خس - گماس -

سرتنگ زادہ - سپاہی سچے -

آتشیں - ترکستان کے بادشاہ کا نام ہے

جسکی طرف سرامتوب ہے -

کیا سٹ - دانائی -

(صفحہ ۱۲)

پاؤنیہ - پیشانی - نواسی جمع -

مشمم - اسم مفعول - تحت لگایا ہوا -

سعی - کوشش -

قصم - دشمن -

زوال - دور ہونا -

شور - سخت - بانہیب -

مقبال - فازی جمع مقبل - صاحب قبایلی

خوش نصیب -

شیر ذ - نقش پرگاڑ -

کور - انداز -

صفحہ ۱۱

حکایت ۴

تطاؤل غور - نلم -

گربت - غم و اندوہ -

ارتفاع - غلہ - محصول ملک -

حلقہ بگوش - غلام - فرمانبردار -

صنجاک - اصل ایلی وہ آگ ہے - دس

عیب والا - فارس کا ظالم بادشاہ جو فریدی

کے ہتھ سے مارا گیا - ہزار سال بادشاہی کی -

فریدیوں - جمشید کا پوتا - عادل نیکو تھا -

کاوا آہنگ نے پرورش کی - درفش کاویانی

ایسی کا نشان شاہی تھا پانچ سو برس سلطنت

۱۶ -

صفحہ ۱۸

ایمن - امانت - بے خوف -

بنی عثمان - چچازاد بجائی -

صفحہ ۱۹

حکایت ۷

منقصر - تلخ -

سنگان کشتی - کشتی کا پتوار

صفحہ ۲۰

حکایت ۸

اَبْلٌ - زمانہ آئندہ - موت -
تو دلیع - رخصت کرنا -

حکایت ۹

ہرمز - نوشیرواں کا لڑکا -
عَمَابَتٌ - خوف -
رَاعِيٌّ - چرواہا -

حکایت ۱۰

بَالِينٌ - سرہانا -
تُرْبَتٌ - قبر -

یحییٰ پیغمبر علیہ السلام - سنت زکریا پیغمبر
کے صاحبزادے کا نام تھا -

مُعْتَلِفٌ - عبادت کی غرض سے مسجد یا کسی
مقدس مقام میں بیٹھنے والا -

صفحہ ۲۱

جَامِعٌ - بڑی مسجد جس میں لوگ جمع ہو کر جمعہ کی
ناز پڑھیں -

پَارِسَا - پرہیزگار -

صفحہ ۲۲

حکایت ۱۱

صُرَّهٌ - تھیلی - صُرَّرٌ - جمع -

فَطْمُنَتْ - زیر کی - تیزی ذہن -

خَبْرَتٌ - آگاہی - دانشمندی

جِدَّتٌ - تیزی - گرمی -

عَقُولَتٌ - عمدہ - دہبہ -

صفحہ ۲۳

اِرْدِحَامٌ - انبوہی - جمع -

مَسْبُورٌ - بیہودہ خرچ کرنے والا -

بَيْتُ الْمَالِ - وہ خزانہ جو مسکینوں کے

واسطے ہو -

اِخْوَانُ الشَّيَاطِينِ - شیطانوں کے بھائی

كِفَافٌ - روزی -

نَفَقَةٌ - خرچ -

طَلَّاعٌ - بڑا لالچی -

حِجَازٌ - زمین عرب -

صفحہ ۲۴

حکایت ۱۲

مَعْرُوفٌ - بیکار -

حَرْفَلِيَةٌ - عیب جو -

لَا ف - شیخی - خود ستائی -

صفحہ ۲۹

زِیَارَت - کسی بزرگ کی ملاقات کسی شہدے
مقام کا دیکھنا -

کَشْفٌ - کھولنا -

اِسْتِقْصَا - انتہا کو پہنچنا - تحقیق و کوشش
کرنا -

حَاجٌ - جمع - حاج - خانہ کعبہ کے زیارت
کرنے والے -

تَلَا طُمٌ - موجوں کی تھپیڑ

صفحہ ۳۰

کَرْدَمٌ - بچھو -

حکایت ۱۷

مِیْرَآش - ترکہ -

جَلَسَا - جمع جلسیں - ہم نشین -

بَرَسَخ - چانول -

قَارُوں - حضرت موسیٰ علیہ السلام کا

بھانجا جسے کیمیا نے ذریعہ سے بہت سال

اور خزانہ جمع کیا - نخل میں ضرب المثل ہے -

حکایت ۱۵

فَضْلَةٌ - پس خوردہ - بچا ہوا کھانا -

اَعْمِرَآف - اقرار -

بَطْشٌ - حملہ - قلبہ -

صفحہ ۲۴

حکایت ۱۶

عِیَالٌ - جمع عیال - زن و فرزند -

قَفَا - گردن - پس سر -

حَمِیْتٌ - غیرت - ننگ -

مُسْتَعْرِضٌ - روکنے والا -

صفحہ ۲۷

مَسْحَرَةٌ - بیگار -

سَفِیْہ - کینہ - بے عقل -

تَرِیَاقٌ - ایک دوا ہے جس سے

زہر کا اثر زایل ہو جاتا ہے -

مُسْتَعْتَابٌ - فارسی جمع معنت - برگویاں

نہالت - گفتگو -

صفحہ ۲۸

دِرَایَسَتْ - درنائی -

شیراز کو آباد کیا۔

صفحہ ۳۴

قِصَاصُ - قاتل کو مقتول کے خون کے

عوض میں مارنا۔

کَاوُحٌ - اینٹ یا پتھر کا ٹکڑا

أَمَاجٌ - نشانہ۔

حکایت ۲۲

زَوْزَنٌ - ایک ملک کا نام ہے۔

كِرِيمُ النَّفْسِ - بزرگ ذات۔

مَوَاجِهٌ - روبرو۔

مُصَاوَرَةٌ - تاوان۔

مُرْتَمِنٌ - گرہ کیا گیا۔

تَوَكَّبٌ - سپردگی۔

مُعَاقِبَةٌ - سزا

مَوْذِيٌّ - تکلیف دینے والا

صفحہ ۳۵

نَوَاحِيٌّ - جمع ناحیہ۔ اطراف۔

أَحْسَنُ اللَّهِ أَخْلَاقَهُ - نیک کرے خدا

اسکی عادتیں۔

حکایت ۱۸

رَوَسَاتَا - گاؤں۔

حکایت ۱۹

عَاطِلٌ - حاکم۔

رَمَازٌ - ہلاکی۔

صفحہ ۳۱

سَيِّئِدٌ - چھوٹا دانہ جو جلد جل جاتا ہے۔

أَذَلٌ - سب سے زیادہ ذلیل۔

صفحہ ۳۲

طَرَفٌ - اندک۔

ذَمَائِمٌ - جمع ذمیہ۔ بُرائی۔

قُرَائِنٌ - جمع قرینہ۔

نَيْلُجَبَةٌ - جلد بندی کا آلہ۔ ایک قسم کی نیرا

گزاراؤں۔ سخن بیوردہ۔

إِنْقَامٌ - بدلا۔

صفحہ ۳۳

سَيِّئٌ - جنگ۔

حکایت ۲۱

عَمْرٌ وَكَيْشٌ - ایک پادشاہ کا نام ہے جسے اسکی عادتیں۔

بِرَمَلًا - نماہر -
 حَاسِبِينَ - قید -
 مَرَّاسِلَت - خط و کتابت -
 وَوَلِي نِعْمَتٍ - صاحب نعمت -
 طَرَح - کم قیمت -
 مَطْبُوحٌ - باور چھانہ -
 اَتْبَارٌ - جمع بجز - ڈھیر -
 خَاكِسْتَر - راکھ -

صفحہ ۳۱

صفحہ ۳۲

کَیْخُسْرُو - سیاوش کا بڑا کاکیاؤس شاہ
 آریاومی - جمع ایدی - جمع الجمع - یاختہ -
 کیا اور کیخسرو کیا کاؤس کا ولیعہا ہوا - ساہتہ
 یمنی -

برس سلطنت کی

حکایت ۲۳

مَرَسُومٌ - وظیفہ - راتہ -
 مُصَاغَفٌ - دوچند -
 مَرَصِیدٌ - امیدوار -
 اَنُو وَاغِیْبٌ - بازی - کھیل
 مَمْتَاوِنٌ - سنست -

صفحہ ۳۹

صفحہ ۴۰

رُووِیْسٌ - تانبا یا قلعی گلا کر جو چیز بنائی
 جاوے -
 سَیْمَا - پیشانی -

عَرَّیو - شور

حکایت ۲۲

حکایت ۲۴

زُوَاثِنُوْنٌ مِصْرَی - مصر کے ایک درویش
 پَنِیْرُمٌ - سوکھی لکڑی -
 حَیْفٌ - ظلم -

شِئًا - جاڑا
 مُرْتَدَةٌ - خوشخبری -
 حکایت ۳۳
 کِسْرَى - نوشیروان کا لقب تھا -
 صفحہ ۴۴
 اَطْبَا - جمع طبیب - علاج کرنے والے -
 سَقِيمٌ - بیمار -
 حکایت ۳۴ - صفحہ ۴۵
 باب دوم در اخلاق درویشاں
 حکایت ۱
 غَنِيْبٌ - پوشیدہ ہونا - صناد شہود -
 مُحْتَسِبٌ - کار بد سے منع کرنے والا -
 حکایت ۲
 کَعْبَةٌ - مکہ میں ایک خا خانہ حضرت ابراہیم
 علیہ السلام کا تعمیر کیا ہوا ہے جسکے طرف منہ
 کر کے مسلمان نماز پڑھتے ہیں - اور ہر سال ماہ
 ذی الحجہ میں وہاں حج ہوتا ہے -
 عَفْوٌ - گناہوں کا بخشنے والا -
 رَحِيْمٌ - مہربان -

کامل کا نام ہے -
 صِدْرِ لَيْقٍ - سچا - خدادوست -
 حکایت ۲۷
 بَزَّهٌ - گناہ -
 صفحہ ۴۱
 بَزْرُجْمَهْرٌ - نوشیروان کا وزیر -
 مَزِيْتٌ - زیادتی -
 مِشِيْتٌ - مرضی خدا -
 حکایت ۲۹
 بَارُوْنٌ رَشِيْدٌ - بنیاد کا مشہور علم دوست
 خلیفہ -
 قَبِيْلٌ - جانب -
 صفحہ ۴۲
 حکایت ۳۰
 زَوْرَقٌ - چھوٹی کشتی -
 حکایت ۳۱ - صفحہ ۴۳
 اَمْرًاكٌ - چونا -
 صَيْفٌ - گرما -
 حکایت ۳۲

ظُلُومِ بھفت مشبہ - بڑا عظیم کرنے والا -

جَمُولِ بھفت مشبہ - بڑا نادان -

اِسْتِظْهَارِ - مدد چاہنا -

عَارِفِ - خدا شناس -

اِسْتِعْفَارِ - بخشش چاہنا -

جَزَا - نیک کام کا بدلا -

دَرْيُوزَه - گدائی -

حکایت ۳ - صفحہ ۴۶

عبدالقادری گیلانی - جناب غوث پاک

پیران پیر کا نام مبارک - آپ کی کنیت ابو محمد

آپ کے پدر بزرگوار کا نام پاک صالح ہے

۱۱ھ ہجری میں پیدا ہوئے تمام اولیا، روئے

زمین آپ کے فضل و کرامت کے معتقد و

گرویدہ تھے۔ جناب امام حسن ابن سیدنا حضرت

علی مرتضیٰ علیہما السلام کے اولاد میں ہیں۔

۱۱۵ھ ہجری میں آپ کا وصال ہوا۔

حَرَمِ کَعْبَةِ - گرداگرد خانہ کعبہ -

حَصَا - سنگ ریزہ -

حکایت ۵

صَالِحِ - نیکو کار - ضد طالح -

وَرَجَاتِ - بہشت کے طبقے -

وَرَكَاثِ - دوزخ کے طبقے -

صفحہ ۴۸

وَلُوقِ - خرقہ - گدڑی -

تَسْبِيْحِ - سبحان اللہ کہنا - خدا کی پاکی بیان

کرنا -

مَرْقَعِ - اسم مفعول - پارہ پارہ جڑا ہوا -

فقیروں کی پیوند دار گدڑی -

کَلَاہِ برکی - اونٹوں کے بال سے بنا ہوا کپڑا

جس سے درویش توپنی بناتے ہیں -

کَلَاہِ تَتْرَجِي - تاتار کی بنی ہوئی توپی - امیروں

کی توپی -

حکایت ۶

سَخْلَةٍ مَحْمُودِ - چند خرے کے درخت جو کعبہ

معظمہ کے قریب ہیں اور ایک مقام کا نام ہے

کہ مکہ مکرمہ کی راہ میں -

حکایت ۷ - صفحہ ۴۸

قَبْلَةِ - کعبہ کا لقب ہے -

حکایت ۸

کَا زَوَان - قافلہ -

لَقْمَان - ایک مشہور حکیم کا نام ہے۔ ان کے

باپ کا نام باعور تھا۔ حضرت ابو علیہ السلام

کے بھانجے یا خالہ زاد بھائی حضرت داؤد

علیہ السلام کے شاگرد تھے۔ ملک توبہ کے

رہنے والے انکی نبوت میں اختلاف ہے۔

مَوْعِظَات - نصیحت - مواضع جمع -

صفحہ ۶۹

مُورِيَاة - مورچہ -

صَيْقِل - مورچہ چھڑانے والا - ایک

آلہ ہے جس سے مورچہ بھڑاتے ہیں -

جَبْر - پٹی باندھنا - ٹوٹی ہوئی چیز کو جوڑنا

دلداری -

حکایت ۹

خَتْم - پورے قرآن کا پڑھنا -

حکایت ۱۰

مَشَاخ - جمع شیخہ - شیخ کی جمع الجمع - درویش

بَرْبَط - ایک ہاجے کا نام ہے جو سینہ بطن

کے مشابہ ہوتا ہے -

مُطْرِب - طرب بجانے والا - گانے والا -

حکایت ۱۱ - صفحہ ۵۰

تَصَوُّف - صوفی ہونا - دل کا آلائش

دنیا سے پاک ہونا -

زَرْع - کشت - کھیتی -

حکایت ۱۲

شُورِيْدَه - پریشان - دیوانہ - عاشق خدا

کِنَاك - چکور -

عُنُوك - مینڈک -

حکایت ۱۲ - صفحہ ۵۱

سِيْرِي شَدَن - ختم ہونا -

وَصِيَّت - مُردے کی نصیحت موت سے پہلے

بَا مُرَادَاں - ہنگام سحر -

رَفَقَه - پارہ - ٹکڑا -

اَعْمِيَان - خاص لوگ - مصاحب -

مَقَاتِيح - جمع مفتاح - کنجیاں -

تَعْرِيبَت - ماتم پرسی -

تَهْنِيَّت - مبارک باد -

مَنَّا جَات - باہم راز کتنا - خدا سے اپنی حاجت عرض کرنا -

مَلَكُوت - عالم ارواح - عالم معنی -

حکایت ۱۴

نَذْر - عہد و پیمان - نذر و جمع -

حکایت ۱۷ - صفحہ ۵۴

رَاح - استوار - معتبر -

وَقَفْت - وہ مال جو کسی کی ملک میں نہو

راہ خدا میں دیدیا گیا ہو -

صَاحِبِ بَدَل - خدا دوست -

حکایت ۱۸

رِنْد - منکر - شوخ - جو کسی مذہب کا

پابند نہ ہو -

پِرَاطِ لِقَات - مرشد -

صفحہ ۵۵

كِسْوَت - لباس -

حکایت ۱۹

رَأَيْت - نشان -

خَوَاجَةٌ تَأَش - ایک مالک کے غلام -

صفحہ ۵۲

بَدَل - دنیا بخشش -

بَهْرَام - ایک مشہور بادشاہ فارس کا

نام ہے - چونکہ گورخر کا شکار بہت کیا کرتا

تھا - اس لئے بہرام گور مشہور ہوا - ۲۳ برس

سلطنت کر کے مر گیا -

گُوْر - جنگلی گدھا -

مَلْع - ڈھی -

حکایت ۱۴

ابو ہریرہ - پیغمبر اسلام علیہ السلام کے

ایک صحابی کی کنیت ہے آپ کا نام ایام

جاہلیت میں عبدالشمس تھا چونکہ بی کی

پرورش کرتے اور دوست رکھتے تھے اس

وجہ سے آپ کی کنیت ابو ہریرہ ہوئی -

عہدِ حجری مدینہ منورہ میں رحلت فرمایا

رَضِيَ اللهُ عَنْهُ - خدا اُن سے خوشنود ہو

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - اُن پر خدا کا

درود اور سلام -

حکایت ۱۵ - صفحہ ۵۳

زکوٰۃ - مال کا چالیسواں حصہ جو خدا کی

راہ میں صرف کیا جاوے -

رزق - انگور -

صفحہ ۵۹

باب سوم در فضیلت قناعت

حکایت ۱

بزاز - صیغہ مبالغہ - جامہ فروش -

حکایت ۲

عاقبتہ الأقر - آخر کار -

علاء مہ - صیغہ مبالغہ - بڑا عالم - بہت

جاننے والا -

عزیر مصر - وزیر مصر -

بارئ - خدا

عز اسمہ - غالب ہے نام اسکا -

فرعون - مصر کا مغرور بادشاہ مینعب

بن ولید حضرت موسیٰ علیہ السلام کے زمانہ

میں تھا -

ہامان - فرعون کے وزیر کا نام تھا -

صفحہ ۶۰

حکایت ۲۰ - صفحہ ۵۶

بنی آدم - اولاد آدم - انسان -

حکایت ۲۱

اخوان صفا - پاک باطن بھائی -

درویشاں -

حکایت ۲۲

استحقار - حقیر اور بڑا جاننا -

صفحہ ۵۷

طریقیت - درویشی -

مؤکد - یاد خدا - اذکار جمع -

انیثار - خلق کو اپنے نفس پر اختیار کرنا -

بوریہ - چٹائی -

حکایت ۲۳ - صفحہ ۵۸

حاتم طائی - ایک مشہور سنی عبد اللہ بن

سعد طائی کا لڑکا اصلی نام عثمان تھا جب

سخاوت اپنے اوپر لازم کر لی اس نام سے

مشہور ہو گئے - حاتم کے معنی لغت میں

سخاوت کا اپنے اوپر لازم و واجب

کرنے والا ہے -

حکایت ۷

ظریف - خوش طبع -

گلشکر - گلقد -

حکایت ۸ - صفحہ ۴۳

معدہ - شکم - پیٹ -

حکایت ۹

صوفی - پاک دل - درویش حنکی پوشاک

پشمینہ ہوتی ہے -

تعدت - عیب جوئی -

بقال - تکراری جینے والا - غلہ فروش -

حکایت ۱۰

تاتار - ایک ملک کا نام جہاں کاشک

مشہور ہے -

نوشدارو - ایک مرکب دوا ہے جس سے

زہر کا اثر دور ہو جاتا ہے اور نہایت

مقوی قلب ہے -

صفحہ ۴۴

حفظل - اندرین کا پھل -

حکایت ۱۲ - صفحہ ۴۵

ژنور - مشہور ڈنک مارنے والی کھی -

بھڑ - زنا بیر جمع -

حکایت ۱۲

خاؤق - دانستند - ہوشیار - خادق جمع -

صفحہ ۴۱

اصحاب - یاراں جن لوگوں نے حضرت

رسول مقبول صلعم کی خدمت میں باایمان

حاضر رکھرا طاعت کی -

استہا - بھوک -

حکایت ۵

اروشیر بابکان - بہمن اسفندیار دانا

کے باپ کا نام تھا جب گستاخ بہمن

کے دادا نے اسے نہایت شجاع دیکھا تو

اس نام سے موسوم کیا -

صد درم سنگ - ایک سو درم کا وزن

تھا - بوجھ اٹھانے والا -

حکایت ۴ - صفحہ ۴۲

افطار - روزہ شکنی -

جاسوس - مخبر - جو ایسے جمع -

خَرْف - خرْمہ - ٹھیکری -

حکایت ۱۸

قَاع - زمین ہموار -

زر جعفری - خالص سونا - ایک مہم کی

اشرفی جس کا سونا خالص ہو -

نُقْرَہ حَاقِم - خالص چاندی -

حکایت ۱۹

تَرَّہ - ترکاری - بزی -

حکایت ۲۰

رَکِیْک - سست - بے عزت

صفحہ ۷۰

مَاحَضْر - تھوڑا کھانا جو موجود ہو -

حکایت ۲۱

کِیْش - ایک جزیرہ کا نام جو بہرہ کی طرف

منسوب ہے -

قَالَہ - زمین کا کاغذ -

گُوگُرُو - گنہگار -

مَاحْوِلِیَا - جنوں کا ابتدائی درجہ - فکر فاسد

صفحہ ۷۱

لِقَاہ - دیکھنا - دیدار -

حکایت ۱۳

وَحْش - جنگلی جانور -

طِیْر - چڑیاں -

پَرِنِیَاں - منقش ریشمی کپڑا -

نِیْج - زر بقت -

لَاجُورِد - نیلم -

حکایت ۱۴

بَلے - حرن ایجاب - ہاں -

خَاکِش - لکڑہارا -

سَمَاط - خوان -

حکایت ۱۵ - صفحہ ۷۷

خَمْر - شراب -

عَوْبِدَہ - جنگ و بد خوئی -

سِنِی - تپانچہ

فَلَاطُوں - حکیم الہی - ارسطو کا استاد - نظر

کا شاگرد -

حکایت ۱۶ - صفحہ ۷۸

اَعْرَابِی - بادیہ نشین عرب -

عُوْرَ ایک ملک کا نام ہے جو قندھار کے

قرب ہے -

اَلْبَلَّہ - بیوقوف -

حکایت ۲۲

اَصْحَابِ کَفِّ - چند باخدا جو حاکم وقت

کے ظلم کے خوف سے ایک غار میں پوشیدہ

ہوئے انکی تعداد سات یا نو تھی۔ ان کے

ساتھ ایک کتا بھی تھا جسے قلیر کہتے تھے۔

لَا یَعْلَمُ - نادان -

صفحو ۷۲

وَرَاغَہ - پیراہن -

بَشْرُ طَہ - موافق ہوا

حکایت ۲۶

لَیْمٌ - خلیل - بدبخت -

خِشْتٌ - اینٹ -

حَبِیْہ - گھونچھی -

وَمِیَاطٌ - ایک قسم کا کپڑا جو شہر و میاط

حکایت ۲۷ - صفحو ۷۵

میں تیار کیا جاتا ہے -

عُوْدٌ - اگر -

قَبِیْلَہ - رشتہ دار - ایک خاندان کے لوگ

وَسَمَہ - نیل جس سے خضاب کرتے ہیں -

حکایت ۲۳ - صفحو ۷۳

خُلَّانٌ - جمع خلیل - دوستاں -

شِغَالٌ - گیدڑ -

سَالِکَانَ طَلِیقَتِ - خدارسیدہ درویشاں

وَجَلَّہ - نر بنیاد -

صفحو ۷۶

مَمْلُکَتٌ - تو انگری -

حکایت ۱۴

ہزار پایہ کھنکھورا -

مَنْطِقٌ - گویائی -

حکایت ۲۵

ہیں ہے قوت گناہ سے لوٹنے کی مگر خدا کی
قوت اور مدد سے۔

حکایت ۳

فنون فصائل - ہر قسم کے علم و فضل۔
حظ - بہرہ و نصیب۔

لقلین - تشنیہ نعل - دو کفش پا۔

صفحہ ۸۸

سرسنگ - سپاہی۔

حکایت ۴

مناظرہ - ایک چیزیں دو آدمیوں کا بحث
کرنا۔

ملاحدہ - جمع محمد - منکر اسلام - بے دین

لغنم اللہ علیحدہ - انہیں سے ہر ایک

پر خدا کی بھٹکار۔

سجرت - دلیل - جمع جمع۔

حکایت ۵

جالینوس - یونان کا مشہور حکیم ارسطاطالیس

کا شاگرد۔

صفحہ ۸۹

صفحہ ۸۵

رباط - سزا - خانہ

حکایت ۲۸

آرزو - حرص۔

سنت - روش پیغمبر اسلام علیہ السلام

سن جمع۔

صفحہ ۸۶

دوف - دائرہ - دفلا۔

نسرین - سیوتی۔

باب چہارم در فوائد خاموشی

حکایت ۱

امتناع - باز رہنا۔

صفحہ ۸۷

مہوڑ - آفتاب۔

موشاک کور - چھچھو نذر

حکایت ۲

خسارت - کمی - گھٹانا۔

شما تبت - کسی کی برائی پر خوش ہونا۔

لا حول - مختصر لا حول ولا قوت الا باللہ

کَرِيْمَةُ الصَّوْتِ - بد آواز -

صفحہ ۹۱

نَعِيْبَةُ غُرَابِ الْبَيْتِ - جدائی کے کوئے
کی آواز -

اِنَّ اَكْبَرَ الْاَصْوَاتِ - بیشک زیادہ بد آواز

قَرِيْبَةٍ - گاؤں - قریات جمع -

يَا سَمْنٌ - چیلی -

حکایت ۱۱ - صفحہ ۹۲

طَوَّعٌ - رغبت - خوشی -

بَانَاكٌ نَمَارٌ - اذان

مُوَدِّرٌ - اذان دینے والا -

بُقْعَةٌ - مکان - یہاں مسجد سے مراد ہے - بقاع جمع

بَيْتُهُ - بولا -

خَارًا - سخت پتھر -

حکایت ۱۲

مُشَاهِرَةٌ - ماہانہ -

نَمَطٌ - طور - طریق -

صفحہ ۹۳

باب ششم در ضعف پیری

فرجام - انجام

حکایت ۴

سحبان وائل - سحبان وائل کا بیٹا فصاحت
میں ضرب المثل ہے -

حَلْوًا - شیرینی -

حکایت ۷

قَرْنَبَاكٌ - دانش و عقل

حکایت ۸

حسن مہیندی - سلطان محمد وغزنوی کا وزیر

شہر مہیندگار بننے والا -

حکایت ۹ - صفحہ ۹۰

مَبْحٌ - برف -

عَرْفَةٌ - بالاخانہ - برادرہ -

قَبَا پو ستیں - ایک پیرا ہن جسکا اتر پنجاب

قائم اور قلعہ جانوروں کی کھال سے ہوتا ہے

حکایت ۱۰

خطیب - مسجدوں میں بروز جمعہ خطبہ پڑھنے

والاجہ میں خدا اور رسول خدا کی تعریف تصالح

اور احکام ہوتے ہیں -

حکایت ۱

تَزَع - جانکنی -

صفحہ ۹۴

مَسْتَوِي - غالب -

فَيْسُوف - یہ لفظ مرکب ہے فیلا بمعنی محب

سو فا بمعنی حکمت سے یونانی زبان میں حکیم کو

کہتے ہیں -

بَاسِل - خوف دلانے والا -

خَرِيف - پیر فرقت جسکی عقل پیری کی وجہ

سے فاسد ہوگئی ہو -

حَرِيْف - ہم کارو ہم پیشہ -

مَحْبُظ - دیوانہ

عَرْنِيْث - دعا و امنوں - عزا کم جمع -

حکایت ۲

بَكْر - ماورا النہر میں ایک شہر ہے -

حکایت ۳ - صفحہ ۹۵

کِرْيُوَه - میلا - ٹیکرا -

حکایت ۴ - صفحہ ۹۶

زَال - بڑھی عورت -

حکایت ۵ -

مُصَحَّف - قرآن مجید -

الْحَمْد - کلام مجید کی پہلی سورہ جبکا شروع

لفظ الحمد سے ہے -

باب ہفتم در تاشیر تربیت

حکایت ۱

کُوْن - غبی - کند ذہن -

صفحہ ۹۷

دریائے ہفتگانہ - دنیا کے سات بڑے

دریا - دریائے اُخضر - دریائے عمان - دریائے

قلزم - دریائے بربر - دریائے اوقیانوس

دریائے روم - دریائے اسود -

حکایت ۲

تَحْكُم - حکومت برداشت کرنی -

حکایت ۳ - صفحہ ۹۸

فَضْل - جمع فاضل - عالم -

اَقْوَاه - جمع فوہ - مُنہ -

بَدَلَه - لطیفہ - تسخر -

اِقْلِيْم - کشور -

- اَنْبَتُهُمُ لِلّٰهِ نَبَاتًا حَسَنًا - نشوونما
 دے انہیں اللہ اچھا نشوونما۔
 کو عرب میں مجبورہ کہتے ہیں۔
 مَا لَمْ يَكُنْ - فرشتے - یہاں لوگوں سے مراد ہے۔
 اِحْتِمَاؤُ - کوشش۔
 حِکَايَتِ ۵
 اَنْبَاۃ عَوَامٍ - عام لوگوں کے لوگے۔
 حِکَايَتِ ۴ - صفحہ ۹۹
 فَصِيحَةٌ - عالم۔
 مَعْلَمٌ كِتَابِيٌّ - مکتب کا استاد
 تَرَشُّرٌ رُوِيٌّ - بد مزاج۔
 كَلِّ اطْبَعُ - کینہ طبیعت۔
 حَبَابَةٌ - بدی۔
 سَلِيمٌ - نرم دل۔
 صَفْحَةٌ ۱۰۰
 بَارِئَةٌ - کھیل۔
 كَوْحٌ - سختی۔
 حَبَابَةٌ - ایک قسم کا کھیل ہے۔ ایک
 دایرہ بناتے ہیں اور ایک شخص اس کے
 درمیان بیٹھتا ہے اور لوگ آکر اُسے مارتے
 ہیں وہ پانوں پھینکتا ہے جس پر اُس کا پاؤں
 پڑ جاتا ہے وہ اُسکی جگہ پر بیٹھتا ہے۔ اس کھیل
 رُوِيٌّ - ندی۔
 اَجَلٌ - آئندہ۔
 بَلَغَ مَا عَلَيَاكَ الْاَمْرُ - پہنچا وہے جو کچھ
 تجھ پر لازم ہے۔ پس اگر نہ قبول کریں تو
 تجھ پر مداخلت نہیں ہے۔
 صَفْحَةٌ ۱۰۲
 كَمْبُوتٌ - خواری دودر مندی۔
 حِکَايَتِ ۶
 اَوْحِيَتْ - علم ادب جاننے والا۔ زبانداں
 مَعْلَمٌ - اُدباؤ جمع۔

بِلَاغَتِ - قال کا حال کے مطابق ہونا۔ بے حس جس میں کسی بات کے دریافت کی
مُتَرَتِّی - علم و فن کی تحصیل کو انتہا تک۔ قدرت و قوت نہ ہو۔
پہنچانے والا۔

مَدْمُوش - حیران۔

اِدْرَاک - سمجھ۔

حکایت ۸

جَامَةُ كَعْبَةٍ - غلاف کعبہ جو مصر سے تیار ہوا۔

نہایت احترام کے ساتھ ہر سال آیا کرتا ہے۔

کَرْمِ پَیْلَةٍ - رشیم کا کیسہ۔

حکایت ۹

کَرْدُوْمٌ - بچھو۔

مَقْعُوْدٌ - مقرر۔ معمول۔

اَحْسَا - جمع حَسَا۔ جو کچھ پیٹ کے اندر ہے

مِثْلُ جَرِّطَالٍ - دل وغیرہ۔

صفحہ ۱۰۲

مُکْتَمَةٌ - ہاریکی۔

وَاِئْتِی - بلائے والا۔ دعاگو۔ یہاں شیخ سعدی

سے مراد ہے۔ دُعَاةٌ جمع۔

فَسُوْقٌ - نافرمانی۔ گناہ۔

عَايِلٌ - کجاوہ کا ہم نشین۔ برابر۔ ہمسر۔

مُؤَاخَذَتٌ - کپڑنا۔ جواب طلب کرنا۔

مُعَايَنَتٌ - نگاہ اور سرزنش کرنا۔

صفحہ ۱۰۳

سَهْبِيلٌ - ایک روشن ستارہ جنوب کی

طرف طلوع ہوتا ہے سب سے پہلے یمن میں

دکھائی دیتا ہے اسکے اثر سے یمن کی ادھوڑیاں

خوشبو ہو جاتی ہیں۔

اَنْبَانٌ - چرم خام۔ ادھوڑی۔

اَوْدِيْمٌ - چرم خوشبو۔

حکایت ۷

پَرْمَزَلِي - باخدا درویش جو علم معرفت کی

تعلیم کرتا ہے۔

مُرَيْدٌ - تحصیل معرفت کے قصد سے کسی درو

کامل کے ہاتھ پر ہاتھ رکھ کر دل کی بُرائیاں

دور کرنے والا۔

مُضَغَةٌ - گوشت کا لوتھڑا۔

- باللعب - اے عجب -
 قرین - مہرہ بلند شطرنج جسے دزیرکتے ہیں -
- حکایت ۱۱ - صفحہ ۱۰۵
 خواجہ آرسلاں - ارسلان ایران کے بادشاہ کا نام - حکمران خواجہ -
 آغوش - پروردہ - غلام -
- حکایت ۱۲
 بلخ - خراسان کا قدیم شہر -
 چرخ انداز - کماندار -
- زہ - چلہ کمان -
 قنعم - ناز و نعمت کا پالا ہوا -
- رعد کوس - تھلہ کی سخت آواز جو گرج کی طرح ہو -
- برق شمشیر - تلوار کی چمک -
- صفحہ ۱۰۶
 نیرو - طاقت -
 تفاحز کتیاں - ناز و غرور کرتا ہوا -
 گلوخ کوب - دھمکت -
- جویشن - زہر -
 مصاف - جنگ -
 مسئلہ شرع - شریعت اسلام کی باتیں -
- حکایت ۱۳ - صفحہ ۱۰۷
 تربت - گور
 کتابہ - خط جلی - پتھر جو قبر پر نصب کیا جاتا ہے جس میں میت کی تاریخ وفات یا کوئی عبرت انگیز مضمون جلی قلم سے لکھا جاتا ہے -
 رخام - سنگ مرمر -
- جدال سعدی بامدعی
 شعت - زشتی -
- صفحہ ۱۰۸
 زائران - زیارت کرنے والے -
 کفت - پناہ گاہ -
 آرائل - جمع آرائل - مسکیناں -
 جیران - جمع جار - ہمالگاہ -
 مزل - زکوٰۃ دیا ہوا - پاک -
 عرض - آبرو -
 مضمون - محفوظ -

وَقَا حَتْ - بے شرمی -

مُعْجِبٌ - مغرور -

مُفْتَتِنٌ - فتنہ میں پڑنے والا -

سَفَا هَيْتٌ - کینگی -

أَبْرَآؤُزٌ - ابرہار -

صفحہ ۱۱۱

مَنْ وَأَدْمَى - احسان و تکلیف -

حِجَاتٌ - کسوٹی -

غَلِيظَانَ - سخت مزاج -

شَرَه - حرص -

صفحہ ۱۱۲

لَكَيْمِ الطَّبَعِ - زشت خو -

مَسْتَوْجِرَانَ - گوشہ نشین -

تَقْوَى - پارسائی -

طَبِيَّاتٌ - کلام ہائے لطیف -

بِذِّقٌ - شطرنج کا پیادہ -

صفحہ ۱۱۳

مُبَالَغَةٌ - کسی کام میں سخت کوشش کرنا

جَعْبَةٌ - تیردان -

كَطِيفٌ - پاک -

تَحْرِيْمِيَّةٌ - نماز کی نیت -

عِشَاءٌ - نمازِ خفتن - رات کی نماز -

عَشَاءٌ - رات کا کھانا -

سَيِّدُ عَالَمٍ - سردارِ جہاں پیغمبرِ آخر الزماں

عليه الصلوٰۃ والسلام سے مراد ہے -

رِضًا - خوشنودی خدا -

نَسْلِيمٌ - سپرد کرنا حکم الہی پر گردن کھنا

قَضًا - ارادہ خدا -

أَبْرَارٌ - جمع برّ - نیکو کاران -

إِدْرَارٌ - وظیفہ و راتبہ -

طَبَلٌ - ڈھول - نقارہ - طبول جمع -

بَيْعٌ - قصد و ارادہ -

صفحہ ۱۱۰

يَدٌ عَلِيًّا - اونچا ہاتھ - دینے والے کا ہاتھ

يَدٌ سُفْلَى - نیچا ہاتھ - سائل کا ہاتھ -

مُحْكَمٌ تَنْزِيلٍ - قرآن مجید جسکے معانی

میں احتمال اور اشتباہ نہیں ہے -

لِعَيْمٍ - نیکی حال و نازمالی -

سَبَّحَ كَوْنِي - موزوں و متعقبی کلام کرنے والا	اَلْوَالِعِزْمِ بِغَيْمِ عَمْرَانَ كَيْ بَيْتِ جَنِّ پَر تَوْرِيْتِ
مُرَافَقَت - کلام کو حاکم کے پاس بجانا۔	نَاذِلْ هُوْنِي يَهُودِيْنَ كِي اُمَّتِ هِيْنَ -
كِدْرَعَه - کاٹنا۔ ٹوسنا۔	حکمت ۲ - صفحہ ۱۱۶
مَكَارَه - جمع مکڑہ - برائیاں۔	مَحْقِقٌ - تحقیق کرنے والا حقیقت دریافت کرنے والا۔
صفحہ ۱۱۴	
كَفُوْرٌ - صفت مشبہ - انکار کرنے والا۔	حکمت ۴ - صفحہ ۱۱۷
مَجْهُوْرٌ - صفت مشبہ - ناشکر گزار۔	خَبِيْثٌ - بدکار
مَرَّاهُ - اولاً - شبنم۔	تَقَهَّدٌ - ذمہ داری - سمایت -
سَاوِيٌّ - فراموش کرنے والا - خطا کار۔	اَنْبَاْرِيٌّ - شرکت -
مَلَّاهِيٌّ - جمع کئی - کھیلنے والا۔	حکمت ۹ - صفحہ ۱۱۸
صفحہ ۱۱۵	تَمَلَّقٌ - خوشامد - چالپوسی -
مَامَضِيٌّ - جو کچھ گزر گیا۔	مَهْمَلٌ - بیکار -
مَجَاْرَاٌ - ایک دوسرے سے بدل لینا۔ مناظرہ جینگ	پند ۱۱ - صفحہ ۱۱۹
مَدَارَاٌ - باہم خاطر داری کرنا۔	اِمْصَاٌ - جاری کرنا۔
نَسَقٌ - روش - طریق -	حکمت ۳
بَابُ مَشْتَمٍ و رِاْدَابِ مَحَبْتِ	لَا فِ اِزْبَرُوْتِ زِدُوْنِ شِيْحِيْ كِرْنَا -
نَمَّاْرٌ - دماغے خیر مُرَدے کے لئے۔	حکمت ۱۵ - صفحہ ۱۲۰
حکمت ۱	تَغَاْبُرٌ - زیا نکاری -
حضرت موسیٰ علیہ السلام - بنی اسرائیل کے	پند ۴۶

فَاَصْدُ - رگ زن - رگوں میں نشتر دیکر خون فاسد نکالنے والا۔	عَوُجُج - میش - مینڈھا۔ حکمت ۳۴ و ۲۵ - صفحہ ۱۲۴
چیرہ - غالب -	عَنْدَلِيبُ - بیل - عنادل جمع۔
پنڈ ۲۰ - صفحہ ۱۲۱	غَرَابُ - لاغ سُرخ پا - غرابان جمع
اِحْدَى الْحُسَيْنِيَيْنِ - ایک دو خوبیوں سے۔	طَبَلِ فَارِسِيٍّ - نٹ کی ڈھول۔
پنڈ ۲۲ و ۲۳	حکمت ۲۹ - صفحہ ۱۲۵
زَرْقُ - لکڑی۔	عَامِيٍّ - جاہل۔
لَاشَةُ - خیر لاغر۔	پنڈ ۲۱ - صفحہ ۱۲۴
كَعْبُ - شتا لٹاک - ٹھنڈا۔	مَعْلُومٌ - فارسی میں بمعنی درم و دینار، مستعمل ہے۔
حکمت ۲۴ و ۲۵ و ۲۶ - صفحہ ۱۲۲	حکمت ۲۷
مُتَكَلِّمٌ - تقریر کرنے والا۔	در پوستانِ رفتن - حیب جوئی کرنا۔
مَرْدُوشْتُ - بغداد میں ایک مقام ہے۔	حکمت ۲۸ - صفحہ ۱۲۴
آبْگینہ - شیشہ۔	اَلْوَالِ الْهَابُ - صاحبانِ حس
سَمْنَدُ - گھوڑا جسکا رنگ زردی مائل ہو۔	امام محمد غزالی - ایک فاضل اجل اور فاضل
حکمت ۲۷ و ۳۰ و ۳۱ - صفحہ ۱۲۳	کامل کا نام ہے جو خزانہ کے ترجمہ والے
شَبِّ قَدْرُ - مرتبہ اور جلال والی رات - رمضان	خزانہ ایک قریہ ہے بضافات ہوں ہے
کے آٹھ عشرہ میں ایک رات ہے جو ہزار مینوں سے	
بہتر ہے بقول اکثر شائعیوں شب ہے۔	
لَوُجُج - اجول - دوہین - بھنگا۔	

